

KOULUSTA VANKILAAN JA VANKILASTA
RIKOKSETTOMAAN ELÄMÄÄN

Entisten vankien kokemuksia luottamuksen rakentumisesta

Mirkka Jalonen-Alava
Yhteiskuntapolitiikan ja
erityispedagogiikan pro gradu- tutkielma
Jyväskylän yliopisto
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
sekä Kasvatustieteiden laitos
Kevät 2013

TIIVISTELMÄ

KOULUSTA VANKILAAN JA VANKILASTA RIKOKSETTOMAAN ELÄMÄÄN

Entisten vankien kokemuksia luottamuksen rakentumisesta

Mirkka Jalonen-Alava

Yhteiskuntapolitiikan ja erityispedagogiikan pro gradu -tutkielma (julkaisematon)

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos sekä Kasvatustieteiden laitos

Jyväskylän yliopisto

Ohjaajat: Marja Järvelä, Matti Kuorelahti ja Terhi Tuukkanen

Kevät 2013

Sivumäärä: 105

Tutkimuksen päätehtävänä on kuvailla entisten vankien, nykyisten vertaistukihenkilöiden vankilakokemuksia ja rikoksettomaan elämään siirtymistä luottamussuhteiden näkökulmasta. Tutkimuksessa tarkastellaan myös haastateltujen koulukokemuksia koulu kiinnittymisteorian (engagement theory) viitekehyksestä. Tavoitteena on tuoda esiin luottamuksen moniulotteista rakentumista entisten vankien eli sellaisten kohdalla, joihin ja joiden on vaikea luottaa tarkastellen luottamuksen vastavuoroisuutta ja korostaen heihin luottamisen sijaan heidän oman luottamisensa rakentumista.

Tutkimuksessa tarkastellaan luottamuksen roolia yhteiskuntapoliittisesti ja erityispedagogisesti entisten vankien, vankilaolojen asiantuntijoiden, näkökulmasta. Tutkimuksen voidaan katsoa olevan olennainen osa yhteiskunnan osallisuus-, eriarvoistumis- ja syrjäytymiskeskustelua.

Luonteeltaan tutkimus on laadullinen, mikä mahdollistaa haastateltavien omien lähtökohtien esiintuomisen ja ilmiön tarkastelemisen yksilöllisistä lähtökohdista. Tutkimukseen on haastateltu kahdeksaa vertaistukiyhdistyksessä toimivaa entistä vankia, jotka kertovat elämäntarinansa lapsuudesta nykyhetkeen teemahaastattelun avulla. Haastateltavien elämäntarinoista muodostuu kokonaiskuva, joka ilmentää haastateltujen institutio- ja näihin liittyviä ihmissuhdekokemuksia.

Haastateltavien kertomuksissa painoutuivat poikkeavan elämäntarinan piirteet runsaista epäonnistumisen kokemuksista vähäisiin onnistumisiin. Keskeisenä näkyi runsaaseen päihteiden käyttöön liittyneet negatiiviset kokemukset ja päihteettömyyteen pyrkimisen haasteet. Vasta itseluottamuksen ja -tuntemuksen kehityttyä, niin itse koetun, kuin itseän kohdistuneen luottamuksen muodot, pääsivät yleistymään.

Tutkimuksen keskeisimpänä havaintona tuli esille entisten vankien tarve saada luottamuksen muodossa ymmärrystä omille kokemuksilleen niin itsensä, yksittäisten ihmisten, instituutioiden kuin yhteiskunnankin tahoilta. Luottamus näyttäytyy mahdollisuuksien ja resurssien antamisena sekä aitoina kohtaamisina. Tämän ymmärryksen saavuttaminen toteutui haastateltavien kertomien kokemusten perusteella parhaiten vertaistuen ja vastuullisten tehtävien kautta vertaistukitoiminnassa, jolloin myös tarve ”tuottaa hyvää vastineeksi tuottamalleen pahalle” pääsi toteutumaan.

Avainsanat: luottamus, vankila, vangit, vertaistuki, koulu kiinnittyminen

Sisällys

1 JOHDANTO	5
2 TUTKIMUSKYSYMYKSET	10
3 TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN	11
3.1 Teemahaastattelu ilmiön hahmottamisessa.....	11
3.2 Vapautumassa olevien vankien vertaistukihenkilöt haastateltavina.....	13
3.3 Laadullisen sisällönanalyysin monet muodot	16
3.4 Tutkimuksen luotettavuus ja tieteenfilosofisia taustaoletuksia	18
3.5 Tutkimuksen eettisyys ja tutkijan rooli.....	21
4 INSTITUUTIOT ELÄMÄNKULUSSA.....	24
4.1 Koulu ja koulukiinnittyminen tulevaisuuden turvaajana	24
4.2 Vankilainstituution kehitys ja tehtävät	28
4.3 Vankilasta rikoksettomaan elämään	30
5 LUOTTAMUS	33
5.1 Luottamuksen muodot	33
5.2 Luottamus instituutioihin.....	36
5.3 Luottamus ja yhdistystoiminta.....	38
6 TULOKSET	40
6.1 Koulussa – Erikoismiehen rooli.....	40
6.1.1 Haastateltavien koulukokemuksia	40
6.1.2 Perhetausta ja vapaa-aika	44
6.2 Vankilassa – Käänteinen yhteiskunta	48
6.2.1 Ennakkokäsityksiä ja ensikokemuksia vankilasta	48
6.2.2 Päihteet ja mielisairaat vankilaan kuulumattomina.....	51
6.2.3 Vankien väliset ihmissuhteet	54

6.2.4 Vangin suhteet vankilan henkilökuntaan	58
6.2.5 Vankilarutiinien hyödyt ja haitat	63
6.2.6 Jos siviilistä tulee vankila ja vankilasta koti	65
6.3 Rikoksettomaan elämään - ”Kuinka kääntötempu tehdään”	70
6.3.1 Vastavirtaan vankilassa	70
6.3.2 Luottamuksen arvoiseksi siviilissä.....	75
6.3.3 Vertaistuen terapeuttinen merkitys.....	79
6.3.4 Ammattiin kouluttautumisesta	84
7 KESKUSTELU JA JOHTOPÄÄTÖKSET	87
7.1 Luottamuksen rakentumisesta.....	87
7.2 Koulukiinnittyminen ja luottamus	88
7.3 Luottamuksesta ja resursseista vankilassa	89
7.4 Loppupohdintaa	93
LÄHTEET.....	95
LIITE 1: PELKISTETTY HAASTATTELURUNKO	104
LIITE 2: HAASTATTELUPYYNTÖ	105

1 JOHDANTO

Keskustelu luottamuksesta ja luottamuksen hiipumisesta on kukoistanut erityisesti länsimaissa individualismin ja kapitalismin korostumisen aikakaudella. Suomessa viime vuosikymmenten lamakokemukset, hyvinvointivaltion hiljainen mureneminen ja tuloerojen kasvu ovat herättäneet keskustelua ja huolestuneita arvioita pohjoismaisen universalismin ja solidaarisuuden tulevaisuudesta. Myös työelämän muutokset ja yhä heikentynyt sosiaalivakuutuksen antama turva ovat omiaan kasvattamaan tulevaisuuteen liittyvää epävarmuutta, ja sitä kautta myös riskinottoa ja epäluottamusta. (ks. Julkunen & Niemi 2002, 161-180; Ilmonen & Jokinen 2002, alkusanat.) Miten nämä asiat vaikuttavat instituutioihin, niiden toimintaan ja kehittämiseen? Viime aikoina on pyritty yksilön oikeuksien ja ympäristön huomioimiseen, mutta jos yleinen epäluottamus ja resurssipula kasvavat, miten se heijastuu yhteiskunnan normeja rikkoneisiin, joihin yleensäkin luotetaan vähiten? Ja toisinpäin; voiko yksilö oppia luottamaan, jos kukaan ei luota häneen?

Luottamus ja kiinnittyminen yhteiskuntarakenteisiin, koulutukseen, työ- ja perhe-elämään, kansalaisuuteen katsotaan tuovan positiivisia seuraamuksia niin yksilölle kuin yhteiskunnallekin. Kiinnittymättömyyden vastakohtana pidetään syrjäytymistä. Urautuneet vangit ovatkin aikuisväestön syrjäytynein, köyhin ja sairain väestönosa. Uusintarikollisten koulutustausta on kaikista heikointa. (Hypén 2004, 54-56.) Miten nämä taustatekijät näyttäytyvät luottamuksen rakentumisen näkökulmasta pidemmällä aikavälillä? Rikoksettomaan elämään siirtyminen on usein monimutkainen prosessi, johon kietoutuvat yksilön henkilökohtaisten ominaisuuksien ja kokemusten lisäksi sosiaaliset suhteet. Vangin näkökulmasta vastakkain ovat vankila- ja laitospolitiikkaan sopeutuminen, eli laitostuminen sekä siviilikulttuuriin sopeutuminen, eli (re)sosialisaatio. Nämä vaihtoehdot eivät näyttäytyä sosiaalisessa tyhjiössä vaan päinvastoin, erilaisten intressien ristitulessa, mikä on monelle vangille jo ennestään tuttua.

Matti Kid Hytönen kuvaa kirjassaan *”Maukka” Vankilasta vaikuttajaksi* (2001, 12) vankilassa oloa näin:

Linnan yhteisössä ruvettiin tekemään pakollista päivätyötä, harrastamaan pikku bisnestä, käymään vapaa-ajan toiminnoissa, juonimaan juttuja, kertomaan hohdokkaita tarinoita. Alettiin lusia.¹

Kuvauksessa korostuu tietynlainen huolettomuus, jonka perustana on tuttuun rutiiniin palaaminen. Noin kaksi kolmasosaa toista kertaa vankilaan päätyneistä ajautuu vankilaan takaisin jo seuraavan kolmen vuoden aikana ja todennäköisyys vain kasvaa kertojen lisääntyessä (Hypén 2004, 38). Vaikka suomalainen vankilajärjestelmä on kuluneen kahden vuosikymmenen aikana läpikäynyt monenlaisia uudistuksia ja projekteja, etenkin uusintarikollisia on vaikea saada pysymään kaidalla tiellä. Yleinen käsitys onkin, että paatuneen rikollisen voi pelastaa vain AA, uskoontulo tai puoliso. Harvemmin vankilainstituutio saa kunnian. Miksi näin? Vaikka vankilaa kuvataan yleensä epäluottamuksen pesänä, siellä on myös asioita, joihin luotetaan. Mitä ne ovat ja miten ne kuvaavat vankilajärjestelmän toimivuutta? Nämä heränneet kysymykset johtivat pro gradu -työni aiheeseen.

Kriminologisessa kirjallisuudessa on jo pitkään tuotu esille, että suljettuun vankilaan päätyminen ei auta kaidalle tielle, pikemminkin päinvastoin (ks. esim. Anttila 2001). Moderni vankila ei ole pelkkä säilytyspaikka, saati työlaitos; työtä kun ei kaikille edes ole. Vankilan tarkoituksena on antaa yksilölle mahdollisuus elämänmuutokseen, kuntouttaa, ja yrittää ehkäistä syrjäytymistä ja uusintarikollisuutta. Tähän pyritään erilaisten toimintaperiaatteiden ja vankilassa toimivien viranomaisten, kouluttajien, koulutus- ja kurssimahdollisuuksien saatavuudella. Vapautuville vangeille on alettu kehittää myös suunnitelmallisempaa jälkihoitoa, johon tutkimus on tällä hetkellä keskittynyt. Suljetun vankilan toimivuudessa on kuitenkin sisäänrakennettu ristiriita. Vangin on monista syistä vaikea luottaa keneenkään; itseensä, viranomaisiin, saati muihin vankeihin, ja viranomaisten on taas vaikea luottaa vankiin. Toimintoihin osallistuminen on vapaaehtoista, kun taas toimintojen takaaminen ja laatu on viranomaisten ja päättäjien vallassa.

Itse vankilainstituutiota tutkittaessa on korostunut yleensä sosiologinen näkökulma; esimerkiksi Michel Foucault'n klassikko *Tarkkailla ja rangaista* (1985) toi esiin valvonnan ja itsevalvonnan kehittämisen keinot. Suomessa Matti Laine kysyi kirjassaan vuonna 1994 *Voidaanko vankeja ja rikollisia kuntouttaa?*. Viime vuosina näkökulma on

¹ Hytönen kertoo kirjassaan Mauri Poikeljärven elämästä, johon kuului toistuvat vankilakäynnit, kierteen katkaisu päihitteettömyydellä ja päihdehoitokoti Syväpuro-yhteisön perustaminen.

keskittynyt lähinnä vapautumiseen ja siihen liittyviin ongelmiin. Vähitellen itse vankilassa olevat tai olleet ovat saaneet ääntänsä kuuluviin. Esimerkiksi Juhani Iivarin tutkimus *Osattomuudesta rangaistavaksi* (1996) tarkasteli nuorisoriikollisuutta poikkeavuuden näkökulmasta. Tarja Kauppila selvitti väitöskirjassaan *Vankeudesta vapauteen* (1999), miten vangit itse kokevat elämäntilanteensa sosiaaliselta tilanteeltaan sekä turvallisuuden ja turvattomuuden kokemisen kannalta. Susanna Hyvärin väitöskirja *Vallattomuudesta vastuuseen* (2001) toi esiin selviytymistarinoiden ominaispiirteitä, joihin kuului merkittävänä muun muassa identiteetin uudelleenrakentaminen.

Luottamusta on Suomessa kartoitettu empiirisesti vain melko yleisellä tasolla. Suomessa institutionaalinen luottamus on korkeimmillaan poliisiin, oikeuslaitokseen ja eduskuntaan (Oikeusministeriön julkaisu 3/2005, Kuvio 10). Kaj Ilmonen (2002a) tutki määrällisesti *Lama ja luottamus*- projektissa luottamusta kunnallisiin instituutioihin. Hänen mukaansa hyvinvointivaltioon luottamusta murentavat ennen kaikkea epäluottamus politiikkaa ja poliitikkoja kohtaan sekä hyvinvointipalvelujen laiminlyöntien aiheuttama kielteinen julkisuus (Ilmonen 2002a, 157). Riikka Niemen Kansaneläkelaitosta koskevassa, omaelämäkertoihin pohjautuvasta, tutkimusaineistosta nousi esiin myös sopimusten rikkomiset, joista aiheutui luottamusrakenteiden horjumista (Julkunen ja Niemi 2002, 171). Erja Raatikainen (2011) on tutkinut luottamusta koulussa 9.luokkalaisten tarinoiden avulla, joista selvisi luottamuksen hetkellinen ja yhteisöllinen luonne sekä rooliodotukset. Kukaan ei kuitenkaan ole vielä tutkinut luottamusta rikoksettomaan elämään siirtyneiden näkökulmasta.

Luottamusteorioiden runsaus osoittaa, ettei luottamus ole yksinkertainen käsite. Luottamussuhteet eivät rajoitu vain kahden henkilön välittömään suhteeseen. Luottamuksen tutkiminen kvantitatiivisesti eri tahoihin suhteutettuna ei vielä paljasta luottamukselle ominaisia piirteitä, saati sitä kuinka paljon vastaaja on, suorasti tai epäsuorasti, ollut tekemisissä kyseisen instituution tai henkilön kanssa. Määrällisen tutkimuksen avulla on vaikea tutkia myös sitä, mihin vastaajat sanovat luottavansa, mitä tehtäviä he näkevät kyseisillä henkilöillä tai instituutioilla olevan. Tässä työssä on tarkoitus huomioida luottamuksen roolia yhteiskuntapoliittisesti ja erityispedagogisesti, kvalitatiivisesti arvioitavana ilmiönä, entisten vankien, vankilaolojen asiantuntijoiden, kokemana. Laadullisen tutkimusnäkökulman valitseminen mahdollistaa haastateltavien omien lähtökohtien esiintuomisen ja ilmiön tarkastelemisen yksilöllisistä lähtökohdista.

Haluan tutkimukseni tuovan esiin luottamuksen moniulotteista rakentumista nimenomaan niiden kohdalla, joihin ja joiden on vaikea luottaa, mutta tarkastellen luottamuksen vastavuoroisuutta ja korostaen *heihin* luottamisen sijaan *heidän* oman luottamisensa rakentumista. Luottamuksen myönteisillä vaikutuksilla on paikkansa myös suljetussa vankilassa, niin vangin kokemana kuin vankiin kohdistuvana luottamuksena. Tämän tiedostaminen ja huomioonottaminen suljetun vankilan institutionaalisissa käytänteissä, tavoissa, asenteissa, resursseissa, voi mahdollistaa rikoksettomaan elämään haluavalle helpomman sopeutumisen yhteiskuntaan.

Hypoteesini pohjaa luottamuksen positiivisia vaikutuksia korostaviin teorioihin. Tutkimuksessani pyrin selvittämään luottamuksen ilmenemismuotoja ja tilanteita, joissa näitä prosesseja voidaan vahvistaa. Yleistettävyyttä ei tässä, kuten ei muussakaan laadullisessa tutkimuksessa ole päätavoite. Mitä syvemmillä käsitysten ja merkitysten rakentumisessa päästään ja mitä järkevämmän aineiston kokoaminen ja vertailuasetelmat onnistuvat, sen paremmin saadaan muihinkin yhteyksiin soveltuvia näkökulmia ja tulkinnan kestävyttä (ks. Eskola & Suoranta 2003, 66-67).

Pro gradu-tutkielmani tarkoituksena on tutkia luottamuksen rakentumista entisten vankien näkökulmasta, painottaen suljetussa vankilassa olemisen ja rikoksettomaan elämään siirtymisen vaihetta. Voiko luottamista oppia ja voiko vanki oppia luottamaan suljetussa vankilassa? Miten institutionaaliset käytännöt, eli rutiinit, toimintatavat ja säännöt, tukevat elämänmuutokseen auttavan yleisen luottamuksen syntymistä? Näitä kysymyksiä tutkin kahdeksan haastateltavan, haastatteluhetkellä vapautumassa oleville vangeille vertaistukea antavan yhdistyksen, KRIS-Suomi ry:n, vertaistukihenkilöiden näkökulmasta, painottaen haastateltavien luottamussuhteita vankilassa, sekä vankina että vertaistukihenkilönä, luottamaan oppimista sekä suljetun vankilan käytäntöjen vaikutusta näihin. Teoreettisena viitekehystenä käytän luottamukseen, ja taustoituksessa koulukiinnittymiseen, liittyviä teorioita.

Puhuttaessa entisistä rikoksentekeijöistä ja vangeista, puhutaan väistämättä myös päihdeongelmista, syrjäytyneisyydestä ja itseä ja toisia vahingoittavasta käytöksestä. Puhutaan myös instituutiosta, jonka toimenkuva mielletään monesti sisäisesti ristiriitaisena ja historiansa rasittamana. Näkökulma tutkimuksessani on monitieteinen, sisältäen teoriataus-

taa sekä sosiologian että psykologiankin puolelta kuitenkin keskittyen ilmiöiden yleisiin yhteiskunnallisiin ja kasvatustieteellisiin näkökulmiin. Haastateltavien vankilakokemuksissa ja elämänmuutoksessa luottamus kietoutuu kokemuksiin monella tavalla ja tasolla. Tätä kautta tutkimuksessa korostuu kokemusasiantuntijuus, joka tuo luottamuksen tarkasteluun uuden ulottuvuuden. Luottamus pohdinnan ohella graduni sivuaa myös keskustelua osallisuudesta ja osattomuudesta, syrjäytymisestä ja leimautumisesta sekä yhteiskunnan eriarvoistumisesta.

2 TUTKIMUSKYSYMYKSET

Tässä yhteiskuntapolitiikan ja erityispedagogiikan pro gradu -tutkielmassa tarkastelen kahdeksan rikoksettomaan elämään siirtyneen, vertaistukihenkilönä toimivan entisen vangin elämäntarinoita luottamuksen rakentumisen näkökulmasta. Painopiste on rikoksettomaan elämään siirtymistä koskevassa muutosvaiheessa, joka haastateltavilla keskityy pääosin vankila-aikaan. Luottamussuhteiden lisäksi tarkastelen haastateltujen koulu(tus)taustaa kiinnittymis-, eli *engagement*-teorian näkökulmasta.

Tämän tutkimuksen tavoitteena on tunnistaa haastateltujen kertomuksista ja kuvauksista erilaisia luottamuskokemuksia ja tuoda tätä kautta esiin luottamuksen rakenteita ja konkreettista roolia haastateltujen elämäntarinoissa. Ensisijaiset tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:

- Millaisia luottamuskokemuksia haastateltavat tuovat esiin elämäntarinoissaan?
- Millainen rooli luottamuskokemuksilla on ollut rikoksettomaan ja päihitteettömään elämään siirtymisessä?

Toisaalta myös haastateltavien koulu(tus)tausta ja –kokemukset tuovat tutkimukseen syvyyttä ja taustoitusta. Siksi kysyn aineistolta lisäksi:

- Millaisia koulukokemuksia haastateltavilla on ollut ja millainen asenne haastateltavilla on nyt kouluttautumista kohtaan?
- Millaisen kokonaiskuvan nämä koulu- ja vankilakokemukset muodostavat luottamuksen rakentumisesta vertaistukihenkilöiden elämäntarinoissa?

Päämääränäni on tunnistaa keinoja, joilla yhteiskuntaan sitouttavaa, positiivista luottamusta voidaan tukea niin yksittäisten henkilöiden, virkamiesten kuin instituutioidenkin toimesta. Tutkimukseni etenee tutkimuksen taustoituksen jälkeen kronologisesti ensin koulumaailmasta vankilaan ja vankilasta rikoksettomaan elämään.

3 TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN

3.1 Teemahaastattelu ilmiön hahmottamisessa

Aineistoni koostuu kahdeksasta, keskimäärin noin puolentoista tunnin puolistrukturoidusta teemahaastattelusta (ks. Taulukko 1). Aineisto on kerätty kahdessa osassa. Neljä haastattelusta on toteutettu elokuussa 2006 osana kandintutkielmaani, jossa aiheena oli institutionaalinen luottamus vankilajärjestelmän toimivuuteen entisten vankien kokemana. Lisäaineisto, toiset neljä teemahaastattelua, on kerätty tammikuussa 2008. Haastattelurunko pysyi kutakuinkin samana (ks. LIITE 1).

Taulukko 1. Haastattelujen kesto litteroidun tekstin sivumäärän mukaisessa suuruusjärjestyksessä.

Haastattelut	1	2	3	4	5	6	7	8	Yht. (ka/kpl)
Sivumäärä	8	12	13	13	16	15	20	23	120 (15)
Kesto (min)	45	105	84	83	86	97	109	135	635 (80)

Aineistonhankintatavan valinnassa painottui toteuttamismahdollisuudet ja tutkimusongelman kartoittava ja kuvaileva luonne. Tapaus- ja toimintatutkimukset sekä kenttätutkimus olisivat tutkimuskohteen johdosta jokseenkin hankalia toteuttaa. Eläytymismenettelmät ja valmiit aineistot olisivat epäsuorempi tapa lähestyä aihetta, mutta luottamusta on vaikea arvioida ilman suhteuttamista asianomaisten omaan kokemustaan. Haastattelut on hyvä tapa hankkia aineistoa, koska tutkimukseni on kartoittava ja kuvaileva tutkimus, ja tarkoitus on korostaa haastateltavien kokemusten subjektiivista luonnetta (ks. haastattelun hyvistä puolista lisää: Hirsjärvi & Hurme 2001, 35).

Haastattelut muodostavat eräänlaisia kertomuksia kysytystä asiasta haastateltujen omien kertomusten pohjalta (ks. Esim. Granfelt 1998, 41). Haastattelut voivat sisältää myös joitakin muistelutyön ja omaelämäkerran piirteitä, koska niissä tutkittavat osallistuvat tiedon tuottamiseen eräänlaisina ainutkertaisten kokemusten asiantuntijoina ja näyte keskittyy menneisiin tapahtumiin (ks. Eskola ym. 2003, 123, 133), mikä on syytä ottaa huomioon. Haastattelijat kontrolloi jossain määrin kokemusten muistelua, valikointia, arviointia ja painotuksia esittämällä teemoista etukäteen suunniteltuja kysymyksiä.

Valitsin tutkimusmetodiksi puolistrukturoidun teemahaastattelun, koska se antaa haastateltaville mahdollisuuden määritellä tärkeimmät asiat oman kokemuksen näkökulmasta. Puolistrukturoitu teemahaastattelu sopii kokemattomallekin haastattelijalle hyvin, koska teemat pysyvät samoina, mutta valmiita vastausvaihtoehtoja ei ole annettu ja kysymysten muoto ja järjestys voivat vaihdella (esim. Eskola ym. 2003, 86). Puolistrukturoitua ja teemahaastattelua voidaankin pitää toisinaan samana asiana (Metsämuuronen 2003, 189). Valmisteltujen kysymysten tarkoituksena on ehkäistä haastateltavan liiallista johdattelua vastausten sisältöihin. (Tiittula ja Ruusuvoori 2005, 11). Käytännössä noudatin haastattelurunkoa etenemällä teemoittain, mutta muuttamalla kysymysten järjestystä, muotoa ja välillä jättämällä jonkin kysymyksen kokonaan pois.

Koska pro gradu -tutkielmani pohjana olevassa kandintyössä aiheena oli institutionaalinen luottamus, kysymykset pyrkivät kattamaan luottamukseen liittyvät asiat mahdollisimman monipuolisesti ja laajasti. Tähän sain apua luottamukseen liittyvästä tutkimuskirjallisuudesta (ks. esim. Ilmonen & Jokinen 2002). Vaikka haastattelun pohjana olivat melko tarkkaan laaditut eri teemoihin liittyvät kysymykset, tarkoituksena oli silti, että haastattelun kulku olisi enemmän haastateltavan kuin haastattelijan päätettävissä. Teemat, joiden kautta käsittelin luottamusta vankilajärjestelmään, olivat haastateltavan taustatiedot, vankeinhoitolaitoksen tehtävät, arki ja sosiaaliset suhteet vankilassa, kuntoutuminen, hyvinvointi ja yhteiskuntakelpoisuus sekä tulevaisuus ja yhteiskunnallinen osallistuminen (LIITE 1). Näitä teemoja täsmensin alakysymyksillä tilanteen mukaan, pyrkien antamaan tilaa haastateltavan kokemuksille, ilmaisutavalle, merkityksellisyyden kuvaamiselle ja määritelmille.

Toteutin haastattelut haastateltavien toivomuksesta paikallisyhdistysten tiloissa, koska tämä oli haastateltaville tuttu ja rauhallinen ympäristö. Tärkeintä haastatteluissa oli mielestäni pyrkimys rehelliseen ja sensitiiviseen läsnäoloon, kuten Riitta Granfeltkin totesi tutkimuksessaan asunnottomista naisista (1998, 41) kuvaa. Nauhurin käyttöön kysyin luvan vasta paikan päällä, pitäen sitä luonnollisena haastatteluun liittyvänä asiana. Haastattelut sujuivat yllättävänkin luontevasti, haastateltavat kertoivat avoimesti välillä hyvin henkilökohtaisia asioita. *“Mä vaan innostun kun sä oot niin, sulle on helppo puhuu kun sä oot niin empaattinen tyyppi pelkällä olemuksella”*, totesi yksi haastateltavista. Korostin haastateltavien anonymiteettia ja haastattelujen luottamuksellisuutta jo

haastattelupyynnössä ja myös haastattelun alussa. Jokainen haastateltava toi teemoihin oman kokemuksensa ja lähestymistapansa, mitä pidän tutkimuksen rikkautena.

Haastattelujen litteroinnissa oli suuri työ. Haastatteluissa ilmenneiltä, haastattelijan itse aiheuttamilta ja teknisiltä ongelmilta ei välttytty. Kuunneltuani ensimmäistä haastattelua nauhalta, huomasin tehneeni monia aloittelijan virheitä. Seuraavat haastattelut sujuivat kuitenkin jo paremmin. Ensimmäinen niin sanottu koehaastattelukin on silti mukana aineistossa. Inhimillisten virheiden huomioiminen on osa tutkimuksellista otetta: lauseiden keskeyttämiset ja toisaalta jatkamiset, johdattelu, epäselvät kysymyksenmuotoilut ja tarkentavien kysymysten esittämättä jättämiset vaikuttavat aineistoon ja sen tulkintaan. Teknisellä puolella herkän nauhurin äänenlaadun kanssa oli välillä suuriakin ongelmia. Kaiken kaikkiaan laadullisen teemahaastattelun tekemisen prosessi opetti paljon tutkimuksen tekemisen arkipäivästä.

3.2 Vapautumassa olevien vankien vertaistukihenkilöt haastateltavina

Haastattelin tutkimukseeni kahdeksaa entistä vankia, jotka ovat rikoskierteensä katkaistuaan toimineet yhdistystoiminnan kautta yhä yhteydessä vankilaan tukemalla vapautumassa olevia vankeja. Tämä ominaisuus mahdollisti haastateltavien sekä kokemuksellisen että ajankohtaisen, jo monipuolisemmaksi ja neutraalimmaksi muodostuneen kokemustiedon vankilasta ja ylipäättään rikoksettomaan elämään siirtymisestä. Vaikka aineiston keruusta on jo aikaa, haastateltavien menneisyys pysyy samana, eikä viive siksi haittaa. Joka tapauksessa haastateltavien muistelema menneisyys on jatkuvien tulkintamuutosten alla. Haastatteluhetkellä tallennettu haastateltavan tulkinta on sen hetken tulkinta, johon tutkijan ja edelleen lukijan tulkinta tuo oman ulottuvuutensa (ks. Hirsjärvi & Hurme 2001, 211). Pitkittäistutkimuksen avulla voitaisiin seurata tulkinnan muutosta ja siihen vaikuttavia asioita.

Haastatteluhetkellä vertaistukihenkilöinä toimivien entisten vankien näkökulma on monelta kannalta antoisa. Entisiä vankeja on vaikea tavoittaa, mutta vapautumassa olevien vankien vertaistukiyhdistyksen, KRIS-Suomi ry:n (ks. luku 4.3. loppuosa) kautta se onnistui. Haastateltavat ovat entisiä päihteiden käyttäjiä ja rikoksentekejiä, jotka tutkimushypoteesini mukaan ovat oppineet vähitellen luottamaan ja myös olemaan luotet-

tuja. Yhdistyksen työntekijät ovat olleet vähintään kolme vuotta raittiina ja vapaudessa. Vapaaehtoistyötä tekevät voivat toimia yhdistyksessä päihteettömänä jo vankilasta vapauduttuaan, kuten yksi haastateltavistani. (KRIS-Suomi ry:n kotisivut.)

Yhdistyksessä toimivat entiset vangit on monella tapaa helpompi tutkimusjoukko kuin esimerkiksi vankilassa parhaillaan olevat. Vankilaan meneminen olisi edellyttänyt parempia resursseja kuin mitä nyt oli käytettävissä. Vankien haastattelemisessa ongelmaksi olisi saattanut myös muodostua motivointi ja tilanteesta johtuva henkilökohtaisen arvioinnin vaikeus ja keskusteluvälmiuden puute. Suljetussa vankilassa toimivan henkilökunnan näkökulmasta saattaisi korostua yksilöllisten tarpeiden huomioimisen ongelmat, vaikeus arvioida vangin luottamusta ”ulkopuolelta” ja vankilan ulkopuolisten tahojen ja määräysten vaikutukset henkilökunnan toimintaan. Luottamusta, tukemisen keinoja ja niiden vaikuttavuutta olisi tällöin lähestytty eri näkökulmasta.

Edellä mainitun ensisijaisen tavoitettavuuteen liittyvän syyn lisäksi valitsin yhdistyksen yhteydenottokanavaksi, koska sen jäsenet ovat vapaaehtoistyössä yhteiskuntapoliittisesti merkittävässä ja mielenkiintoisessa toiminnassa, joka liittyy läheisesti heidän taustaansa ja suureen elämäntapamuutokseen. Kaikilla haastateltavilla on kokemusta vankilasta niin ”asiakkaana” kuin yhteistyökumppaninakin, joten vaikka heidän vankilarangaistuksen suorittamisesta on kulunut aikaa, he ovat olleet vankilalaitoksen kanssa tekemisissä myös myöhemmin eri näkökulmasta. Haastateltavat ovat niin sanotusti sanoutuneet irti asiakkuudesta ja valinneet uuden elämäntyylin, jonka he toivovat välittyvän myös vertaistukea toivoville vapautumassa oleville vangeille. Ajallinen ero vankina ja yhteistyökumppanina olemisen välillä ei tällöin ole este nykyisten käytäntöjen arvioinnille, vaan ennemminkin se tuo tutkimusnäkökulmalle moniulotteisuutta.

Vankilassa ololla on kiistaton vaikutus henkilön psyykelle, mikä vaikuttaa vapautuvan tulevaisuudenkuvaan (mm. KRIS-Suomi ry:n edustajat, vierailuluento 22.02.2006). Tämä on yksi perustelu sille, miksi valitsin haastateltaviksi elämäntapansa muuttaneita entisiä vankeja, enkä esimerkiksi vankilakierteessä yhä olevia tai nykyisiä vankeja. Luottamuksen tehtäviin, tai pikemminkin tuloksiin, kuuluvat esimerkiksi vapautuminen ”Toisen” alituisesta kontrolloinnista, luotetuksi tuleminen, resurssien ja suvaitsevaisuuden lisääntyminen, tiedonkulun helpottuminen, parempi yhteisöön kiinnittyminen sekä turvallisuudentunteen vahvistuminen (Ilmonen ym. 2002, 98). Luottamuksen rakentu-

misen tutkimisen kannalta on mielestäni tärkeää juuri se, että haastateltavien nykyinen elämäntapa on vapaan tahdon tulosta, jossa ulkoiset pakot ja opitut toimintamallit ovat väistyneet ja tietynlaiset ristiriitaiset, sisäiset mielentilat on käsitelty, ja tehty näin luottamukselle sijaa (ks. Ilmonen ym. 2002, 32). Tällöin rikolliselle elämäntyyliille tyypillisestä epäluottamuksen kierteestä on päästy eroon, ainakin lähes kokonaan, ja valmius kokemusten läpikäymiseen jälkikäteen on tullut mahdolliseksi. Syntynyttä avoimuutta kuvaa myös sitoutuminen asiaan liittyvään vapaaehtoistoimintaan, jossa korostuu entisen elämäntavan kohtaaminen ja tehdyn ratkaisun, kenties lähes päivittäinen, perusteleva.

Haastateltavien löytämiskanava vaikutti oleellisesti tutkimuksen näkökulmaan sekä tutkimuskysymysten muotoiluun. Aikaisemmista luottamustutkimuksista päätellen voidaan olettaa, että tutkimukseen osallistuneet haastateltavat ovat tavallista aktiivisempia, niin muihin entisiin vankeihin kuin myös peruskansalaisiin verrattuna. Samalla heidän yhdistystoimintansa täydentää heidän kokemustaan tutkittavasta ilmiöstä ja vankilainstituutiosta. Tulen arvioimaan tutkimukseni loppupohdinnassa millainen merkitys yhdistyksellä on tulosten perusteella luottamuksen rakentumisessa; Onko luottamus yhdistyksen tuomaa, kuten Putnam on havainnut Italiaa ja Yhdysvaltoja koskevissa tutkimuksissaan, vai onko yhdistystoiminta vain yksi luottavan kansalaisen tyypillisistä harrastuksista kuten pohjoismaisissa tutkimuksissa on havaittu (ks. Ilmonen ym. 2002, 131-135; Rothstein 2003).

Taloudellisista rajoituksista johtuen hain haastateltavia vain kahdesta eri paikallisyhdistyksestä, joita en mainitse nimeltä. Vaikka yhdistyksen paikkakunta ei välttämättä kerro sitä, missä vankilassa haastateltavat itse ovat olleet, olisi haastateltavien nykyinen asuinpaikkakunta ja yhdistysten kanssa yhteistyössä toimivat vankilat liian helppo päätellä. Lisäksi tarkoituksenani ei ole vertailla vankiloita sinänsä, vaikka vankiloiden yksittäiset erot sinänsä voivat olla huomattavia, vaan paremminkin erilaisia suljetun vankilan yleisiä ominaisuuksia luottamuksen rakentumisen ja rikoksettomaan elämään siirtymisen näkökulmasta. Vaikka haastatellut ovat olleet vankiloihin yhteydessä vapautumisensa jälkeenkin, on huomioitava myös viive, jonka entisten vankien kokemusten tutkiminen väistämättä aiheuttaa. Entiset vangit ovat kuitenkin parhaita vastaamaan siihen, miten aika suljetussa vankilassa heidän kohdallaan on merkinnyt rikoksettomaan

elämään siirtymiselle. Tutkimukseni kohteena ovat haastateltavien omakohtaiset, subjektiiviset kokemukset.

Haastatteluihin valikoituivat sinänsä satunnaiset henkilöt, koska en asettanut haastateltaville mitään muita vaatimuksia kuin vertaisjäsenenä toimimisen. Otin yhteyttä paikallisyhdistykseen puheenjohtajien kautta sähköpostitse lähetetyllä haastattelupyynnöllä (ks. LIITE 2). Yhdistyksen periaatteiden mukaisesti vertaisjäsen, eli yhdistyksen työntekijä, on itse vankilassa ollut, päihteistä irtisanoutunut ja on vankilasta vapautumassa oleviin yhteydessä, mikä jo täytti taustakriteerini. Kuten edellä jo mainitsin, yksi haastateltavista osoittautui kuitenkin vapaaehtoistyötä tekeväksi, vielä ehdonalaista suorittavaksi henkilöksi, mutta en katsonut tämän haittaavan tutkimustani, koska hän oli sitoutunut yhdistyksen pääperiaatteisiin. Koska kyseessä oli hyvin pieni otos, en kokenut tarpeelliseksi kontrolloida esimerkiksi ikää tai sukupuolta, kun tarkoituksena on lähinnä kartoittaa tutkittavan asian luonnetta. Tämä ei estä silti pohtimasta tutkimuksen tuloksiin mahdollisesti vaikuttaneita taustatekijöitä.

Tutkimukseen osallistui lopulta seitsemän miestä ja yksi nainen, jotka esiintyvät työssäni peitenimillä. Haastateltavat on jaoteltu ikäkatgorioihin viiden vuoden tarkkuudella: 'Joni' (25-30), 'Kalle' (31-35), 'Pete' (31-35), 'Tuula' (36-40), 'Reijo' (41-45), 'Jouko', (46-50), 'Rape' (56-60) ja 'Antti' (61-65). Lyhyin haastattelu kesti 45 minuuttia ja pisin reilut kaksi tuntia (ks. Taulukko 1). Haastateltavien rikostausta osoittautui keskenään melko homogeeniseksi, henkilöä kohti moninaiseksi, sisältäen useilla sekä omaisuus-, huumausaine-, liikenne-rikkomuksia että henkirikoksia. Lähes kaikki olivat päätyneet päihteiden käyttäjistä lainrikkokijiksi hyvin nuorena ja olleet suorittamassa vankeusrangaistusta useita kertoja, keskimäärin viidesti. Vain yksi haastateltavista oli ollut vankilassa yhden ainoan tuomion verran. Toisin sanoen, keskivertovangin kriteerit he täyttävät hyvin (ks. Hypén 2004).

3.3 Laadullisen sisällönanalyysin monet muodot

Aineistonanalyysin keinot eivät ole yksiselitteisiä ja sisältävät paljon valintoja. Aineiston analysoinnissa voi käytännössä tiivistää aineistoa, luokitella kategorioihin, rakentaa kehyskertomusta, tulkita tai käsitellä aineistoa ad hoc-monimenetelmällä. (mm. Kvale

1996, 187-204.) Näistä viimeisin ja yleisimmin käytetty ad hoc- menetelmä kuvaa parhaiten analysointitapaani. Haluan tuoda esiin etenkin kokemusten samankaltaisuudet ja toisaalta erityispiirteet. Keskityn haastatteluiden sisällölliseen informaatioon, en siihen miten ihmiset käyttävät kieltä kertoessaan asioista. Konstruktionistinen diskurssianalyysi ja retorinen analyysi veisivät tämän tutkimuksen kannalta huomion liiksi kieleen ja ristiriitaisiin merkityssisältöihin (ks. esim. Hirsjärvi & Hurme 2001, 51, 155), jolloin tulokseksi saataisiin lähinnä erilaisia puhetapoja luottamuksesta.

Järjestin aineistoa monella tapaa, ennen kaikkea temaattisen luennan eli laadullisen sisällönanalyysin mukaisesti koodaten aineistoa aiempaan tutkimuskirjallisuuteen pohjautuvilla teemoilla (ks. Eskola ym. 2003, 151-152). Sisällönanalyysissä aineistoa eritellään, tiivistetään ja etsitään yhtäläisyyksiä ja eroja. Aineisto toisin sanoen hajotetaan aluksi osiin, käsitteellistetään ja kootaan lopulta loogiseksi kokonaisuudeksi. Tavoitteena on luoda ilmiöstä selkeä ja tiivistetty kuvaus, joka sitten yhdistetään laajempaan kontekstiin. Tutkimuksessani on kyse aineistopohjaisesta, mutta teoriaohjaavasta sisällönanalyysistä, jossa alaluokat muodostetaan aineiston pelkistetyistä ilmauksista, mutta yläluokkien teoreettiset käsitteet tulevat aiemmin muodostetuista teorioista. (Tuomi & Sarajärvi 2013.) Käytännössä koodasin aineistosta erilaisia luottamustyyppisiä ja -kertomuksia sekä koulukiinnittymistä kuvaavia ominaisuuksia ja taustatietoja.

Laadullinen sisällönanalyysi antaa tutkijalle hyvin vapaat kädet. Aineistosta pyritään löytämään uusia huomioita teoreettisten viitekehysten avulla, ja tutkijan päättelyketjua pyritään todentamaan käyttämällä runsaasti aineistositaatteja. Tutkimusongelmaa olennaisesti valottavien asioiden systemaattiseen tarkasteluun pyrin runsaalla empirian ja teorian vuoropuhelulla (ks. Eskola ym. 2003, 174-175), sekä aiempien tutkimustulosten, ja jossain määrin myös tilastollisten faktojen huomioimisella.

Tutkimukseni narratiiviset piirteet on tärkeää tunnustaa (ks. Hänninen 2000). Narratologinen tutkimusstrategia tuo hyvin esiin ihmisten erilaiset mielipiteet ja kokemukset. Siinä hahmotetaan syvällisen materiaalin kautta kulttuurisia elementtejä. Esimerkiksi vankilakulttuurin vaikutus ihmiseen ja hänen kokemuksiinsa on hyvä huomioida. Vaikka olen lähestynyt aineistoani sisällönanalyysin kautta, käytin aineiston hahmottamisessa myös narratiivista lähestymistapaa. Järjestin elämäntarinat ajanjaksoittain – lapsuus ja aika ennen vankilaa, vankila-aika sekä päihteettömään ja rikoksettomaan elämään

siirtyminen – ja lopuksi tein tiivistettyjä elämäntarinoita yksittäisistä haastatteluista Labovin (1972) narratiivista analysointimenetelmää hyödyntäen. Pienen aineiston ja haastateltavien anonymiteetin suojelemisen takia en kuitenkaan lähtenyt rakentamaan elämäntarinoista juonellisia koosteita tai tarinatyyppejä tulososioon, kuten narratiivisessa analyysissä yleensä tehdään (ks. esim. Kvale 1996). Tältä osin analysointimenetelmäni muistuttaakin narratiivista aktanttimallia tai juonellista analyysia, koska haastatteluista muodostuu luontevasti samansisältöisiä kertomuksia. Jossain määrin jo vankilassa olo ja vertaistukitoimintaan päätyminen muodostavat luontevasti loogisen juoniyhtäläisyyden. Yksinään juonen tai aktantin rakentaminen voisi olla liian pelkistävää ja teknistä, mutta yhdessä sisällönanalyysin kanssa, se helpottaa aineiston käsittelyä ja järjestämistä. Narratiivisuus näkyikin tutkimuksessani yksittäisten lainausten kerronnallisuuden lisäksi lähinnä tulososion järjestämisenä kronologiseen muotoon (ks. Eskola ym. 2003, 22-24).

3.4 Tutkimuksen luotettavuus ja tieteenfilosofisia taustaoletuksia

Vaikka tutkimuskysymykset tarkentuivat vasta aineiston keräämisen jälkeen, on aineiston luonne huomioitu tutkimuskysymyksiä määriteltäessä. Edellä mainitusta syistä tutkimuksen reliabiliteettiin eli sisällölliseen luotettavuuteen on tarvinnut analysointia tehdessä kiinnittää erityistä huomiota. Haastattelurunko oli hyvin laaja ja toisaalta haastateltaville ei esitetty kaikkia haastattelurungon kysymyksiä, ja järjestys ja muotoilukin vaihtelivat. Tämä saattaa kuitenkin toimia myös tutkimuksen ansiona, koska näin tutkitavista on saatu esiin eri asioita, paljolti heidän omasta aloitteestaan ja yksilöllisistä kerrontatavoista johtuen. Olen pyrkinyt tiedostamaan yllä mainitut seikat ja arvioimaan niiden vaikuttavuutta haastatteluihin valiten aineistosta otteita, joihin päätelmäni perustuvat. Tulosten yleistettävyyden eli validiteetin on harvoin laadullisen tutkimuksen päätaivoite (ks. Hirsjärvi & Remes & Sajavaara 2004). Vaikka haastateltavat tavallaan edustavat tiettyä sukupolvea, sukupuolta, koulutus- tai kotitaustaa, tällaisia yleistyksiä ei voida tehdä näin pienen otoksen perusteella, ainakaan esittämättä vastaavanlaisia tuloksia aiemmin tehdyistä tutkimuksista. Kvalitatiiviselle analysoinnille onkin tärkeintä korostaa henkilöiden omaa, yksilöllistä kokemustaustaa ja -tapaa.

Ottaen huomioon, että haastateltavat ovat syntyneet eri vuosikymmenellä, haastateltavien kokemukset sijoittuvat hyvin laajalle ajanjaksolle. Tässä tutkimuksessa keskitytään-

kin monella tavalla muutokseen, niin yksilöllisellä kuin yhteiskunnallisellakin tasolla. Kokemusten konteksti on jo mennyttä aikaa, mutta se ei estä etsimästä ja tulkitsemasta yksilöllisten kokemusten merkityksiä haastateltavien elämäntarinoissa.

Tutkimuksen luotettavuuden kriteereinä toimivat Eskolan ja Suorannan (2003, 211-212) mukaan tutkijan ja tutkittavien käsitteellisten vastaavuuksien uskottavuus, tutkimustulosten jonkinasteinen siirrettävyys, tutkijan ennakko-oletukset huomioiva varmuus ja vastaavien ilmiöiden kautta vahvistuvuus. Yleistäminen sinänsä ei ole tavoite, vaikka se saattaisikin olla tutkimustulosten hyödyntämisen kannalta helpompi vaihtoehto. Tärkeämpää on niin ikään kuvauksen, käsitteellistämisen sekä aineiston kokoamisen onnistuminen (ks. mt. 65-66). Myös oman tutkijaposition, subjektiviteetin, näkökulman, osallisuuden tiedostaminen ja ratkaisujen perustelukyky ovat keskeisiä (mt. 20-22; Hirsjärvi ja Hurme 2001, 189). Eskola ja Suoranta (2003, 251) korostavat tutkimuksen teossa kokemusta, lukeneisuutta ja tekstin vakuuttavuutta, mihin pääsee vain kokeillen, soveltaen ja itseensä luottaen.

Koska tavoitteenani on hahmottaa luottamuksen rakentumista yksilöllisten elämäntarinoiden kautta, on kyse objektiivisen rakenteellisen todellisuuden ja subjektiivisen inhimillisen todellisuuden dialektiikan huomioon ottamisesta (ks. Berger ja Luckmann 1995, 208). Lähtökohta tutkimuksessani on se, että kaikilla on oma, henkilökohtainen, kokemuksiin pohjautuva tulkinta todellisuudesta, joka muodostuu sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Uskon näin ollen aineistoni tietynlaiseen todenmukaisuuteen. Koen tutkimuksessani tärkeäksi käsitteellisten ja laadullisten erojen sekä kontekstin huomioimisen. Tärkeämpää kuin selvittää tiedon virheellisyys tai paikkansapitävyys, on se miten tämä subjektiivinen tieto vaikuttaa ihmisen sosiaaliseen toimintaan. (ks. Berger ja Luckmann 1995.) Toisen ihmisen käyttäytymisen ja tätä kautta todellisuuden tulkinnallisuuden ja moniulotteisuuden ymmärtämiseen voidaan pyrkiä keräämällä tietoa ihmisen kokemuksista, motiiveista, asenteista. Haastetta analysointiin tuo kahdessa eri vaiheessa kerätty aineisto sekä luottamuksen ja koulukiinnittymisen yhteisten teoreettisten piirteiden käsittely.

Tutkija pyrkii ymmärtämään kokemusten intersubjektiivisiä merkityksiä, tulkitsemaan jo kerran tulkittua. Kun tavoitteena on käsitteellistää jokin tietty ilmiö, tutkija pyrkii selvittämään erilaisten kokemusten yhtäläisyyksiä ja eroja. ”Tutkijalla on alussa tietyllä

tavalla rajattu perspektiivi, mutta hän on mahdollisimman avoin vaihteluille näissä rajoissa.” (Hirsjärvi & Hurme 2001, 169). Itselläni ohjaava kiinnostus tutkimuksessa on eriarvoisuuden kokemisen vaikutukset. Esimerkiksi traumaattisia kokemuksia läpikäynyt ihminen voi päätyä virheelliseen tulkintakehään, jonka perusteella hän ei luota keeneenkään eikä näin ollen pysty toimimaan itselleen edullisesti sosiaalisessa ympäristössä. On kuitenkin oltava varovainen sen suhteen, milloin voi tulkita jonkun toisen tulkinnan olevan virheellinen ja milloin seurausten voi katsoa johtuvan tästä eikä jostain ulkoisesta seikasta. Siksi herkkyyys haastateltavien omille merkityksenannoille on erityisen tärkeää.

Edellä kirjoittamani perusteella voi päätellä, että ajattelen toisaalta postpositivistisesti, eli jonkinlainen totuus tai osa siitä voidaan saavuttaa tutkimuksella, toisaalta postmodernisti, eli todellisuuden tulkinnat muodostuvat merkitysyhteyksissä, ja toisaalta konstruktivistisesti, eli jokaisen oman suhteellisen todellisuuden lisäksi osa todellisuudesta saattaa olla yhteistä. Myös kriittisen teorian painottama historiallinen tilannesidonaisuus sekä tutkijan subjektivismiin ja arvojen vaikutus on otettava tutkimuksenteossa huomioon.

Mitä nämä taustaoletukset tarkoittavat oman tutkimusongelmani kannalta? Tutkiessani luottamusta uskon näkemäni ja kuulemani kuvaukset todellisuudesta, mutta pidän havaintoja vain yhtenä näkökulmana tutkimusongelmani kohteena olevaan todellisuuteen. Kaikkia puolia todellisuudesta en pysty millään hahmottamaan tai saamaan selville. Siksi onkin pysyttävä tarkkana siinä, mihin kysymyksiin tutkimukseni voi yleensäkin vastata. Riippuen lähestymistavasta, voidaan hahmottaa erilaisten todellisuusnäkökulmien yhtäläisyyksiä ja eroja. Tässä tutkimuksessa näkökulma on haastateltavien, vertaistukihenkilöinä toimivien entisten vankien. Tutkimuskysymykset rajaavat sen, mihin pyritään saamaan vastaus. Tutkimuksen tavoitteena on saada niin sanottua arkitietoa järjestelmällisemmin koottua, monipuolisempaa ja perustellumpaa tietoa (ks. esim. Hirsjärvi ym. 2004, 20-22, 122).

Koska tutkittava ilmiö, luottamuksen ilmeneminen, on tulkinnallinen, se korostaa jo itsessään tutkittavien aktiivista roolia ilmiön määrittäjänä (ks. Hirsjärvi ym. 2004, 121). Tällöin ollaan tekemisissä monenlaisten subjektiivisten tulkintojen kanssa, joiden totuudenmukaisuus tai uskottavuus on kiinni niin tutkittavien kokemuksellisista perusteista

kuin tutkijan löytämistä yhteyksistä aiempiin tieteellisiin havaintoihin. Luottamus on periaatteessa kansantajuinen termi, mutta se on myös joukko tieteellisiä teorioita, joihin liittyy laaja ja osittain sekava teoriahistoria. Tieteellistä taustaa ei voi ohittaa eikä toisaalta käydä kokonaan läpi tutkimuksessa, joten taustateorioita kuvatessa täytyy tehdä hyvin perusteltuja valintoja niiden omaan tutkimukseen soveltumisen kannalta. Myös valittujen kontekstien, koulun, suljetun vankilan ja yhdistyksen tutkimustaustaa on josain määrin esiteltävä ja hyödynnettävä. Nämä valinnat muokkaavat tutkimuksen tuotamaa todellisuuskuvaa. Omien johtopäätösten perusteleminen sekä aikaisemmilla tutkimuksilla, että omalla aineistolla antaa tutkimukselle uskottavuutta myös todellisuuden näkökulmasta. Poikkeavat havainnot aineistossa tuovat esiin uusia näkökulmia ilmiöön ja todellisuuteen, ja näin ollen täydentävät sosiaalisen todellisuuden verkkoa.

Teoria ja aineisto eivät kumpikaan yksinään riitä sosiaalisen todellisuuden saavuttamiseen. Niiden yhteistyö on tärkeää tieteellisen, kasaantuvan tutkimuksen luomiselle. Aineisto ei yksinään ala puhua, kuten Pertti Töttökin (2000, 38-40) on huomauttanut. Teoria on ilmiön alustava hahmotuskeino. Sitä olenko metodologinen instrumentalisti vai tieteellinen realisti, on vaikea sanoa. Molemmat, sekä teorian välineellisyys, että yritys saavuttaa todellisuutta, kuvastavat hyvin tutkimuksen tekoa. (ks. Niiniluoto 2002, 228-230.) Toisaalta, konventionalismi, joka painottaa teorian valintaa tutkimuksen tarkoituksenmukaisuuden kannalta, on myös tärkeä näkökulma teorian totuudenmukaisuuteen (mt. 232). Empiirinen aineisto voi joko tukea tai kumota aiempia teorioita, jotka pohjautuvat joko järkeilyyn tai aiempiin tuloksiin vastaavanlaisesta ilmiöstä. Ajallisuus, konteksti, tutkittavien yksilöllisyys ja toisaalta myös samankaltaisuus tulevat esiin. Kun esimerkiksi haastatellaan jotakuta, tärkeintä ei ole se, onko haastateltavan antama kuva todellisuudesta tosi, vaan tärkeää on se tieto, miten haastateltava sillä hetkellä tulkitsee todellisuutta, millaisia merkityksenantoja hänellä on (ks. mt. 73). Humanistinen, ymmärtämiseen tähtäävä ihmistiede on minulle tästä syystä luonteva lähestymistapa (ks. mt, 72, taulukko 1.).

3.5 Tutkimuksen eettisyys ja tutkijan rooli

Eettiset kysymykset jakautuvat tutkimuksen eri vaiheisiin. Kvalen (1996, 111) mukaan näitä ovat tiedon hankintaan liittyvät, kuten tarkoitus, suunnittelu, haastattelutilanne, ja

tiedon käyttöön liittyvät pohdinnat ja vaiheet, eli purkaminen/litterointi, analyysi, todentaminen ja raportointi. (ks. myös Hirsjärvi & Hurme 2001, 20.) Koska tavoitteeni on tuoda uutta tietoa aiemmin tutkimattomasta näkökulmasta, koen entisten vankien haastatteleminen tarkoituksenmukaiseksi ja tärkeäksi tutkimusongelman kannalta. En pidä laadullista tutkimusta moraalisenä valintana (ks. Töttö 2000, 13), vaan näen sen sopivan tutkimusongelmaan ja tutkittavan aiheen kartoittamiseen parhaiten. Tutkimusasetelmani painottaa instituutioiden sisäisten suhteiden ja käytäntöjen inhimillistä puolta, uskoen ihmisen kykeneväisyyteen tehdä radikaalikin muutos omassa elämässään, ja toisaalta, muutosta tukeviin rakenteellisiin ja inhimillisiin mahdollisuuksiin. Koska toteutan tutkimukseni itsenäisesti ja oma-aloitteisesti, ilman ulkoisen tahon rahoitusta, eettiset pohdinnat ovat riippumattomuuden kannalta helpompia. Tutkimukseni tarkoitus on, pro gradu- tutkielman kriteerien täyttämisen lisäksi, edistää inhimillisiä olosuhteita uuden tiedon avulla (ks. Kvale 1996, 118-119). Koska pro gradut julkaistaan elektronisessa muodossa, eettiset pohdinnat, kuten anonymiteetin huomioiminen, korostuvat tutkimuksen helpon saatavuuden myötä.

Tutkimukseeni kuuluu haastatteluun osallistuneiden vapaaehtoisuus sekä haastatteluiden luottamuksellisuus ja harmittomuus itse haastateltaville. Tutkimusluvan sain sekä paikallisyhdistysten puheenjohtajilta, että haastatteluun vapaaehtoisesti osallistuneilta itseltään. Haastateltavien avoimuudesta kertoo esimerkiksi se, ettei osa haastateltavista edes tiennyt etukäteen mihin haastatteluun oli lupautunut, vaikka olin lähettänyt kirjallisen haastattelupyynnön. Haastattelujen tallentamiseen pyysin luvan sivulauseessa, koska en halunnut sen aiheuttavan haastateltaville paineita, korostaen kuitenkin haastattelujen luottamuksellisuutta. Tallenteella ei missään vaiheessa käy ilmi haastateltavan koko nimi. (ks. Eskola ym. 2003, 52.) Pertti Alasuutari muistuttaa haastattelussa väistämättä läsnä olevista hierarkia- ja valtasuhteista (Alasuutari 1999, 147). Vaikka tulin yliopistosta, olin haastateltavia nuorempi ja haastateltavat olivat kiistatta kysytyn aiheen asiantuntijoita ja he osoittautuivat myös kokeneiksi haastateltaviksi. Myös haastatteluiden vapaamuotoisuus mahdollisti haastateltavien omien painotusten esiintulon. Toisaalta yhdistysnäkökulma saattoi korostua, koska tein haastattelut pääosin paikallisyhdistysten tiloissa.

Taatakseni aineiston käsittelyn eettisyyden, noudatin litteroinnissa suhteellisen tarkkaa puhtaaksikirjoitustapaa, huolehtien kuitenkin luottamuksellisuudesta. Käytin jo litte-

roidessani keksimiäni peitenimiä. Vaikka haastateltavillani on yhdistystoiminnan kautta niin sanotusti julkinen menneisyys, eli heidän vankilataustansa ei ole salaisuus, asettaa se silti haasteita haastateltavien anonymiteetin suojelemiselle. On tärkeää harkita, kuinka merkittävää tieto tutkimuskysymyksen kannalta on, jos se asettaa haastateltavan anonymiteetin vaaraan (ks. Eskola ym. 2003, 56). On harkittava tarkkaan millaisia yksityiskohtia kerrotaan ja mitä ei.

Tutkimuksen tarkoituksenmukaisuus ja näin ollen myös eettisyys toteutuisi täysin, jos tutkimuksella olisi päämäärä ja tarkoitus, muukin kuin tutkintoon liittyvän harjoitustyön tekeminen. Luottamuksen rakentumiseen liittyvien seikkojen, kuten institutionaalisten tutkimahdollisuuksien tarkempi tiedostaminen ja elämäнкаariajattelu on tärkeää niin kriminologiselle tutkimukselle, suljetun vankilan käytäntöjen kehittämiseksi, henkilökunnalle, alalle kouluttautuville kuin suljetun vankilan kanssa toimiville yhteistyötahoillekin. Vaikka tutkimuksen teoreettinen ja tutkimuksellinen näkökulma on nähdäkseni uusi, sen käytännön anti voi jäädä köyhäksi. Joko tulokset vaikuttavat itsestään selviltä tai niiden merkityksellisyyttä ei tunnusteta tai kuten Alasuutari (1999, 235) asian ilmaisee, ilmiö voi olla yleisesti tiedossa, mutta heikosti tiedostettu. Tavoitteena on ennen kaikkea tutkimuksen informatiivisuus ja tarkoituksenmukaisuus, minkä vuoksi omat (itse)kriittisyys-, oivallus- ja perustelukyvyyt korostuvat. Huolellisuus aineiston käytössä ja aiempien tutkimusten huomiointi, arviointi ja vertailu, täsmällinen viittaaminen ja tarkoituksenmukaisuus ovat tärkeitä tekijöitä tutkimuksen onnistumisen kannalta.

Kuten aina käsiteltäessä kielellisiä tuotoksia, myös tässä tutkimuksessa on huomioitava omien valintojen merkitys. Kenties tärkeintä tutkimuksessa on tunnistaa omien subjektiivisuuksien tuoma paino tutkimukselle (Eskola ym. 2003, 17). Jari Eskola ja Juha Suoranta selventävät kirjassaan *Johdatus laadulliseen tutkimukseen* (2003) keskustelua kielen sosiaalisesta ja tilannesidonnaisesta luonteesta (ks. mt. 138-145). He korostavat, Bergerin ja Luckmannin tapaan, kielen olevan väline, jolla ihmiset keskustelevat erilaisista sosiaalisista todellisuuksista, sisältäen aina mahdollisuuden virhetulkintoihin (mt., 142). Huomasin itse tämän litteroidessani haastatteluja; kuunnellessani keskusteluja uudelleen, niistä kävi ilmi milloin haastattelijan, milloin haastateltavan väärin ymmärtäminen, ja tällä tavalla kenties mielenkiintoisen ja tärkeän aiheen ohittaminen. Toisaalta, kuten Eskola ja Suoranta toteavat, *ei yhdessä tutkimuksessa voi tarttua kaikkeen yhdellä kertaa* (mt., 142). Jatkotutkimuksillekin on jätettävä käsiteltävää.

4 INSTITUUTIOT ELÄMÄNKULUSSA

4.1 Koulu ja koulukiinnittyminen tulevaisuuden turvaajana

Yksilön käytös ja ympäristön reaktiot vaikuttavat usein noidankehältä, josta on vaikea päästä pois uusille urille. Kasvatustieteen puolella puhutaan leimautumisesta, yhteiskuntatieteiden puolella syrjäytymisestä. Jos ympäristö eikä yksilö jousta, on yksilön joko vaihdettava ympäristöä tai pysyttävä roolissaan. Syrjäytymiseen ja leimautumiseen liittyy epäluottamus, joka ”syntyy nopeasti, mutta purkautuu hitaasti” (Cook, Hardin&Levi 2005 Kankaisen 2007, 52 mukaan; Ilmonen ym. 2000). Tämä ilmiö on hyvin läsnä jo varhain entisten vankien elämäntarinoissa. Tutkimusten mukaan hyvä koulusuoriutuminen on tutkitusti paras keino suojautua monilta riskitekijöiltä koulun jälkeen. Etenkin pojilla päihteidenkäyttö, vakava rikollisuus, itsemurhayritykset sekä varhain vanhemmaksi tuleminen ovat sitä todennäköisempiä mitä heikommin peruskoulu on mennyt ja mitä heikompi koulutus pohja omilla vanhemmillaan on ollut. (Vinnerljung 2011; ks. myös Elonheimo 2010.) Toisinaan nämä riskit toteutuvat jo niin varhain, että koulumestys kärsii.

Jo 1970-luvulta asti on tiedetty että sijoitetuilla lapsilla on suuremmat tulevaisuuden riskit varttuessaan aikuisuuteen, koska heidän koulusuoriutumisensa on usein heikkoa monista eri syistä (mm. Forsman & Vinnerljung 2012; Jackson, Sonia 1994). Heikko koulusuoriutuminen, etenkin heikot kognitiiviset taidot ennustavat psykososiaalisia ongelmia sosioekonomisesta taustasta riippumatta. (Forsman & Vinnerljung 2012) Koulunumerot kätkevät taaksensa monimutkaisen maailman, jota koulukiinnittymisteorialla, eli engagement theorylla, pyritään ymmärtämään. Kiinnittymisteorian lähtökohtana on ollut tarve selittää syrjäytymistä ja koulupudokkuutta ja löytää tätä kautta keinoja parantaa kiinnittymistä sen positiivisten vaikutusten vuoksi. Teorian avulla on luotu määrällisiä mittareita, jotka auttavat selittämään koulusuoriutumiseen liittyviä tekijöitä. (mm. Klem & Connell 2004.)

Suomessa *engagement theory*, eli kiinnittymistutkimusta on toteutettu toistaiseksi hyvin vähän ja lähinnä kvantitatiivisesti. Tarve kokonaisvaltaisemmalle koulunkäyntiä koskevalle teorialle on kuitenkin olemassa, mikä välittyy etenkin Suomen ristiriitaisista tuloksista kansainvälisissä vertailuissa. Suomi pärjää hyvin 15-vuotiaiden matematiikan, tie-

teiden ja lukutaidon osaamisen taitoja mittaavissa PISA-tutkimuksissa, mutta toisaalta Suomessa kouluviihtyvyys on kansainvälisesti verraten huonoa. Linnakylä ja Malin (2008) toteavatkin artikkelissaan vuoden 2003 PISA:n perusteella, että suomalaisten oppilaiden koulu kiinnittymisen on ollut heikkoa, mutta samalla koulua kohtaan suhtaudutaan kuitenkin positiivisesti ja koulu nähdään tulevaisuuden kannalta merkittävänä. Vuoden 2009 PISA-tulosten perusteella on päätelty (ks. OECD 2010, luku 5), että suomalaisten oppilaiden menestys pohjautuu lähinnä koulutuksellisesti ja palkallisesti opettajiin panostavaan koulutusjärjestelmään sekä tasa-arvoiseen kunnalliseen kouluverkkoon, jossa oppilaiden tausta ei määrää heidän menestymismahdollisuuksiaan. Kalalahti kirjoitti 2007 artikkelin, jonka tiivistelmässä todetaan koulumenestyksen ja koulumyönteisyyden eroista näin:

”Koulumenestystä tukevat opiskelun helppous, sukupuoli, vanhempien koulutustaso sekä koulumyönteisyys. Koulumyönteisyyttä edistävät puolestaan opiskeluvaikeuksien puuttuminen, opettajan ja oppilaiden vuorovaikutuksen laatu sekä koulun tuntuminen tutulta ja turvalliselta.”

Suomen perusopetuslain 628/1998 toisen pykälän mukaan opetuksen tavoitteena on:

--tukea oppilaiden kasvua ihmisyyteen ja eettisesti vastuukykyiseen yhteiskunnan jäsenyyteen sekä antaa heille elämässä tarpeellisia tietoja ja taitoja. -- Opetuksen tulee edistää sivistystä ja tasa-arvoisuutta yhteiskunnassa sekä oppilaiden edellytyksiä osallistua koulutukseen ja muutoin kehittää itseään elämänsä aikana. Opetuksen tavoitteena on lisäksi turvata riittävä yhdenvertaisuus koulutuksessa koko maan alueella.

Huono kouluviihtyvyys, nuorten pahoinvointi ja syrjäytyminen ovat kuitenkin 1990- ja 2000-lukujen talouskriisien aikana vain lisääntyneet paljon (ks. *Nuorten syrjäytymisen ehkäisy* 2007). Tähän on alettu reagoida nopeasti hakemalla ratkaisuja uudistuksilla, kuten esimerkiksi perustamalla lapsi- ja nuorisopolitiikan kehittämisohjelman (alkaen vuodesta 2007), kirjaamalla hallitusohjelmaan nuoriso- ja koulutustakuun sekä laatimalla lakipykälät kolmiportaisen tuen ja salassapitolainsäädännön uudistuksesta (Laki perusopetuslain muutoksesta 642/2010). Myös vuonna 2006 koulukiusaamista vastaan alkanut Opetusministeriön rahoittama ja laajalle levinnyt KiVa Koulu –hanke voidaan lukea osaksi tätä suuntausta yhdessä useiden muiden vastaavien kouluissa toteutettavien ohjelmien kanssa. Uudistuksissa näkyy yhtäältä lasten ja nuorten osallisuuden lisäämisen halu ja toisaalta pyrkimys hahmottaa ja selkeyttää lasten ja nuorten kanssa toimivien verkostoa.

Koska tutkimukseni yhtenä tavoitteena on tarjota käytännön vinkkejä, miten positiivista elämäntulkua voidaan tukea, on mielekästä perehtyä haastateltavieni vankilataustan lisäksi heille toisen tutun instituution, koululaitoksen näkökulmaan. Tarkastelen haastateltavien koulu- ja koulutustaustaa koulukiinnittymisteorian näkökulmasta, joka tuo lisäulottuvuuden syrjäytymiseen, leimaantumiseen ja pahoinvointiin. Tarkoituksena ei ole selittää haastateltavieni elämäntulkua eikä yrittää löytää kausaliitteitä, vaan hakea ennemminkin ymmärrystä sekä yhtäläisyyksiä olemassa oleviin tutkimushavaintoihin koulukiinnittymiseen liittyen ja tuoda tällä tavalla tutkimukseen lisää syvyyttä. Samalla laaja ja monesti määrällisesti lähestytty koulukiinnittymisteoria näyttäytyy yksilöllisistä näkökulmista, jo koettuina tarinoina, joita voi käyttää apuna mahdollisten interventioiden ja koulunkäynnin mielekkyyttä lisäävien toimenpiteiden suunnittelussa.

Engagement theory on melko uusi teoria, jonka juuret juontavat 1980-luvulle, jolloin termiä käytettiin lähinnä tehtäväorientoitumista ja ohjeiden seuraamista tutkittaessa. Käyttö laajeni nopeasti koskemaan myös yleisempää osallistumista koulun toimintaan (ks. Chapman 2003). Kuten luottamusta (ks. esim. Ilmonen ym. 2002), myös koulukiinnittymistä on tutkittu sen vastakohtana kautta, eli mikä ei ainakaan ole kiinnittymistä: passiivisuus, luovuttaminen, kapinahenki, ahdistuneisuus (mm. Finn 1989). Niin kiinnittymisen kuin luottamuskin (ks. Sztópka 1998, 20-21) sisältää sekä tiedostettua että tiedostamatonta, ja on siksi ilmiönä laaja. Kiinnittymisteoria muistuttaa läheisesti motivaatiotutkimusta (Connell 1990, 68). Kiinnittymisteoria liittyy kuitenkin enemmän yksilön ja toiminnan väliseen suhteeseen ja ”toiminnan energiaan” enemmän kuin pelkkään suuntaan tai toiminnan syihin (Russell, Ainley & Frydenberg 2005, 1).

Termi *engagement* on suomennettu aktiiviseksi ja moniulotteiseksi kouluun kiinnittymiseksi ensimmäisiä kertoja vuonna 2007 Mira Kalalahden kirjoittamassa artikkelissa *Opiskeluympäristöstä koulumyönteisyyttä?* (s.420), joka käsittelee opiskeluympäristön vaikutusta koulumyönteisyyteen. ’Engagement’ -termi voidaan kääntää suoraan suomeksi velvoitteena, sitoumuksena tai sopimuksena (esim. Hurme & Pesonen & Syväoja 2000, 382). Cobuild English Dictionary for Advanced Learners (2001, 509) toteaa vapaasti suomennettuna, että *engagement* tarkoittaa järjestelyä, jonka henkilö on tehnyt suorittaakseen jonkin tietyn asian. ’Sitoutuminen’ engagement-termin suomennoksena olisi terminä mielestäni kuitenkin subjektiivisempi ja yksiulotteisempi kuin sana ’kiin-

nittyminen’, koska yksilö voi päättää sitoutua mihin vain, mutta kiinnittymisessä tarvitaan sekä kiinnittyjä, että paikka mihin kiinnittyä. Tällöin voidaan ajatella, että vastuu kiinni pysymisestä ei ole vain kiinnittyjällä. Tästä syystä koen termin ’kiinnittyminen’ jopa monipuolisemmaksi kuin sen englanninkielisen vastineen.

Tähän mennessä koulukiinnittymisteoriaa on käsitelty lähinnä pro gradu –tutkimuksissa. Käyttäytymistieteiden pro gradu -tutkielmassaan (2010) Mira Kalalahti tutki perhetaustan ja sukupuolen yhteyttä koulussa pärjäämiseen teoriakehyksinään koulutuksellinen tasa-arvo ja koulukiinnittymisteoria. Saara Nolvi tutki erityispedagogiikan (2011) ja psykologian (2012) pro gradu –tutkielmissaan koulukiinnittymistä mittaavan Student Engagement Instrument (SEI) –mittarin suomalaisen version (Oppilaiden kouluun kiinnittyminen, OKI) toimivuutta ja sovellettavuutta Suomen kouluihin. Tutkielmat ovat määrällisiä, mutta käsittelevät koulukiinnittymisteoriaa laajasti.

Koska teoria on niin moniulotteinen, koulukiinnittymistä on tutkittu lähinnä kvantitatiivisesti, sekä yleisestä että erityisestä, mutta lähinnä tiettyyn asiaan tai oppiaineeseen kohdistuvasta kiinnittymisestä käsin. Tässä tutkimuksessa näkökulma on kuitenkin lähinnä yleinen ja kvalitatiivinen, koko koulu- ja koulutustaustaa tarkasteleva, haastateltavien omista painotuksista lähtevä. Lähinnä tätä yksilöllistä näkökulmaa edustavat tutkimukset, joissa on kartoitettu syrjäytymisvaarassa olevien nuorten kokemuksia. Esimerkiksi Ilpo Kurosen (2010) laadullinen väitöskirjatutkimus ammatillisesta koulusta syrjäytymisvaarassa olleiden nuorten peruskoulusuhteesta kertoo ongelmien varhaisesta alkamisesta ja kasaantumisesta. Tutkimusta voidaan pitää koulukiinnittymistä sivuavana tutkimuksena vaikkakin ilman selkeästi koulukiinnittymisteoreettista näkökulmaa.

Niin luottamusta (ks. Lewis & Weigert 1985, 967) kuin kiinnittymistäkin voidaan tarkastella behavioristisesta, emotionaalista ja kognitiivisesta ulottuvuudesta (Connell 1990; Fredericks & Blumenfeld & Paris 2004). Behavioristinen näkökulma painottaa tekemistä ja toiminnan ulospäin näkymistä, emotionaalinen tunteita ja kognitiivinen tiedostavaa, järkeilevää puolta (emt.).

Koulukiinnittymisessä behavioristiseen kiinnittymiseen liittyy ennen kaikkea läsnäolo, tehtävien tekeminen sekä koulun toimintaan aktiivisesti osallistuminen, keskittyminen sekä tarkoituksenmukainen oma-aloitteisuus. Emotionaalinen koulukiinnittyminen on

kouluun positiivisesti suhtautumista ja viihtymistä sekä koulu yhteisöön kuuluvuuden ja osallisuuden tunnetta. Kognitiivinen kiinnittyminen tarkoittaa tässä tavoitteenasettelua, tulevaisuusorientoitunutta opiskelua, oppimis- ja selviytymisstrategioita sekä positiivisia uskomuksia koulusta ja omista mahdollisuuksista sekä itseen kohdistuvista odotuksista. (Connell 1990, 89; Appleton & 2006, 430; Jimerson & Campos & Grief 2003, 7.)

Behavioristisella (osallistuminen) ja kognitiivisella (etenkin oppimisstrategiat) koulu kiinnittymisellä näyttäisi olevan vahvempi yhteys koulumenestykseen, kun taas emotionaalinen koulu kiinnittyminen näyttäisi tukevan niin oppilaan kuin opettajankin hyvinvointia ja terveyttä. (ks. Covell & McNeil & Howe 2009, 285-288.) Tässä tutkimuksessa tarkastelen koulu kiinnittymistä näkökulmista, joita haastateltavat tuovat esiin kertoessaan kouluajastaan. Haastateltavien kertomuksissa painottuvat lähinnä behavioristinen ja emotionaalinen puoli.

Koulu kiinnittyneiden nuorten on havaittu olevan positiivisempia (Reschly, Huebner, Appleton & Antaramian 2008, 427), noudattavan paremmin terveellisiä elämäntapoja, olevan vähemmän ongelmallisesti käyttäytyviä ja olevan vähemmän yhteydessä haitallisiin vertaisryhmiin (Carter, McGreen, Taylor & Williams 2007, 14, 51) ja käyttävän vähemmän päihteitä (emt.; Simons-Morton & Chen 2009, 14). Tämän perusteella voisi jo olettaa että rikolliseen ja päihteitä käyttävään elämäntapaan ajautuneiden haastateltavien koulu kiinnittyminen on ollut kaikkea muuta kuin positiivista, etenkin niillä, jotka aloittivat varhain tämän elämäntyylin. Tulososiossa tarkastelenkin kiinnittymisteoriaa aineistosta käsin.

4.2 Vankilainstituution kehitys ja tehtävät

Universalismiin perustuvan hyvinvointivaltion ja kansalaisten välisen solidaarisuuden ja vastavuoroisuuden välillä on katsottu olevan positiivinen yhteys (Julkunen ym. 2002, 167-169, ks. myös Rothstein 2003). Kaikille suunnattujen, vapaavalintaisten palveluiden läsnäolo on näkynyt myös vankilalaitoksen kehittämisessä. Foucault'laisittain käsitetyistä rangaistus- ja kurinpitolaitoksesta on siirrytty kohti kokonaisvaltaisempaa, yhteiskuntaan sopeuttamiseen tähtäävää, kuntoutusparadigmaa. Ajatus rikollisten kuntoutamisesta ei ole uusi. Vankeusrangaistuksen lähtökohdissa on ollut pitkään selkeitä kou-

lukuntajakoja siitä pitäisikö vankilan hoitaa vankeja vai hyvittää yhteiskunnalle rangaistuksella vankeja (ks. esim. Laine 1994, 37-40). Vankilalaitoksen monimuotoinen historia on perustunut kuitenkin enemmän tai vähemmän vangeille pakolliseen toimintaan, kuten työhön, uskonnolliseen kasvatukseen ja pakkohoitoon. (ks. esim. Foucault 1980; Laine 2002, 124-125.)

Matti Laine nimittää artikkelissaan *Kuntoutus vankilan tehtävänä* (2002, 132) parin viime vuosikymmenen aikakautta strukturoidun kuntoutuksen aikakaudeksi. Käytännössä tämä tarkoittaa vankien toimintamahdollisuuksien lisäämistä erilaisten terapioiden, harrastusten ja käytännön taitojen harjoittamisen tarjolla olona, ei siis pakollisena toimintana. Vaihtoehtojen paikkakuntakohtaiset erot ovat kuitenkin tällä hetkellä melko suuria (Järvelä, Kääriäinen & Valokivi 2002, 57).

Vuonna 2001 Suomessa toteutettiin organisaatiouudistus, jonka seurauksena perustettiin Rikosseuraamusvirasto johtamaan Kriminaalihoitolaitoksen ja Vankeinhoitolaitoksen toimintaa, keskushallintotehtäviä sekä talous- ja henkilöstöhallinnointia. Kriminaalihoitolaitos siirtyi näin ollen valtion alaisuuteen, saaden vastuulleen myös yhdyskunta-seuraamukset. Samalla oikeusministeriöön perustettiin uusi kriminaalipoliittinen osasto, jonka vastuulle siirtyivät toiminnan strateginen ohjaus ja johtaminen sekä rikosseuraamusalaan liittyvä lainvalmistelu. (*Vankeinhoidon rakenneuudistuksen loppuraportti 2004:8*, Rakenneuudistuksen henkilöstövaikutukset, 14.) Päävastuu vankeusrangaistuksen täytäntöönpano- ja tutkinta-vankeuksien toimeenpanotehtävistä sekä vankeinhoidon kehittämisestä on kullakin aluevankilalla (mt., Vankeinhoidon rakennehankkeen toisen vaiheen (rake 2) yhteenveto-asiakirja, 7). Sen sijaan vankilanjohtaja on vastuussa vankien asianmukaisesta ja oikeudenmukaisesta kohtelusta sekä rangaistusajan suunnitelman käytännön toteutumisesta (mt., 13). Vuonna 2006 tuli voimaan uusi vankeuslaki, jonka tarkoituksena on esimerkiksi parantaa vankien sosiaalista toimintakykyä ja ehkäisemään vankien laitostumista (Lappi-Seppälä 2006, 96-97). Sen vaikutukset eivät vielä näy tämän tutkimuksen tuloksissa.

Pertti Myhrberg tuo esiin artikkelissaan Rangaistusten täytäntöönpano (*Vankeinhoidon perusteet* 2002, 55) kolme lainsäädännössä (RTL 1:1) mainittua periaatetta, jotka tukevat myös Vankeinhoitolaitoksen periaateohjelmaan kuuluvia tavoitteita huolehtia yhtäältä yhteiskunnan turvallisuudesta ja toisaalta vankeusrangaistuksen aiheuttamien hait-

tojen minimoimisesta. Nämä kolme periaatetta ovat normaalisuusperiaate, oikeudenmukaisen kohtelun periaate sekä kuulemisperiaate. Normaalisuusperiaatteen tarkoituksena on lyhyesti kuvattuna pyrkiä siihen, että vankilalaitoksen olot järjestetään mahdollisimman paljon muistuttamaan yhteiskunnassa vallitsevia oloja, jotta rangaistuksena olisi vain vapaudenmenetys. Oikeudenmukaisen kohtelun periaate liittyy ihmisoikeuksien kunnioittamiseen ja tasa-arvoisuuteen. Kuulemisperiaate liittyy sen sijaan vankia koskevien päätösten tekemiseen. Muita ohjaavia periaatteita ovat hallinnon lainalaisuusperiaate, suhteellisuus- sekä tarpeellisuusperiaate. (mt., 55-56.) Näiden periaatteiden voisi kuvitella edesauttavan myös luottamussuhteiden syntyä vankilassa.

Anne Hartoneva on tehnyt lisensiaatintutkimuksensa normaalisuusperiaatteen toteutumisesta vuonna 2002. Rikosseuraamusviraston julkaisussa (3/2002) Hartoneva toteaa perusoikeuksien toteutuvan pohjoismaiden, kuten Suomen vankiloissa melko hyvin. Joissakin yksittäistapauksissa vangin oikeuksien toteutuminen on kuitenkin vaarantunut, johtuen esimerkiksi vanhojen vankiloiden huonoista aineellisista olosuhteista, virkamiesten laitosvallanalaisuuteen liittyneistä asenteista sekä vangin vireillepanemien asioiden käsittelyn hitaudesta ja tehtyjen päätösten puutteellisesta perustelemisesta. Myös yhteydenpidon vaikeutuminen vankilan ulkopuolelle on koettu vangin oikeuksia rikkovalaksi. Hartoneva toteaa lisäksi, että vankien keskinäiselle väkivallalle ei ole vielä keksitty toimivaa ratkaisua. Yksityisyyden- ja vapaudenmenetys on kuitenkin koettu asiankuuluvaksi. (mt., tiivistelmä.)

Näiden tulosten perusteella voidaan olettaa, että vankila ei kykene ainakaan lisäämään sosiaalista pääomaa, ei luottamuksen saati sitten sosiaalisten suhteiden muodossa. Tässä työssä tulen tarkastelemaan sitä, miten nämä asiat näkyvät haastateltavieni kokemuksissa ja etenkin sitä, miten ne ovat vaikuttaneet luottamussuhteiden rakentumiseen ja oppimiseen.

4.3 Vankilasta rikoksettomaan elämään

Paulo Freiren Latalalaisen Amerikan yhteiskunnallisesti epävakasta oloista syntyensä saanut kirja, *Sorrettujen pedagogiikka*, alun perin vuodelta 1970, on vaikuttanut osaltaan siihen, että suomalaisissa annetaan kuntoutukselle mahdollisuus jo vankiloissa.

Freiren johtavana ajatuksena oli transformatiivinen ja emansipatorinen oppiminen, joka liittyi niin lukutaidon, perusopetuksen kuin valtauttavan aikuiskasvatuksenkin alueelle. (Freire 2005, 222.) Käytännön tavoitteena Freirellä oli sorrettujen vaikutusmahdollisuuksien ja henkilökohtaisen motivaation lisääminen. Freire tarkoitti sorretuilla aikansa sotilasvallankaappauksen alaisia kansalaisia, mutta sorretut miellettiin kuitenkin yleistäen käsittämään asemaltaan heikot; lapset, ikääntyneet ja syrjityt (mt., 21). Freire korosti tiedostavaa, eli kognitiivista oppimista: ”Vapauttava kasvatusta perustuu ymmärrykseen, ei informaation siirtoon” (mt., 85), toisin sanoen oppijan aktiivista roolia painotetaan.

Suomessa Freiren vapauttavan kasvatuksen filosofiaa sovelsi käytäntöön ensimmäisenä Helena Kekkonen², joka vuonna 1974 niin sanotusti löysi oppilaansa vankilasta ja ryhtyi vetämään heille aluksi luonnontieteellisiä ja lopulta myös kulttuurisia ja yhteiskunnallisia opintopiirejä. Kekkonen havaitsi opetuksen lisäävän vankien itsetuntoa ja avaavan heille mahdollisuuksia tarkastella omaa elämänhistoriaansa ja yhteiskuntaa uudella tietoisuudella ja kriittisyydellä, aivan Freiren oppien mukaisesti. (Freire 2005, 223-224.) Kirjassaan *Rauhansiltaa rakentamassa* (1993, 19) Kekkonen ihmetteli, miksi kasvatuksellinen puoli vankilassa jää unohduksiin ja uudistuksia kohtaan osoitetaan haluttomuutta ja ennakkoluuloja, vaikka todisteita positiivisista vaikutuksista on jo olemassa. Samaan hengenvetoon hän korosti perusedellytysten luontia vapaudessa selviämiseksi – ”kunnes vankilat hyödyttöminä voidaan kokonaan lopettaa” (mt.).

Erilaisista vankilassa viime vuosina toteutetuista projekteista on tehty jonkin verran kokoavaa tutkimusta. *Lainrikkajien projektit 1996-2002* (Järvelä ym. 2002) on osa oikeusministeriön Yhteistyössä rikoksettomaan elämään- hanketta, jossa pyrittiin selvittämään yhteiskuntaan sijoittumisen edellytyksiä erityisesti uusintarikollisten näkökulmasta. Päähavaintoina raportissa oli sitouttamisen, asiakaslähtöisyyden sekä asiakkaan ja työntekijän luottamussuhteen rakentamisen tärkeys ja haasteellisuus (mt., 58). Raportissa ei pystytty kuitenkaan selvittämään, kuinka pysyvä vaikutus erinäisillä projekteilla oli lainrikkajien vapautumisen jälkeiseen elämään.

² Kekkonen on saanut kasvatustoiminnastaan ja monenlaisista avustusprojekteistaan Unescon rauhankasvatuspalkinnon vuonna 1981.

Suomessa on monenlaista kuntouttavaa jälkihoitoa niin valtion kuin kolmannenkin sektorin puolelta, joista tunnetuimmat keskittyvät tukemaan kuntoutujan päihteettömyyttä. Yhdistys, jossa haastateltavat toimivat, KRIS-Suomi ry, on lajissaan poikkeuksellinen vankeja rikoksettomaan elämään tukeva yhdistys, koska sen toiminta perustuu vertais-tukitoimintaan, jossa päihteettömään ja rikoksettomaan elämään siirtyneet entiset vangit tukevat vapautumassa olevia vankeja. Yhdistyksen pääperiaatteisiin ja vaatimuksiin kuuluvat avoimuus, rehellisyys, päihteettömyys, avunanto ja toveruus. KRIS-Suomi ry juontaa juurensa Ruotsiin, jossa Kriminellas Revansch i Samhället (KRIS) on toiminut vuodesta 1997. Suomen KRIS aloittikin toimintansa vuonna 2001 aluksi nimellä Rikol-listen Revanssi Yhteiskunnassa – RRY. KRIS-Suomi ry rekisteröitiin vuonna 2003. Yhdistys koostuu paikallisyhdistyksistä sekä niiden kattojärjestöstä, KRIS- Suomen Keskusliitto ry:stä. Vuodesta 2008 KRIS-Suomi ry on tehnyt myös ennaltaehkäisevää ja korjaavaa erityisnuorisotyötä. (KRIS-Suomi ry:n kotisivut; ks. myös Kivelä 2004; Siekkinen 2008; Mäki 2012.)

5 LUOTTAMUS

Luottamusta pidetään yhtenä sosiaalisen pääoman tukipilareista. Sosiaalinen pääoma liittyy sosiaalisissa suhteissa, myös verkostoiksi kutsutuissa, käytettävissä oleviin resursseihin. (esim. Ilmonen 2002a, 136; Ilmonen ym. 2002, 85.) Keskustelu luottamuksen ja sosiaalisen pääoman yhteydestä on ollut hyvin vilkasta. Keskustelun pääpiirteisiin johdattelevat muun muassa Kaj Ilmonen (2005) sekä John Field (2003, 64-65). Jätän tässä tutkimuksessa sosiaalisen pääoman määrittelyn vähemmälle huomiolle. Jo luottamus- termi ja siihen liittyvä tutkimus on niin laaja alue, että otan esiin vain tutkimukseni kannalta välttämättömimmät seikat. Sitä onko luottamus sosiaalisen pääoman tulosta vai itse sosiaalisen pääoman edellytys, en aio tässä yhteydessä laajemmin läpikäydä. Tiedostan kuitenkin, että luottamus on yksi merkittävimmistä sosiaalisen pääoman tarkastelun välineistä (molemmat em.). Tässä tutkimuksessa tarkastelen luottamusta ennen kaikkea haastateltavien kokemusten perusteella prosessiluontoisena ilmiönä, unohtamatta kuitenkin luottamuksen teoreettista taustaa.

5.1 Luottamuksen muodot

Luottamus liittyy niin turvallisuuden tunteeseen, aiempiin kokemuksiin kuin myös yksilön toimintamahdollisuuksiin. Luottamus on monimutkainen ja moniulotteinen käsite, jota on vaikea tai lähes mahdoton määritellä yksisuuntaisena ilmiönä. Yksilön muita kohtaan kokema luottamus on usein vaistomaista, aiempiin kokemuksiin pohjautuvaa, kun taas yksilöön suuntautuva luottamus näyttäytyy vaihtoehtoina ja mahdollisuuksina, mutta monesti myös rajoina ja rakkautena.

Luottamus määrittyy aina uudelleen ja erilaisilla eri toimintaympäristöissä. Normikansalaisen silmissä vääränlainen luottamus saattaa toisen silmissä olla ainoa vaihtoehto, itse-suojeluvaiston kaltainen toimintatapa, jossa moraalit määritellään uudelleen. Miten muiden ihmisten toiminta ja fyysinen toimintaympäristö vaikuttavat yksilön kokemaan luottamukseen? Onko yksilön mahdollista itse valita, luottaako vai eikö luottaa, vai määritteleekö toimintaympäristö tämän hänen puolestaan? Koska luottamus on niin hetkellistä kuin historiallistakin, siihen vaikuttavat aiemmat kokemuksemme ja kohteen käyttäy-

tyminen luottamuksen arvoisesti. Luottamus on yhtäläillä tunnetta kuin järkeilyäkin vaihtelevin painotuksin. (ks. esim. Ilmonen ym. 2002, 246).

Luottamuksen määrittely alkaa yleensä luottamuksen vastakohtasta, eli siitä, mitä luottamus ei ainakaan ole. Yksinkertaistettuna luottamuksen yksi päätehtävistä on vähentää tulevaisuutta koskevaa epävarmuutta, tukeutuen rutiinien ja niiden mukaan toimimisen ennustettavuuteen ja odotuksiin vaihtelevin riskinotoin. Luottamus jaetaan yleensä analyttisesti kahteen eri muotoon: toisiin ihmisiin luottamiseen (trust) ja abstraktimpaan, instituutioihin, systeemeihin ja asioihin liittyvään, luottavaisuuteen (confidence). Tätä jaottelua ovat käyttäneet muun muassa Niklas Luhmann (1979), Anthony Giddens (1990) sekä Adam Seligman (1997). (Ilmonen ym. 2002, 27, 32, 85-86.)

Kaj Ilmonen ja Kimmo Jokinen esittelevät kirjassaan *Luottamus modernissa maailmassa* (2002, 92) luottamuksen tyyppjä asetellen ne nelikenttään (Taulukko 2) sen mukaan, ovatko ne välittömiä vai välillisiä, henkilökohtaisia vai epäpersoonallisia. Ensimmäisenä taulukossa on välitön ja henkilökohtainen luottamus, eli ”annettu”, *primääri luottamus* (A), joka toteutuu esimerkiksi perhesuhteissa, jonka totuutta harvoin epäillä. Seuraavaksi nelikentässä on ”luottamusketju” (B), joka viittaa samaan verkostoon kuuluvien ihmisten henkilökohtaiseen, mutta välilliseen, ohueen luottamukseen. Kolmantena luottamustyyppinä on välitön, mutta epäpersoonallinen ”humanistinen” luottamus (C), joka perustuu ohuesti samankaltaisuuteen, esimerkiksi harrastuksen kautta tuttuuteen. Viimeisenä nelikentässä on *epäpersoonallinen ja välillinen luottavaisuus* (D), joka on edellä esiteltyä systeemistä, usein silti ”annettua” luottamusta, uskoa siihen, että ”Toinen” toimii asemaansa liittyvien odotusten mukaisesti. (Ilmonen ym. 2002, 91-92.)

Taulukko 2: Luottamuksen tyyppit (Ilmonen ym. 2002, 92³).

SUHDE	VÄLITÖN	VÄLILLINEN
HENKILÖKOHTAINEN	A. ”annettu” (primääri) luottamus	B. ”luottamusketju”
EPÄPERSONAALLINEN	C. ”humanistinen” luottamus	D. luottavaisuus

³ Sama kuvio on esitetty myös Ilmosen *Lama ja luottamus*- kirjassa (2002b, 25).

Luottamiseen liittyy siis vahvana oletukset ”Toisen” tuttuudesta, rooliodotuksista ja niihin liittyvistä neuvotteluista ja sopimuksista (Ilmonen ym. 2002, 86). Aina ei voi luottaa siihen, että Toinen toimii samanlaisten moraalिसääntöjen, saati normiodotusten, mukaisesti. Toisen toiminta on aika- ja paikkasidonnaista sekä kulttuuripohjaista. Vahvasti erilaisiin tapoihin kiinnittymisestä kertoo esimerkiksi alakulttuurit tai vaikkapa vankilakulttuuri. Esimerkiksi Leo Lipsosen kirja *Vangittu kulttuuri* (1997) kertoo, kuinka omalaatuisia sääntöjä suljetussa yhteisössä, kuten vankilassa, pääsee kehittymään, ja kuinka vaikea niistä on vapautuessa päästä eroon (ks. mt. 225-226). Luottamuksen syntymiseen vaikuttavatkin olennaisesti ennustettavuuden ja enemmän tai vähemmän tunnettujen riskitekijöiden osuus.

Jaot ovat hyvin teoreettisia, sillä käytännössä toimimme välillisesti tai välittömästi joka tapauksessa ihmisten kanssa. Lisäksi voi olettaa, että ihminen, joka ei luota toisiin ihmisiin, ei voi luottaa myöskään järjestelmiin, joita ihmiset ylläpitävät, ja päinvastoin. Luottamus on myös niin sanotusti kasautuvaa. Edellä mainituista syistä en halua lähes tyä luottamusta orjallisesti jonkin tietyn teoreettisen luottamustyyppin kautta, vaan lähinnä yksilöllisen tulkinnan näkökulmasta. Tulen arvioimaan tutkimuksessani haastateltavien taustan merkitystä heidän kokemien luottamussuhteiden rakentumisessa.

Pyrin käyttämään tutkimuksessani Ilmosen ja Jokisen luottamusjaottelua, mutta en kuitenkaan keskity pelkästään taulukon asettamiin rajanvetoihin, vaan päinvastoin pyrin häivyttämään ja kyseenalaistamaan niitä. Vangin näkökulmasta luottamussuhteet voidaan jakaa annettuun luottamukseen, eli perhesuhteisiin, luottamusketjuun, eli samankaltaisten vankien keskinäisiin suhteisiin, humanistisiin suhteisiin, eli esimerkiksi harrastus- ja tukiryhmiin ja luottavaisuuteen, eli instituutio- ja viranomaissuhteisiin. Näin rajaaminen asettaa kuitenkin luottamussuhteiden tarkastelulle helposti pelkistyksiä, jotka etenkin epäluottamuksen ilmapiiristä tunnetussa vankilassa oletettavasti monimutkaistuvat. Onko vankien välisissä suhteissa minkään tyyppisen luottamuksen piirteitä? Tutkimuksessani onkin tavoitteena kiinnittää huomiota luottamuksen ehtoihin. Keneen voi luottaa ja miksi? Milloin voidaan puhua annetusta ja milloin ansaitusta luottamuksesta?

Koska luottamaan oppiminen on abstraktia ja vaikeasti määriteltävissä, on sen lähestyminen oppimisnäkökulmasta varsin haastavaa. Piotr Sztompka (1999, 137-138) on kuitenkin jaotellut tarkemmin luottamaan opettamisen (educating for trust) seitsemään eri näkökulmaan, jossa eri instituutioilla on oma roolinsa. Ensinnäkin luottamusta tulee opettaa yleisen valistuksen ja moraalisen herkkyyden kautta. Toisekseen luottamaan oppimisen ensisijainen paikka on perhe, minkä takia yhteiskunnan pitää tukea perheiden olosuhteita.

Kolmanneksi Sztompka mainitsee koulun roolin luottamaan oppimisessa. Hän korostaa oppilaiden keskinäisen ja opettaja-oppilas-suhteiden tärkeyttä sekä mahdollisuutta tuoda käytännön esimerkkejä luottamuksesta erityisesti historian ja kirjallisuuden opettamisen kautta. Neljänneksi luottamusta voidaan opettaa perinteiden ja tapojen kautta, jotka vaalivat hyveitä kuten luottamus, kunnia, uskollisuus, koska ne lisäävät toiminnan ennustettavuutta (Sztompka viittaa tässä Giddensiin: 1991, 48). Viidenneksi luottamusta voi oppia muiden moraalisten resurssien kuten uskonnon sivutuotteena. Kuudenneksi luottamaan oppimista voidaan tukea julkisilla keskusteluilla ja väittelyillä moraalisiin arvoihin liittyen. Lopulta luottamaan opettamisen pitäisi näkyä arkikäytännöissä missä tahansa toiminnassa. Luottamuksen rikkominen pitää tuomita. (Sztompka 1999, 137-138.) On mielenkiintoista tarkastella entisten rikollisten ja tuomittujen luottamuskokemuksia myös näistä näkökulmista.

5.2 Luottamus instituutioihin

Institutionaalinen luottamus katsotaan olevan abstraktia luottavaisuutta (ks. 5.1. Taulukko 2). Luottamus viranomaisiin ja instituutioihin, eli luottavaisuus, tarkoittaa luottamusta järjestelmään, sen kasvoihin eli toimijoihin, ja tehtävien hoitamiseen (Ilmonen ym. 2002, 92). Instituutio, kuten hyvinvointivaltio, avioliitto tai sairaala, on järjestelmä, jolla on selvät kollektiivisesti tunnistettavat piirteet ja tehtävät yhteisössä. Kansainvälisessä vertailussa suomalaisten ja yleensäkin pohjoismaalaisten luottamus instituutioihin on verrattain korkealla. Tämä näkyy esimerkiksi kahden vuoden välein Euroopassa kerättävästä European Social Survey- aineistossa (ks. esim. Kansalaisena Suomessa, Oikeusministeriön julkaisu 3/2005, 28). Samasta aineistosta käy ilmi, että myös yleinen luottamus on pohjoismaissa korkeammalla kuin muissa Euroopan maissa (mt., 37). Bo

Rothstein ja Dietlind Stolle (2003) ovat selittäneet tätä eroa hyvinvointivaltioiden universaalisuusperiaatteen vaikutuksilla (mt., 38).

Rothstein pohtii kirjassaan *Sociala fällor och tillitens problem* (2003) syitä siihen, miksi monet maat kärsivät korruptiosta, demokratian puutteesta ja tehottomuudesta ja tätä myötä myös luottamuksen puutteesta. Yhtenä syynä siihen, miksi pohjoismaissa näitä ongelmia ei juurikaan ilmene, hän pitää hyvinvointivaltioiden poliittista instituutiokennettä. Se toimii hedelmällisenä maaperänä paitsi sosiaaliselle pääomalle, myös luottamukselle. Universaalisuus- ja puolueettomuusperiaate muodostavat pohjan, joka toimii pikemminkin kollektiivisuuden kuin erinäisten intressiryhmien areenana. (mt., 222-223.) Niin kauan kuin uskotaan instituutioiden toimivan kyseisen periaatteen mukaisesti, on luottamus korkealla. Kuitenkin luottamus voi murentua, jos sopimuksia rikotaan tai väliaikaisesta tilasta tulee vakinainen, kuten laman aikaiset säästöt ja niiden aiheuttamat pysyvät vaikutukset ovat osoittaneet (Julkunen ym. 2002, 171).

Institutionaalisen luottamuksen arviointia ovat toteuttaneet Suomessa esimerkiksi Risto Harisalo ja Jari Stenvall tutkimuksessaan (2001) kansalaisten luottamuksesta ministeriöihin. He käyttivät arvioinnin kriteereinä demokratiaa ja poliittista tehokkuutta, ohjausvaltaa, kansalaisorientaatiota, tasa-arvoisuutta lain edessä, asiantuntemusta sekä hallinnollisia arvoja (mt., 28). Nämä toimivat myös oman tutkimukseni institutionaalisen luottamisen arvioinnin lähtökohtina. Hahmottelen tutkimuksessani, miten vastavuoroisuutta vaativa luottamus eri muodoissaan kytkeytyy haastateltavieni kokemuksiin vankilassa, unohtamatta heidän yksilöllisiä lähtökohtiaan. Mielestäni suljetussa vankilassa jo erilaisten toimintojen saatavilla olo on eräänlainen luottamuksenosoitus instituutiolta vangille, ja toisaalta, toimintoihin osallistuminen, on vangin osoitus luottamuksesta instituutioon. Tulen käsittelemään tätä ennakko-oletusta tarkemmin työssäni.

Luottavaisuus ilmenee vankilassa yleensä vankilahenkilökunnan, eli kasvojen takana olevien toimijoiden kautta. Vankilahenkilökuntaan katsotaan kuuluvaksi vankeinhoitolaitoksessa työskentelevät, joita ovat muun muassa vartijat, sosiaalityöntekijä, psykologi, vankilapastori, opinto-ohjaaja ja vankilanjohtaja (ks. Rikosseuraamusviraston kotisivut, Työtehtävät vankilassa⁴). Kysymys institutionaalista luottamuksesta on sinänsä

⁴ <http://www.rikosseuraamus.fi/15154.htm> [viitattu 4.5.2013]

vaikea, koska suhde toimijoihin voi olla enemmän tai vähemmän henkilökohtainen. Ilmonen (2002a, 139) kuitenkin muistuttaa, että loppujen lopuksi myös instituutioiden toiminta on ihmislähtöistä, ihmisistä riippuvaista. Instituutioista keskusteltaessa on kyse yleensä annetusta, mutta asiakkaiden näkökulmasta, ja myös ansaitusta luottamuksesta, mitä selvensin jo edellisessä luvussa.

5.3 Luottamus ja yhdistystoiminta

Koska haastateltavani on tavoitettu yhdistyksen kautta, ja kyseessä on luottamustutkimus, herää helposti kysymys yhdistyksen roolista koetun luottamuksen kasvattajana. Robert Putnam (2000) teki aikoinaan Yhdysvalloissa havaintoja yhdistystoiminnan yhteydestä yleisen luottamuksen kokemiseen. Pohjoismaiset hyvinvointivaltiot ovat luonteeltaan erityisiä, mitä muun muassa Bo Rothstein (ks. 2003) korostaa Ruotsia koskeissa tutkimuksissaan. Koska yhdistys on työssäni yhteydenottokanava, koen tarpeelliseksi eritellä hieman yhdistyksen ja luottamuksen välistä tutkimusta pohjoismaissa ja haastateltavieni asemaa vertaistukiyhdistyksessä.

Pohjoismaissa yhdistysjäsenyys on katsottu muihin maihin suhteutettuna vähemmän merkittäväksi yleisen luottamuksen kasvattajaksi. Yhtä suuri, ellei vielä suurempi merkitys luottamuksen ja sosiaalisen pääoman yleistymiselle ja positiivisille ulkoisvaikutuksille piilee pohjoismaisten tutkimusten mukaan jo ennestään hyvässä asemassa, perhesuhteissa ja koulutuksessa. Ilmonen ja Jokinen lisäävät listaan vielä koulun, työpaikan, epäviralliset ryhmät sekä erityisesti pohjoismaille tyypillisen valtion, joka usein toimii yhdistysten rahoittajana. He muistuttavat samalla, että vaikutus voi olla yhtä lailla negatiivinen, kuten haastateltavillani. (Ilmonen ym. 2002, 131-135.) Yhdistystoiminnan positiivisia vaikutuksia ei toki voi myöskään täysin sivuuttaa.

Yhdistysjäsenyys ei siis aiempien tutkimusten mukaan yksinään tuota luottamusta, vaan se voi olla enemmänkin luottavan kansalaisen ominaisuus. Haastateltavieni yhdistys on kuitenkin monella tavalla poikkeava, koska vapaaehtoistyötä tekevät ovat harvoin marginaaliryhmiin kuuluvia (mm. mt., 134), saati rikoskierteessä olleita. Yhdistykseen liittyminen on toisin sanoen vaatinut jäseniltä jo ennen toimintaan ryhtymistä yleisen luottamuksen kokemuksia vankilassa tyypillisen epäluottamuksen sijaan. Vankilakierte-

seen joutuneet ovat yleisesti ottaen väestön köyhin, sairain ja syrjäytynein osa (Hypén 2004, 54). Tämä huomioon ottaen on korostettava haastateltavieni läpikäymää pitkää prosessia, jonka tuloksena heistä on tullut vankilakierteestä ulos selvinneitä yhteiskuntakelpoisia kansalaisia. Tämä on vaikuttanut myös heidän luottamuksen kokemiseen.

Putnam on todennut (2000, 22), että kiinteissä ryhmissä syntyvät vahvat siteet toimivat etenkin solidaarisuuden ja anteliaisuuden välineinä taaten jäsenilleen sosiaalista ja psykologista vertaistukea. Toisin kuin vankilassa, muutamissa yhdistyksissä tällainen toisten, etenkin vertaisiksi koettujen, auttamisen periaate on koko toiminnan kantava ydin, kuten esimerkiksi Nimettömissä Alkoholisteissa ja haastateltavieni yhdistyksessä. Haastateltavieni rooli yhdistyksessä on merkittävä. He ovat vertaistukihenkilöitä vapautu-
massa oleville vangeille, mikä tarkoittaa heidän roolinsa muuttuneen huomattavasti vankilan asiakkaista nykyisiksi yhteistyökumppaneiksi. Haastateltavieni yhdistysjäsenyys on yhteydensaantikanavan lisäksi merkittävä henkilökohtainen valinta, joka todennäköisesti kertoo jotain haastateltavieni nykyisestä asenteesta vankilaa ja yleensäkin yhteiskuntaa kohtaan.

6 TULOKSET

6.1 Koulussa – Erikoismiehen rooli

Koulukiinnittymistä (ks. luku 4.1.) on tutkittu lähinnä kvantitatiivisesti mittaamalla, jolloin ilmiö on pilkottu osiin ja saatu näin määrällisiä tuloksia eri asioiden yhteyksistä toisiinsa. Oma aineistoni lähestyy koulukiinnittymistä yleisemmällä tasolla, kartoituksenomaisesti, verraten havaintoja aikaisempiin tutkimustuloksiin. Koska kouluaika ei ole tutkimukseni keskiössä, haastateltavien tarinoissa näkyy hyvin erilaisin narratiivisin painotuksin heidän kouluhistoriansa. Kaikki kahdeksan haastateltavaa kertovat kuitenkin ainakin lyhyesti, millainen suhde heillä oli koulunkäyntiin, millaisia oppilaita he olivat koulussa ja millainen koulutustausta heillä on. Osa heistä painottaa tiettyjä kouluajan kokemuksia olennaisena osana elämäntarinaansa. Koulutasolla kiinnittymiseen vaikuttavat tehtävänanto ja konteksti kuten opettaja-oppilas-suhde, opetus, -ilmapiiri ja koulukulttuuri (Russell, Ainley & Frydenberg 2005, 7-10), joita tarkastellaan seuraavaksi. Luvussa 6.1.2. käsitellään tarkemmin haastateltavien taustatekijöitä ja luvussa 6.5.2. haastateltavien ammattiinkouluttautumiskokemuksia sekä tulevaisuudensuunnitelmia.

6.1.1 Haastateltavien koulukokemuksia

Haastateltavat ovat käyneet koulunsa hyvin eri vuosikymmenillä. Sukupolvesta riippumatta kaikki haastateltavat ovat vähän – jos ollenkaan – kouluttautuneita; kaikki heistä saivat pakollisen oppivelvollisuuden, peruskoulun tai kansakoulun käytyä, mutta kukaan ei lähtenyt koulusta huippuarvosanoin, jolloin tulevaisuuden riskitekijät olisivat olleet minimaaliset (ks. esim. Vinnerljung). Haastateltavista ainoastaan Rape kertoo koulusta vain lyhyesti ohimennen: ”*Emmää siellä [koulussa] kauheesti viihtyny. Kyllähän se meni. -- Lapsena olin sellanen villi tai semmonen normaali. Keskitasonen. Seittemää oli keskiarvo.*” Sen sijaan muut haastateltavista kertovat kuinka koulutaipaleelle mahtui poissaoloja, häiriökäyttäytymistä, ristiriitoja ja toisen asteen asteen opintojen keskeyttämisiä. Haastateltavieni kertomuksissa painottuvat ”normaalista” poikkeavan käyttäytymisen kuvailut, mikä onkin yksilöhaastatteluille tyypillistä (ks. Alasuutari 1999, 151). Tämä auttaa etenkin koulukiinnittymisen behavioristisen ulottuvuuden tar-

kastelua. Seuraavaksi erittelen tarkemmin haastateltavieni kokemuksia ja peilaan niitä aiempiin tutkimustuloksiin.

Haastatelluista ainoastaan Tuula ja Jouko kuvaavat itseään luonteiltaan aroiksi. Niin Pete, Antti kuin Reijokin kertovat olleensa käyttäytymis- ja keskittymishäiriöisiä sekä vilkkaita lapsena:

Mä olin tosi nauravainen ja vilkas, ett onneks sillon ei tiedetty vielä ADHD:sta. Mä olisin varmaan saanu sen diagnoosin niinku heti ittelleni, etten mä oikeesti pysyny paikallani yhtään. Ett mä vaan touhusin ja menin ja olin kauheen vilkas. (Reijo)

Kaikki paitsi Rape kertovat käyttäytymishäiriöiden ja muun epäsosiaalisen käytöksen olleen kuitenkin jo yläkouluiässä vahvasti läsnä: Pete hakataan ja alkaa käyttäytyä itsekin väkivaltaisesti jo melkein ennen kouluikää, myös Tuula, Reijo ja Jouko reagoivat väkivaltaisesti kiusaamiseen, Joukolla rooli vaihtuu yläkouluikäisenä kiusatusta kiusaajaksi, Joni ja Kalle kapinoivat ihannoimalla ja imitoimalla ”kovia jätkiä”, ja Antti valehtelee ja huijaa muita. Päihteet tulivat kaikilla haastateltavilla kuvaan varsin varhain, viimeistään yläkouluiässä. Osa harrasti päihteitä yksinään, osa porukassa, mutta joka tapauksessa päihteiden käyttö näkyi nopeasti myös koulunkäynnissä. Koulunkäyntiä alkoikin haittaamaan runsaat poissaolot (Kallella, Petellä, Jonilla, Joukolla ja Antilla) viimeistään yläkouluiässä, mistä seurasi erilaisia toimenpiteitä: ”*Lintsailin aika paljon. Koulupoissaolojen takia jouduin tarkkailuluokalle.*” (Kalle). Myös Pete kävi koulunsa erityisluokasta käsin ja koulukodeissa haastatelluista oli niin Kalle, Reijo, kuin Anttikin.

Koulukiinnittyminen oli behavioristisen ulottuvuuden näkökulmasta heikkoa etenkin Petellä, koska keskittymisongelmien lisäksi Peten elämään kuului paljon muutoksia:

Mä häsläsin ihan kauheesti luokassa sillee, ett ku muut yritti opiskella, mun aika meni apinointiin ja mä olin koko ajan äänessä, semmonen sekoilija siellä. Että sit kolmannel- tai mä jäin heti ensimmäisellä luokalla luokalleni- ja kolmannella luokalla mä jouduin tarkkailuluokalle -- Se oli ihan erillinen koulu, sanottiin tarkkikseks... Niin jouduin sinne ja siellä sitte tarkkiksella mä olin ysiin saakka. Ett hirveen monta kouluu, me muutettiin aika paljo siinä. Olinkohan neljässä vai viidessä eri koulussa. (Pete)

Pete selviytyi kuin selviytyikin peruskoulun läpi, luokalle jäämisistä ja lukuisista kouluvaihdoksista huolimatta. Päihteet ja muutot tekivät kuitenkin koulukiinnittymisestä lä-

hes mahdotonta, joten oikeastaan mikään koulukiinnittymisen positiivisista ulottuvuuksista ei päässyt Petellä kehittymään tavaksi.

Reijolla luottamus aikuisiin oli heikkoa kun kukaan ei ollut puuttunut jo koulun alusta jatkuneeseen kiusaamiseen, eikä hän ollut siitä itse pystynyt puhumaan kenellekään:

Mut mä sit vaan -- ehkä vaan niinku sopeuduin siihen tilanteeseen. -- Se semmonen uhrimeininki alko nostaan aikalailla niinku päätä siinä. Ett se luottamus toisiin ihmisiin ja aikuisiin ja vanhempiin ja oppilaisiin ja kaikkkeen tämmöseen, tai opettajiin, niin se alko siinä murentuu pikkuhiljaa. (Reijo)

Sulkeutuneisuus ja eristäytyminen ovat tunnetusti vastakohtia avoimuudelle ja sosiaalisuudelle, ja ovat usein ongelmista kertovia oireita.

Erilaiset roolit näkyivät monella tavalla leimauttavina haastateltavien elämäntarinoissa ja ne ulottuivat jo kouluaikana paljon pidemmälle kuin pelkkään koulunkäyntiin. Vertaisten merkitys yläkouluiässä kasvoi, mutta vertaiset tarkoittivat etenkin Kallen ja Perten tapauksessa päihteiden ja rikosten parissa toimivia. Joukkoon kuulumisen paine oli suuri ja tunne ulkopuolisuudesta aiheutti ristiriitaisia tunteita:

Kyl mä nyt aina luokilta oon päässy, mä en o jääny luokalle, mut en mä jaksanu keskittyä. Mä olin levoton, rauhaton... Ehkä masentunukki, ku jälkeenpäin ajattelee. Varmaan niistä kotioloista. Ei mua kiinnostanu oikeen juuri mikään. Ja se itsetunto on ollu hirveen huono. Jo lapsena ihan. Ett se erilaisuuden semmone, -- Mihinkään porukkaan ei tuntenu kuuluvan, aina ulkopuolinen. (Jouko)

Kiinnittyminen tarkoitti tässä kiinnittymistä alakulttuuriin, jossa tärkeintä ei ollut yksilön, vaan ryhmän hyvinvointi:

15-vuotiaana kun mä jouduin vastaanottokotiin, niin siellähän piti esittää kovaa jätkää ja varastella autoja, että kuuluu siihen porukkaan. Viikonloppusin ryypättiin ja impattiin liimaa, ett se jäi sitten päälle. Ett mä olin siä 18 ikävuoteen asti koulukodissa... Siä oli ne roolit, kovan jätkän roolit oli päällä, ett siä ei saa näyttää yhtään mitään, sun täytyy olla kova, ett kyllähän siä niinku henkinen väkivalta ja fyysinenkin väkivalta kuulu siihen... (Kalle)

Mitä väkivaltaisempia kokemuksia oli taustalla ja mitä suljetumpi ja vihamielisempi asuinympäristö oli, sitä sitkeämmässä myös roolit olivat:

Jotenki se mun kieroön kasvaminen alko jo tosi pienenä... Pitkälti, mitä mä tänä päivänä mietin, mistä mikäkin on johtunu, on niinku se asuinalue sinänsä. -- Se oli niinku tosi raju paikka... Se vaan jotenki kovetti ja loi niinku sellasen, ett ei siä olis selvinny ellei olis itekki ruvennu toimiin silleen... Tai ei tiä oisko selvinny. -- Sellasesta tietenki sai sit hyväksyntää, mitä aina niinku haki. --- Ett se meni sit siihen, että mä lintsasin koulusta ja kävin varastaan liimaa kaupungilta. Ja impattiin. (Pete)

Rajuus sekä kaveripiirin että instituution taholta aiheutti vain lisää ristiriitoja, vaikka koulunumerot paranivat:

Siihen aikaan koulukodit oli ankaria paikkoja. Aamulla noustiin ja mentiin kouluun ja jos ei menty niin kannettiin ja jos siä löi jotain, niin sieltä tuli takasin. Ja väliin ne käytti sitte erilaisia pakkotoimenpiteitä, -keinoja, ett väliin ne sito sänkyyn ja tota kaikkee tommosta. Että siitä ei oikeestaan, siitä ajasta ei oo ensimmäistäkään niinku sinällänsä hyvää muistoo, muutaku se vastustus ja se uhma ja se kapina ja se semmonen, painukaa helvettiin kaikki –ajatusmaailma, niin se vaan niinku lisäänty. Ett ainut mikä siinä oli, niin koulunumerot nousi kohisten. (Reijo)

Peten, Kallen ja Joukon tarinat ovat osoitus siitä, että institutionaalisenä tukimuotona yleisopetusryhmästä poissiirtäminen on voinut olla heille koulunkäynnin kannalta toimivampi ratkaisu, mutta siihen on sisältynyt erityisellä tavalla leimauttavia ja riskialttiiseen yhteisöön raskaasti sitouttavia piirteitä (ks. myös Kuorelahti 2000).

Reijolle opettaja-oppilassuhde oli erityisen tärkeä, mikä vaikutti hänen koulunkäyntiin osallistumiseensa:

Se oikeestaan riippu aina siitä opettajasta, ett enemmänki siitä, ett alasteella, jos oli hyvä opettaja, niin kyl mä sit kiinnostuin ja seurasin ja olin jollain tavalla mukana, mut että. Sit kuitenkin niit ei ollu kun ihan vaan muutama semmonen opettaja joiden kans pärjäs. Ett kaikkien muiden kans alko tulemaan niinku sitä auktoriteettiongelmaa ja tavallaan niitä, että vanhempia kutsuttiin kouluun ja selvitteleen niitä asioita.

Petri Paju jakaa väitöskirjassaan (2011, ks. s.215-224) 9.-luokkalaiset nuoret havaintojensa pohjalta kahdella eri tavalla koulunkäyntiin suhtautuviin; enemmän tässä hetkessä eläviin opettajan persoonallisuuden mukaan orientoituviin (W-tyypin oppilaat), ja aineorientoituneempiin tulevaisuutta ajatteleviin nuoriin (M-tyypin oppilaat). W-tyypin oppilaat haastavat enemmän opettajien auktoriteettia ja suhtautuvat koulunkäyntiin tietysti ajassa suoritettavana työnä, kun taas M-tyypin oppilaat haastavat päinvastoin sisältöjä ja pyrkivät tietoisesti kehittämään itseään myös koulun ulkopuolella kohti tiettyä

päämäärää. Tätä tutkimustulosta vahvistaa myös Matti Kuorelahden sopeutumattomien luokkamuotoista erityisopetusta koskeneet havainnot, joissa opettajan ja oppilaan vuorovaikutuksellinen ja luottamuksellinen suhde tuki oppilaan opiskeluaktiivisuutta (Kuorelahti 2000, 135). Myös Koulukokemusten kansainvälistä vertailua 2010 –raportissa todetaan, että ”Hyvin pysyvä ilmiö suomalaisessa koulukokemustutkimuksessa on se, että koulunkäyntiin suhtautuvat myönteisimmin lukioon aikovat ja koulussa paremmin menestyneet oppilaat.” (Kämppe ym. 2012, 112).

Kertomusten perusteella haastateltavat ovat eläneet enemmän hetkessä, koska koulu nähtiin lähinnä pakkopullana eikä niinkään välineenä saavuttaa lisää vaihtoehtoja elämässä. Kukaan ei myöskään kerro lapsuutensa tai nuoruutensa haaveista tai unelmista, ja tarinoista heijastaa enneminkin epäusko omiin kykyihin, ainakin opiskelijana. Ainoastaan Antti puhuu omasta lahjakkuudestaan useammassa yhteydessä. Lahjakkuus jää hänelläkin kuitenkin kouluaikana lähinnä käyttämättömäksi potentiaaliksi ja toisaalta voimavaraksi, joka toi myöhemmin lisää vaihtoehtoja ja itsetuntoa, jonka avulla pääsi eteenpäin, vaikka lahjakkuutta tarinankertojana oli helppo käyttää myös väärin.

Olisi hyvä jos oppilaan tulevaisuuden riskejä eivät ennusta riippumattomat tekijät, vaan asiat, joihin voidaan ainakin teoriassa vaikuttaa. Seuraava kysymys kuitenkin on, kuka ja miten niihin pystyy vaikuttamaan. On selvää, että koulunumeroiden nostaminen ei onnistu ilman oppilaan kokonaisvaltaista huomiointia, ja jos pahoinvointi jatkuu koulun ulkopuolella, on vaikea kuvitella oppilaan tilanteen muuttuvan pitkällä tähtäimellä. Tätä voidaan analysoida tarkemmin tarkastelemalla seuraavaksi koulukiinnittymiseen vaikuttavia yksilön taustatekijöitä; haastateltavien perhetaustoja sekä vapaa-ajan viettoon liittyviä piirteitä.

6.1.2 Perhetausta ja vapaa-aika

Koulukiinnittymiseen vaikuttavat koulutason taustatekijöiden lisäksi yksilötason taustatekijät, joita aiemmassa jo osittain sivuttiin. Kun koulutasolla koulukiinnittymiseen vaikuttavat tehtävänanto ja konteksti, kuten opettaja-oppilas-suhde, opetus, -ilmapiiri ja koulukulttuuri, yksilötasolla siihen vaikuttavat vanhempien koulutus, perheen sosioekonominen status, etninen tausta, ikä ja sukupuoli. (Russell, Ainley & Frydenberg 2005, 7-10.) Vaikka tulevaisuuden riskitekijöitä voisi ennustaa vain koulunumeroilla riippumat-

ta taustatekijöistä, koulukiinnittymisessä taustatekijöillä on merkitystä esimerkiksi perinnöllisyyksien ja asenteiden näkökulmasta. Ne voivat vaikuttaa myös koulunumeroihin, jos niitä ei pystytä opetuksen suunnittelussa tarpeeksi huomioimaan.

Kuten jo aiemmin kävi ilmi, osalla haastateltavista koulukiinnittymistä häiritsi koulun ulkopuolinen ympäristö ja yksilön toiminta, joita myös Fredricks, Blumenfeld ja Paris (2004) sekä Appleton, Christenson, Kim ja Reschly (2006) pitävät merkittävänä koulu-kiinnittymiseen vaikuttavina taustatekijöinä. Koska lähes kaikki haastateltavista mainitsevat kotioiloista ainakin jonkin piirteen osaltaan johtaneen varhaiseen päihteidenkäyttöön ja huonoon seuraan, on syytä tarkastella haastateltavien kertomia taustoja hieman tarkemmin. Syy-seuraussuhteita voidaan kuitenkin tarkastella tässä vain yksilön subjektiivisesti esittelemästä näkökulmasta.

Haastatteluiden painopiste ei ollut lapsuuden ja nuoruuden kotioiloissa, joten haastateltavat kertovat taustoistaan vaihtelevalla tarkkuudella. Kysyttäessä millaisesta perheestä haastateltava on kotoisin, suurin osa ei vastatessaan mainitse ollenkaan huoltajiensa ammattia. He määrittelevät huoltajan jonkin muun ominaisuuden perusteella, kuten ”alkoholisti-isä” tai ”työssä käyvä perheenelättäjä-äiti”. Esimerkiksi Tuulan kohdalla toteutuivat nämä molemmat:

Isä alkoholisti, ja väkivaltanen ja riehu humalas ollessaan ja tosi pitkiä putkia saatto juua. Sai olla piilos ja juosta karkuun ja ties mitä... Äiti ei juonu eikä sillä lailla päihteilly ollenkaan, ett se on yrittäny pitää tän – käyny töissä joka päivä ja yrittäny sitte pitää sitä kasassa.

Alkoholiongelmia oli myös Joukon perheessä, mikä vaikutti kodin ulkopuolella olemiseenkin:

Kotiolot oli vähän, että ei voinu ketään oikeen kotiin viedä, eikä. -- Mihinkään porukkaan ei tuntenu kuuluvan, aina ulkopuolinen. Sehän on tietysti vaan mun tunne, mut kuitenkin vahva sellanen. Ett koin, oli vaikee liittyä mihinkään, olla missään, missään porukassa. Eikä tietysti sitte, niistä syistä mitä tos kerroinki, oikeen voinukka. Ku ei meillekä voinu oikeen, ei ikinä tienny mikä siä on se päivän kunto ja tilanne... Aika sellanen ahdistava oli kuitenkin se ilmapiiri...

Vanhempien ammatit, jotka mainitaan - yrittäjät, hoitajat, metalli- ja kaivinkonealan työntekijät - ovat matalan palkkatason ja -koulutuksen ammatteja. Kukaan ei mainitse

suoraan, että perheessä olisi ollut taloudellista huono-osaisuutta, mutta vanhempien ahkera työnteko tulee monesti painotettuna esille.

Lapsuuden ja nuoruuden yksinäisyydestä kertovat sekä Joni, Pete että Reijo. Oli kyseessä sitten täysin yksin, sisarusten tai vaihtuvan hoitajan kanssa olo, yksinäisyys toi mukanaan turvattomuutta:

Lapsena [olin] vilkas ja sosiaalinen, mutta myös jollain taval pelokas. Varsinki sitte ku äiti lähti juomaan, niin siinä tuli semmosta yksinäisyyttä, hylätyks tulemista ja kaikkee tämmöst näin. (Joni)

Haastateltavat kertoivat, että he alkoivat peitellä turvattomuuden kokemista ja aikuisen tarvetta eivätkä he voineet näyttää todellista minäänsä, kuten koulun alusta asti kiusaamisen kohteena ollut Reijo kertoo:

Mä aloin rakentaan sitä, yläasteelle mennessä, nopeesti semmosta muuria, että kukaan ei enää pysty mua satuttamaan, ja mä en ikinä näytä kenellekään pelkoo tai heikkouttani tai mitään muutakaan.

Antti kertoo varhaislapsuutensa vaiheista useissa kasvattiperheissä ennen lopullista sijoituspaikkaa, Kallella vanhempien avioero osuu hänen yläkouluikänsä.

Kukaan haastateltavista ei myöskään mainitse huoltajien asenteesta koulunkäyntiin, saati heidän odotuksistaan tai pettymyksistään. Kun Reijo kertoo aiemmassa lainauksessaan vanhempien kutsumisesta kouluun, hän ei kerro heidän reaktioistaan, vaan esittää asian pikemminkin rasittavana yksityiskohtana. Samoin kiusaamisesta hän ei pystynyt kenellekään kertomaan. Reijon perheen kommunikoimattomuus näkyi jo kun hänet jätettiin pienenä isovanhemmilleen asumaan:

Muistan sen, tavallaan sen ensimmäisen hylätyks tulemisen tunteen, ett mä en voinu käsittää sitä. Sitä, ett mä niinku toisaalta ajattelin, ett tää on joku rangaistus mulle, ku mä oon täällä, että ikäänkun jos mä oisin kiltisti, niin sitte ehkä isä ja äiti päästäis. Ett mulle ei niinku puhuttu siitä asiasta ja se oli vähä niinku sellasta, että no kattotaan ny, me tullaan tässä jossain kohta. Ett se oli niinku sitä, että niillä ei vaan ollu oikeen sitte niinku kykyjä puhua asioista. -- Mä jäin vähä sivuun ja muistan niinku sitä, ett pelkäsin sitä ett mua ei enää oteta takasi. Ett mää syyllistin aikalaille itteeni siitä.

Kuuluvuuden kokeminen perheessä voisi olla yksi koulukiinnittymiseenkin vaikuttava taustatekijä. Nuorisobarometri 2012 kertoi, että lapsuudenperheen ilmapiirillä ja nuoren sosiaalisen luottamuksen määrän välillä on selkeä yhteys (mt., 72).

Huoltajien välinpitämättömyydestä lasta kohtaan on haastateltavien kertomuksissa useita esimerkkejä, etenkin suhteessa alkoholin kulutukseen:

Oli aika helppo siinä alkoholisoitua ja jopa sitte rikos- Ett sitä ei pidetty kovin pahana. Kaiken kaikkiaan meidän pe- meidän vanhemmilla. Itse asiassa kysymys on kyllä enem- paljo ollu siitä, että... ku heillä [=vanhemmilla sisaruksilla] on ollu kova kuri, niin sit se on menny sinne ääripäähän sitte. Mä en muista ett olis ollu ees kotiintuloaikoja mullakaan ikinä. Mitään rajoja. Vapaan kasvatuksen tulos. -- Ensimmäisen kerran oon viinasta sammunu 10-11-vuotiaana. Isältäni varastin viskiä ja sammuin heti [hymyillen]. Muistan että isäni ei ollu kamalan vihanen, lähinnä niinku ilkkui sitten aamulla, kun mää oksentelin. Mä tykkäsin siitä heti, vaikka mä tulin hirveen kipeeks. Tykkäsin viinasta. Olla humalassa. En mä nyt viinasta tietysti, mutta tykkäsin siitä tilasta. Humalan tilasta, kun olin niin arka ja ujo. Se oli mun lääke siihe. Mutta aika pian sitte varmaan olin 14:n, kun muutettiin --. Niin sitten ne alko niinku tosissaan. Siinä isän alkoholismi lopullisesti paheni ja sit mun alko. (Jouko)

Vaikka kaikilla ei ollut suurempia ongelmia kotona, yhteistä näyttää olleen löyhä kurin- pito. Rape toteaa kotioloistaan lyhyesti siten, että ”Ei siin ollu mitään, – joskus oon vä- hän liianki helpolla päässy.”.

Lähes kaikilla haastateltavilla suurin ongelma oli varhain alkanut juomiskulttuuri vapaa- ajalla. Joukolla oma juominen meni niin pitkälle, että kaveritkin alkoivat kaikota:

Aika paljon ne oli samantapasia perheitä. Hyvin, hyvin rikkonaisia. Mei- dän porukan oli helppo sitte samaistua ikään kuin. Siinä käytettiin alkoho- lia. Paljon. Jopa ihan viikolla sitten, 15-vuotiaana jo viikottainkin. Ei enää riittäny viikonloputkaan. Ja tietysti sitten siitäkin porukasta irtaan- nuin aika piankin sitten. Mä join kuitenkin sitten enemmän kuin nekin. Ett ei ne sit jaksanu- tai mä en niitä tai miten vaan mutta...

Muilla päihteiden käyttämiseen liittyi vahvasti sosiaalinen funktio.

Vaikka peruskoulu tuli jotenkin selvitettyä, itsenäistyminen virallisesti toi mukanaan uusia haasteita ihmissuhteiden ja oman pärjäämisen suhteen. Petellä asiat pahenivat entisestään, kun hän muutti peruskoulun selvitettyään täysi-ikäisyyden kynnyksellä pois kotoaan ja sosiaalinen kontrolli, jota esimerkiksi Joukolla taas ei näyttänyt olleen lain- kaan, väheni:

Mut sit ku pääsi kotoo pois niin sit se oikeestaan räjähti se koko homma käsiin [tuhautaan]. Sitte ei ollu enää- ei tarvinnu enää niinku varoo mutsia

tai jotain niinku ett ne huomaa, tai meiän ukkelii tai faijapuolta. Sit rupes tuleen niinku niitä, että mä rupesin käyttään -- niinku ihan sillee pääsääntöisesti joka päivä. Ei mua sitte oikeestaan kiinnostanu mikään, ett en mä maksanu enää mitään vuokria ja mä sain häädön asunnosta. En mä sit jaksanu hommata asuntoa, ett mä vedin kamaa ja... Lensin eteenpäin...

Kotoa pois muuton jälkeen päihteiden käytön rajoittamisesta puhutaankin lähinnä vain viranomaisten ja osalla työpaikan puolesta, koska kaveripiireissä ei tähän liittynyt ongelmaa (vrt. kuitenkin Jouko edellä). Moni haastateltavista ei tässä vaiheessa saanut opiskeltua ammattia. Luvussa 6.3.7. tuon esille haastateltavien kouluttautumiskokemuksia ja –asenteita.

6.2 Vankilassa – Käänteinen yhteiskunta

Lapsesta asti poliisin kanssa tekemisissä ollut Pete ei käynyt peruskoulun jälkeen töissä, vaan rahoitti päihteidenkäyttönsä rikoksilla ja päätyi vankilaan tuttujen seuraan. Poliisi onkin tuttu kaikille haastateltaville kertomusten perusteella jo viimeistään teini-ikästä asti, joko päihteiden liiallisen käytön, ryöstelyn tai molempien takia. Kahta muutamaa vuotta vanhempana tuomittua haastateltavaa lukuun ottamatta, kiinteät vankilatuomiot tulevatkin mukaan heti kun se vain on rikosoikeudellisesti mahdollista. Kiinteiden tuomioiden määrä ja pituus vaihtelee haastateltavilla paljon. Haastateltavilla on tuomioita kahdesta kahdeksaantoista ja ne vaihtelevat pituuksiltaan muutamista kuukausista elinkautisiin. Rikosnimikkeistä huumausaine- ja omaisuusrikokset ovat toistuvimpia ja yhtä haastateltavaa lukuun ottamatta joukossa on myös henkirikoksia. Päihteidenkäyttö liittyy kaikkiin rikoksiin, mikä vaikuttaa osin myös haastateltavien luottamuskokemuksiin.

6.2.1 Ennakkokäsityksiä ja ensikokemuksia vankilasta

Kysyttäessä vankilasta, Pete kuvaa instituutiota ’ylösalaisin olevaksi yhteiskunnaksi’, verraten lukemaansa kirjaan:

Se on jotenki sellanen, niinku yhteiskunta ylösalasin... Jos ymmärrät mitä mää tarkoitan. Mää luin sellasen kirjan ku- mikähän se oli- se oli justiin Vääristynyt yhteiskunta. Se on niinku tosi vanha. Sellanen fiktiivinen kuvaus niinku. Se on sellanen vankilakirja niinku. Niin niin, siin kirjas kuvataan just sillee, ett jos tääl maapallolla, mitä on niinku hirveen tarkat lait ja säädökset mitä saa niinku tehdä ja miten pitää olla ja näin niinku, niin

sitte on sellanen vankiplaneetta, niin missä sitte ihmiset, siä on niinku kaikki ihan ylösalasin. Ett siä kansalaisyhteisöihin kuuluu olla riippuvainen jostain huumeista ja sitte saat enemmän arvostusta ja kaikkee, jos sä tapat ihmisiä [hymähtäen]. Kaikkii niinku tällasii. Niin kyl se sellanen niinku vähä samankaltanen juttu on, niinku yhteiskunta ylösalasin. No mitä muuta sieltä voi oikeestaan odottaa, ku siä on sellasii ihmisiä, jotka ei hirveesti välitä [virnuillen] niinku yhteiskunnan rajoista ja näistä.

Myös Jouko kuvaa vankilaa käännteiseksi, mutta lisää vielä siihen mielestään ironisen ristiriidan: ”Onhan siellä sit semmonen oma, mukamas moraalinsa, että naisia ei saa lyödä ja neekereitä täytyy hakata ja muuta”. Vankila on näiden kuvausten mukaan omanlaisten ihmisten muodostama omien sääntöjen ja normien maailma, joka poikkeaa olennaisella tavalla muusta yhteiskunnasta. Samantyyppistä kuvausta on kirjallisuus täynnä (ks. esim. johdannossa lainattu M. Hytönen 2001), samoin kuin muidenkin haastateltavien kuvaukset ja kertomukset omista kokemuksistaan.

Vankilalla on pitkä historia hurjamaineisena rangaistus- ja kurinpitolaitoksena sekä rikkollisten ”korkeakouluna” ja kohtaamispaikkana (ks. luku 4.2). Ei ole siis ihme, että myös haastateltavien muistikuvat ensimmäisistä tuntemuksista suljettuun vankilaan liittyen olivat vuosikymmenestä riippumatta pääasiassa pelonsekaiset ja jännittyneet, vaikka virkavallan kanssa olikin aiemmin joutunut tekemisiin. Toisaalta useilla haastateltavista, niin Petellä kuin Reijollakin, vankilassa oli jo ennestään tuttuja ihmisiä, mikä helpotti vankilaan menoa:

*[E]i se, niin ensimmäinen vankilakokemus, se oli vaan sitä, että, kyllähän se niinkun vitutti, ett nyt joutuu lähtemään ja näin. **Mut toisaalta mä tiesin, että mul oli kavereita oli siä vankilas, ett itse asiassa, vaikka jännitti ja pelottikin, niin toisaalta, mä olin kauheen täpinöissäni.** Mä olin matkasellissä ja odottelin vaan, että pääsis ny äkkiä kierrokselle, ett pääsis tapaan tuttuja. Ett mulle sinällään niinku, se **vankila ei toiminu pelotteena tai semmosena.** Ett olihan mulla ollu niitä ehdonalasia tuomioita ja kaikkee muuta niinku sieltä yläasteikäsestä asti, että tota. Köh. En mä niitä, ne ei niinkun, en mä osannu ajatella niistä mitään, eikä ne toiminu pelotteena, eikä mitään, että. Toisaalta mä olin jo putkassa ja pidätyksessä tottunu olemaan. (Reijo) **[Lihavoinnit tutkijan omia korostuksia]***

Vankilan vahva maine, selvät säännöt ja roolit, kertoi mitä odottaa ja toimi toisaalta myös omaa statusta korottavana asiana.

Eri vuosikymmenillä vankilassa olleiden kertomuksissa oli eroakin. Aiemmin jo pelkkä rangaistusasteikon ankaruus kyseenalaisti vankilainstituution legitimitettä. Antti piti

1960-luvun vankeustuomioita nöyryyttävänä vallankäyttönä, jossa yhteiskunnan 'kosto-
asenne' näkyi monimuotoisesti oikeussalikäytänteistä kansalaisluottamuksen menettä-
miseen, tuomion pituuteen, vangin asuun ja vartijoiden asenteisiin. Silloin vankilainsti-
tuutio 'kompastui omiin ylilyönteihinsä', kuten kolmenkymmenen vuoden aikana mel-
kein parikymmentä kertaa vankilassa istunut Antti kertoo:

*Sillon 60-luvun alussa rangaistusasteikko oli todella raju, ett pikkujutuis-
ta, miesten housut, vuos neljä kuukaut kuria ja pakkolaitokseen. Tää on
ihan tyypillinen esimerkki. No kyl- aikanaan- juteltiin [nimi] –nimisen
tuomarin kans, -- että jos mun rikosnimikkeet kerättäis yhteen istuntoon,
niin mä selviäisin todennäkösesti sakoilla tai ehdollisella tuomiolla.*

Vapausrangaistuksen sinänsä haastateltavat kokivat oikeutetuksi, etenkin henkirikosten
kohdalla. Samalla he kuitenkin korostivat että vankila ei saisi olla pelkkä säilytyspaikka,
vaan sen pitää tarttua varsinaiseen ongelmaan. Esimerkiksi sosiaaliset suhteet vankilas-
sa edesauttavat lähinnä vanhan elämäntavan jatkamista (ks. lisää luvussa 6.2.3).

Vaikka vankilan tehtäväkuva on vuosikymmenten aikana muuttunut, mielikuva houkut-
televasta vankilasta ei ole tarkoituksenmukainen. Näitäkin kokemuksia kuitenkin oli
etenkin tietynlaista statusta joko siviilissä tai vankilassa itsessään hakevalle. Positiivis-
ten odotusten voidaan katsoa olevan täysin ristiriidassa vankilan virallisten tavoitteiden
kanssa. Käytännössä vankilaan asettautuminen sujui nopeasti ja vankilassa toiminta oli
helppoa. Petelle ennestään tutut ihmiset yhtäältä helpottivat vankilakulttuuriin pääse-
mistä, mutta toisaalta veivät syvemmälle vankilakulttuurin sääntöjen ja roolien maail-
maan:

*Sit ku sinne meni, niin tosi tarkkailevana olin, ett mitä täällä tapahtuu ja
miten täällä tulee toimia. -- Mut oli siä kyl sit tuttuja mitkä vähä opasti ja
kerto mitä kannattaa tehä ja mitä ei kannata tehä.-- Mä niinku tein mitä
mulle sanottiin.*

Toista kertaa vankilaan oli kuitenkin huomattavasti helpompi mennä ja mitä useammin
istumista tuli, sitä enemmän kulttuurin omaksui itselleen.

6.2.2 Päähteet ja mielisairaot vankilaan kuulumattomina asioina

Vankilaan ensimmäistä kertaa joutumisessa pelotti mahdollisen väkivallan lisäksi päih-teet monella tavalla. Pete pelkäsi mitä tapahtuu kun pitkään jatkunut päih-teidenkäyttö loppuu yhtäkkiä turvattomassa tilassa:

Mä olin ihan pakokauhuissani oikeesti. Tai sillee. Ett mä olin vetäny var-maan 10 vuotta kamaa niinku kaksin käsin ja nyt se loppuu ku seinään. Ja sit joutuu sellaseen suljettuun paikkaan, mistä oli sellaset kauhuske-naariot, ett siel niinku joku karvanen güntheri tulee ja niinku vetää per-seeseen heti ensimmäisenä. Niin, niin. Ei mulla ollu mitään odotuksia, mä olin oikeesti tosi peloissani...

Esimerkiksi Tuula taas kertoo kuinka hän ja hänen vanhempansa pelkäsivät, että hänes-tä tulee vankilassa täysi ”narkki”, eli päih-teitä käyttävä narkomaani. Päih-teiden liikku-minen vankilassa oli itsessään iso osa vankila-arkea. Tuulan kohdalla kuitenkin alkoho-lisuuntautuminen esti hänen päätyemisensä huumeiden käyttäjäksi vankilassa, vaikka tarjouksia olisi riittänyt. Pete ei osannut ensimmäisellä kerralla kieltäytyä, mutta totesi pian käyttämisen tulevan liian kalliiksi:

Mä en vetäny kamaakaan, mä olin selvinpäin ne tuomiot. Sillon ny ensim-mäisellä tuomiolla mulle tultiin tarjoon heti kun mä jouduin sinne, tultiin tarjoon aineita, niin siinä hetkessä mä en osannu niinku toimia mitenkään toisin. Ja otin sitä ja totesin sen jälkeen, ett tää oli kyllä niin kallista, ett nyt mä oon ihan kusessa. Päätin sit heti sen jälkeen, ett tää on niinku en-simmäinen ja viimeinen kerta kun mä täällä mitään otan ja se kyllä piti niinku. Ett sit mä oikeestaan aika huvittuneena kattelín sitä muiden vetä-mistä...

Osa haastateltavistakin kuitenkin käytti vankilassa ollessaan jotain päih-teitä lääkkeitä huumeisiin mikä vaikutti monella tavalla heidän ihmissuhteisiinsa vankilassa. Päih-teet lisäsivät oleellisesti ihmisten välistä epäluuloisuutta:

Aina sellanen kauhee varaus oli ku kaikki muut veti heroïinia paitsi minä [hymähtäen]. Niin kyllä sen tiäs ettei tääl niinku hirveesti voi luottaa ke-henkään.-- (Pete)

Koska vankila on jo terveelle ja selvin päin olevalle kova koettelemus sekä fyysisesti että henkisesti, haastateltavat kokivat päih-teiden epätasapainottavan asetelmaa entises-tään.

Yhdistelmänä päihteet ja vankila murentavat instituution uskottavuutta ja tätä kautta luotettavuutta. Päihteet vankilassa on ollut itsestään selvä asia ja vaiettu ongelma, johon kukaan ei ole puuttunut. *Vankilat, päihteet ja haittojen vähentäminen* -tilannekatsauksessa (1/2005, 15) todetaan, kuinka tärkeää olisi tarttua toimeen haittojen vähentämisessä, vaikka se merkitsisi täydellisen päihteettömyystavoitteen rajallisuuden tunnustamista. Koska päihteidenkäytön valvominen on haastavaa ja päihderiippuvuuk-sien hoitoon ei ole tarjolla tarpeeksi resursseja, täydelliseen päihteettömyyteen vankilas-sa tuskin koskaan päästään. Nämä tosiasiat murentavat osittain vankilan uskottavuutta vankeinhoidollisena instituutiona. Samoista syistä haastateltavat kritisoivat myös vuon-na 2006 voimaan tullutta rangaistusajan suunnitelmaa (ks. luku 4.2), vaikka siinä koet-tiin olevan myös hyviä puolia.

Itse vankilassa paljonkin päihteitä käyttänyt Reijo tuo esiin monta päihteisiin liittyvää näkökulmaa puuttumattomuuden syistä mahdolliseen eroon suhteessa nykypäivään ja päihteiden käytön terveydellisiin vaikutuksiin suljetussa vankilassa. Hänen mukaan päihteiden käyttö oli aiemmin hyväksyttyä, koska se sai vangit rauhoittumaan. Nykyään kontrolli on kuitenkin tiukempaa, mikä on Reijon mielestä hyvä asia:

Jotenki tuntuu, ett siihen aikaan sai päihteitä käyttäkki. Tai ei siihen niinku puututtu. Jollain tavalla, must tuntuu, ett ne oli tyytyväisiä, vartijat oli tyytyväisiä silloin ku me oltiin suht koht rauhallisen sekasi. Koska silloin ei kauheesti tullu mitään, mitään niinku ongelmia tai väkivaltaa, jos siellä oli suht koht hyvin aineita liikkuvilla, eikä ollu kovin kovia aineita, ett jos oli vaan niinku pilvee ja lääkkeitä ja niinku tän tyyppisiä. Ett sitte aina väliin ku taloon tuli heroïinia tai amfetamiinia, niin niin, sitte alko ratsaukset siinä vaiheessa ku alko tuleen niitä väkivallan velkaselvityksiä ja, ja sitä uhkaamista ja hakkaamista ja sitä vankien kesken niin sitten, sit-ten ne teki muutamat ratsiat aina sinne tänne. Ja Yritti niinku tyhjentää ta-loo päihteistä. Mut ett kyl mul väliin oli päihteitä niin paljo sellissä, että tota, siitä olis riittäny niinku sille päivälle, niin jokaselle niinku siitä pa-ristasadasta vangista. Ett ihan mielettömiä määriä. Ja aivan varmasti pakkohan niitten oli tietää, ett käyttää niinkun että tota. Mut ett se oli niinkun, se oli ehkä sitä aikaa. Ett se oli niin erilaista, erilaista, ett verrat-tuna, köh, niinkun sitten nykypäivään, ett kyllähän niinku se kontrolli ja kaikki tommoset, niin ne on niinku kiristyny. -- Kyllähän se mielen terve-yys menee siinä, jos vankilassa käyttää päihteitä. Ett se on aivan hirveetä olla sekasin suljetussa tilassa. Ku ei pääse pihalle, ei pääse niinku ulos.

Tällainen sanaton sopimus vartijoiden ja vankien välillä osoittaa tiettyä luottamusta vartijoilta vangeille tilanteen hallinnassa, mutta vähentää varmasti tavallisen kansalaisen silmissä vankilan uskottavuutta vankeinhoidollisessa mielessä. Vai onko vankila niin

yhteiskunnan ulkopuolella, että sille voidaan sallia tiettyjen normien rikkominen? Kysymys on paljolti siitä, riittävätkö perustelut perinteiden ylläpitämiseen, jos perinteitä lähdetään kyseenalaistamaan.

Päihteiden läsnäoloa ei koettu mahdolliseksi ilman henkilökunnassa olevaa vuotoa. Moni haastateltavista toikin esiin päihteiden helpon saatavuuden suljetussa vankilassa isona ristiriitana, joka herätti vahvaa epäluottamusta etenkin vartijoita kohtaan. Tuula kuvaa asiaa näin:

Mä lähtisin siitä että nää aineet pitäis saada sieltä talosta vehkaan, kerta kaikkiaan. Se on niinku sellanen juttu, että puhtaaks koko talo. -- Ja ne vartijat kans niinku puhtaaks. -- Tää on taas niin ristiriitainen juttu, ett miten vankilas voi olla huumeita. Eihän se oo mahollista. Melkein mitä vaan tilaat niin saat.

Joka tapauksessa tärkein vankilan toiminta on haastateltavien mielestä kuntouttava päihdehoito, koska sillä pyritään puuttumaan tähän vankien suurimpaan ongelmaan. Päihteettömyyteen pyrkiminen vaatii kuitenkin edellä mainituista syistä vangille harvinaista sinnikkyyttä.

Osalle haastateltavista vankila itsessään kuitenkin toimi ainakin väliaikaisena katkaisuhoidtona. Tuula, Jouko, Antti ja Pete eivät juuri käyttäneet päihteitä vankilassa:

Kyl se sit oli helpotuskin, ett saa sen hommansa poikki. Pää selvis niinku todella pitkän päihteidenkäytön jälkeen ja rupes näkeen vähä niinku sitä juttua. Mut jollei niit tuomioit ois tullu, niin tuskin mää täs istusin... Olisin varmaan kuollu ja kuopattu. Melko varmasti. (Pete)

Päihteistä kieltäytymisen motiiviksi riitti päihteiden kalleus ja niistä mahdollisesti seuraavat ongelmat. Motiivina oli myös varuillaan olemisen pelko, ”kun joku sekopää olisi voinut tehdä jotain” (Pete).

Jouko liitti yhteen päihteiden käytön ja kyvyttömyyden käsitellä arjen ongelmia. Vankilassa oli helpompaa olla päihteettä ja ongelmitta, koska siellä ei tarvinnut ottaa vastuuta arjesta:

Kai se loppujen lopuks oli se, ettei hirveesti tarvi ottaa vastuuta. Ett ovetki avataan. -- Ja mä olin kuitenkin pääsääntöisesti vankiloissa aina päihteettä, ja sekin oli aika. Mä olin aina hyvässä kunnossa, ku mä tulin pois sieltä. Siihen saakka, mut ei se sit kauaa ollukkaa... -- Se on niin turvallista. Siel-

lä ei pääse sitä ehkä pahinta tapahtuun, eli näitä parisuhde ja ihmissuhdeongelmia. Mikä on varmaan kuitenkin yleisin syy uudestaan käytön aloittamiseen. (Jouko)

Vaikka kunto ja hyvinvointi saattoi päihdeettömyyden seurauksena vankilassa kohota, kuten koulunumerot erityisluokalla, eivät elämänhallintakeinot kuitenkaan lisääntyneet. Vapautuessa päihdeet tulivat taas nopeasti kuvaan, mikä taas johti rikos- ja vankilakierteen jatkumiseen.

Vankimielisairaalan kautta vankilaan meneminen oli osalle myös omakohtaisesti tuttua. Turun sanomissa uutisoitiin 27.3.2013, kuinka vangeista yhä useampi tarvitseva jää ilman mielenterveyspalveluita, koska niiden saatavuus on viime vuosina heikentynyt. Myös päihdehoitoon on enemmän halukkaita kuin pystytään ottamaan vastaan (ks. Hypén 2004). Päihde- tai mielenterveyspalveluita tarvitsevien vankien ei katsottu kuuluvan vankilaan ylipäätään, koska he eivät ole terveitä ja tarvitsisivat hoitoa:

Ett jotenki ett vankila ja päihdeet ja jotenki se koko yhtälö, niin se ei niinku sovi, että siellä on paljo niinku ihmisiä, jotka on aivan väärässä paikkaa. Ei niiden kuuluis olla vankilassa, niiden kuuluis olla jonkin päihdehoidon tai mielenterveyspalveluiden ja niinku näiden piirissä... (Reijo)

6.2.3 Vankien väliset ihmissuhteet

Vaikka Robert Putnamin Yhdysvaltojen kollektiivisuuden rapautumista koskevat teoriat eivät sinänsä sovi hyvinvointivaltiollisten instituutioiden tarkasteluun (ks. esim. Julkunen ym. 2002, 166), hänen käyttämänsä käsitteet heikoista ja vahvoista siteistä on syytä ottaa huomioon tässä yhteydessä. Putnam (2000, 23) käyttää sanoja *bridging* ja *bonding*, joista ensimmäinen kuvaa heikkoja, mutta laajoja, ”siltaa rakentavia” sosiaalisia verkostoja, kun taas viimeksi mainittu kuvaa sisäänpäin kääntyneitä, mutta tiiviitä verkostoja. Näissä luottamus voidaan nähdä eri vahvuisena (mt.). Yleinen käsitys on, että vankien ja rikollisten kohdalla yleinen luottamus on lähes olematonta. He eivät luota, eikä heihin luoteta. Tärkeintä on oman, henkilökohtaisen edun tavoittelu, kuten jo aikaisemmin on käynyt ilmi. Kimmo Hypén (2004, 110) toteaa, että vankilassa toimivat ryhmät ovat yleensä samassa tilassa olevia ”*satunnaisia ja kiinteydeltään löyhiä ryhmiä*”. Vankilaa koskien voidaan siis puhua heikoista siteistä, jotka kenties vahvistuvat ryhmätoimintojen kautta. Toisaalta jengit ovat esimerkki vahvoista siteistä, joissa koros-

tuu ryhmän etu. Näin ollen vankilassa heikoilla siteillä saattaa olla positiivisempia vaikutuksia kuin vahvoilla siteillä, ainakin rikoksettomaan elämään irtautumisen kannalta.

Voiko vanki sitten luottaa toiseen vankiin? Vankien välistä suhdetta ei Ilmosen ja Jokisen (2002, 95) mielestä voi kuvata luottamukseksi, mutta aineistosta nousee esiin myös vastakkaisia kuvauksia esimerkiksi Antin näkökulmasta:

Tutkija: Mm. No mikä sun mielestä luottamuksen merkitys oli vankilassa? Toimimisessa?

Antti: Luottamushan oli olemassa vain vankien kesken. Se oli äärettömän luja. Kukaan ei vasikoinu, ei ollu näitä pahoinpitelytapauksia. Se oli- siis vangit oli niin tiivis massa siihen aikaan, kun mä lusin, ett oli aivan turha yrittää sieltä- kukaan ei nähny mitään, jos joku tapettiin siinä. Ja. Luottamus oli tosi luja.

Vankien luottama vanki ei toisin sanoen kuule, näe eikä tiedä mitään. Jos hän toimi näin, häneen luotettiin:

Mä olin niinku ensimmäisellä tuomiolla, mä olin niinku kerrosputsari, että mä pidin paikat puhtaana ja niin. Niin en mä tiedä. Kyllä mulle tultiin heti valistaan, ett missä on kamat ja missä on värkit. Ja mää siivoon paikat niin, ett jos mää löydän jotain niin pitää laittaa takasin missä on ollukki. Ja jouduin muuliks tietenkä siin saman tien. Mulla meni tosi hyvin niinku se, etten mä hirveesti pullikoinu vastaan tai niinku vittuillu ihmisille ja mitenkään. Hoidin oman osani, enkä kuunnellu ylimääräsi hölinöitä, ett kaikki mitä kuulin, niin meni toisesta korvasta sisään ja toisesta ulos. Jos jotain jossain tapahtu, niin kyllä mä liukenin mahdollisimman nopeesti paikalta. Ett ei ees nähny eikä kuullu mitään.(Pete)

Nämä vankilan pelisäännöt tulivat monessa yhteydessä esille.

Haastateltavieni kertomuksista heijastuu vangin kokema yksinäisyys. Vankien keskinäiset suhteet olivat lähinnä ristiriitaisia ja varauksellisia. Joukon kuvauksessa sosiaaliset suhteet vankilassa olivat valmiiksi normitettuja ja pinnallisia:

Kyl mä olin niinku hirveen paljo omissa oloissaan -- Eli ei mulla ollu kun pari semmosta, ehkä kaveria siellä. Kyl siä pääsee helpommalla. Että aina jos alkaa johonki säätään, niin on vaikeuksissa ja. Se on aika hyvä Neuvo. Sillä selviää siellä. -- Kyl siellä ne roolit on niin vahvat, ettei siellä paljo Oikeesti ittestään puhu, -- ett mitä lätisi, niin valehteli. Se on oma kulttuurinsa, oma maailmansa. Ei se, ei siellä voi mitään näyttää heikkouttaan eikä tunteitaan sillä lailla.

Ainoat edes vähän luotetut ihmiset vankilassa olivat lapsuudesta asti tuttuja. Luottamusuhde saattoi perustua samankaltaisuuteen myös esimerkiksi rikostaustan tai muutoshalukkuuden suhteen. Me-muotoa tai porukasta puhumista ei, päihteetöntä osastoa ja yhdistysnäkökulmaa lukuun ottamatta, juuri esiinny missään vaiheessa vankilaoloista keskusteltaessa. Vaikutti siltä, että muutosvaiheessa rakentunut minä-identiteetti tekee tällä selvän eron menneeseen. Toisaalta Antti samaistuu vankeihin yhä vahvasti.

Uhkana vankien välisissä suhteissa on väkivalta ja epämieluisa maine. Ruckenstein ja Teppo (2005) valottavat vankilakulttuuria raportissaan *Vankien väliset valtasuhteet ja väkivallanpelko suljetussa vankilassa*. Heidän mukaansa turvapaikkaa tai eristystä vaativien, niin kutsuttujen pelkääjävankien, osuus suljetuissa vankiloissa on kasvanut viime vuosina. ”Pelkääjävankien siirrot osastoilta eristykseen ja muihin vankiloihin kertovat uhkailusta, joka pakottaa vangit käyttäytymään heitä painostaneiden vankien toivomalla tavalla.” (mt., tiivistelmä.) Vallan ja luottamuksen kiistaton suhde voi vankilassa saada jopa pysyvän auktoriteettisuhteen muotoja, niin vankien ja henkilökunnan kuin vankien keskinäisissäkin suhteissa (Ilmonen ym. 2002, 110). Ilmonen ja Jokinen (2002, 95) toteavat, että vankilan mikroyhteisössä toimitaan epäluottamukseen sitoutuen, siksi ”Toisen” valvomiseen käytetään paljon resursseja.

Jouko toi esiin vanhojen ”elämäntapakavereiden” olevan myös este kuntoutumiselle, mikä sinällään kyseenalaistaa vankilajärjestelyn toimivuutta:

Tutkija: No. Miten, millasia muita tekijöitä, kuin se vangin oma halu, voi estää sitä kuntoutumista? Ne olosuhteet siellä vankilassa?

Jouko: Niin no varmaan sitte, sit kuitenkin se... muu vankiaines, eli tietysti ne kaverit. Mitä on. Mä en o oikeestaan niin tyyppillinen vanki, koska mulla ei o laitostaustaa nuorena ja näin. Kyl mä näin siellä sitä. Ett sillon on hirveen hankalaa jos on ihan lastenkoti, poikakoti, koulukoti, semmonen niinku ett. Siellä tuntee, ison porukan tuntee ja on hirveen kiinni siinä. -- Ett alkuun niinku ensimmäiset tuomiot sitä solmi suhteita, voi luoja sitä niinku janos pääsyä piireihin niinku että. Pyrki niinku tutustumaan ihmisiin ja luomaan niit kontakteja ja ja kaikkee sitä puolta. Mut ett loppuajkoina sitten taas oli enemmänki se. -- Tuli kavereita, tuli ihmisiä siihen, niin ei välittäny edes tutustua eikä muutakaan, ett ei kiinnostanu. Ei niinku. Ellei sit ollu jotain hyötytarkotusta. Mut ett niinku muuten ettei välittäny tutustua ihmisiin. Öö. Joitain, joitain niinkun- vaikka siellä alkuun niinku niitä verivaloja vannottii ja ikuista ystävyyttä ja kaikkee sitä, mut ett sit ku se romantiikka siit kaikkos pikkuhiljaa, vuosien päästä, niin niin, ei niillä- Se ystävyys ja kaikki se niinku katos, ett loppujen lopuks mulle ei

o jääny yhtään ihmistä sieltä. Sillä tavalla, jota vois loppujen lopuks sanoo ystäväks.

Oman edun tavoittelusta ja minän suojelusta peilautuva roolien ylilyönti vaikuttaa erityisesti ryhmässä toimimiseen ja itsensä ilmaisemiseen. Toisten hyväksyntää haetaan kaupankäynnillä, juonimisella ja toisten henkilökohtaisten asioiden juoruamisellaselän takana. Jos tähän 'muottiin' ei sopinut, joutui leimatuksi. Kalle kuvaa toimintamallin ankaruutta näin:

Jos kuitenkin halus erottautua eikä halunnu olla mukana siinä välitystoiminnassa tai sitte suunnitella niitä uusia rikollisjuttuja niin keikkoja, petoksia, mitä kaikkee siä suunniteltiin, sitä pidetään vähän kummallisena, se on vasikka. Ett heti ensimmäisenä siä leimataan, ett sää oot joku vasikka, raiskari, pedofiili, jos ei ollu mukana. Ja sitä ei kuitenkaan kukaan halunnu. Siinä joutuu kuitenkin oleen siinä jutussa mukana, vaikka ei halua.

Toimintatavat ja kirjoittamattomat säännöt sisäisti kuitenkin nopeasti ja pelko vankilassa selviämisestä hälveni jo ensimmäisellä tuomiolla. Vaikka epäluottamus oli sääntö, Kalle huomioi, että oudomman vangin lupaukseen saattoi jossain määrin luottaa. Koska kukaan ei halunnut menettää kasvojaan, sopimuksista oli pidettävä kiinni. Henkilökohtaiset asiat kannatti pitää kuitenkin ominaan, koska sellaisia tietoja saatettiin käyttää hyväksi.

Roolit korostuivat etenkin kahdenkeskisten keskustelujen ja ryhmässä toimimisen suuren erona. Joni koki tämän etenkin siinä vaiheessa, kun hän itse alkoi osoittaa muutoshalukkuutta:

Niitten piti pitää niit omii roolejaan hyvinki paljo, mut sit ku oltiin kahetaan niin sit se juttu oliko ihan erilaista, oli ihan ystävällistä, ett se huomaa ett toi on ihan muuttunu, ettei sil oookkaan mitään roolia, eikä se halua vahingoittaa häntä. Ei mul ollu mitään kiinnostusta vahingoittaa ketään tua vankilas tai ajaa pelkästään omaa etua... Niin sittenhän se on aika vainoharhasta peliä siä loppupeleissä. Siä kyllä huomaa ettei siä porukka luota Kehenkään. Sit ku ne luottaa johonki niin ne just juttelee. Ehkä sen takia mulle juteltiin, ku mä en oo kuulunu mihinkään, enkä oo ajanu omaa etuani.

Jos toiseen vankiin luotti niin paljon, että uskaltautui kertomaan henkilökohtaisia asioita, se perustui lähinnä pitkään tuttavuuteen tai samankaltaisiin kokemuksiin ja suunnitelmiin. Tällöin oli kyse samankaltaisuuden perustuvasta "humaanista", ohuesta luot-

tamuksesta, joka on käytännön kokemusten kautta muodostunut ansaituksi luottamukseksi (ks. 5.1, Taulukko 2).

Yksi haastateltavista otti avo-osastolla kaverikseen hiiren, jonka olemassaolosta eivät vartijat välittäneet. Syy saattoi olla haastatellun persoonallisessa luonteessa tai siinä, että lemmikkiterapian katsottiin tekevän yksinäiselle vangille hyvää. Lemmikin voi nähdä joka tapauksessa äärimmäisenä vastakohtana vankilan sosiaalisille suhteille, koska sen reaktiot ja läsnäolo on teeskentelemätöntä.

6.2.4 Vangin suhteet vankilan henkilökuntaan

Haastateltavilla oli monenlaisia kokemuksia vankilan henkilökunnasta. Monella oli ensimmäisellä tuomiolla hyvin vähän kontaktia henkilökuntaan, ja aluksi 'me ja he' -jaottelu olikin selvä, kuten Reijo kuvaa:

Mä tunsin selkeesti, että ne on vihollisia ja ja me ollaan niinku niit toisia. Ja niinku sitä, että tota, kröhöm, ne ei pidä meitä minään, mut sama se, en minäkään pidä niitä minään [hymähtäen]. -- Mä en muista ketään niinku sitte loppujen lopuks sitte niiltä ajoilta, joka ois ollu jollain tavalla kiinnostunu tai ollu ystävällinen. Ehkä se johtu sit siitä, ku ite oli niinku myrskyn merkki. Ettei niinku edes antanu kenellekään mahdollisuutta lähestyä.

Antti muistuttaa, että vartijoiden koulutuksessa korostettiin aikaisemmin, että ”*älkää sitten luottako vankiin. Vanki vonkuu aina.*”. Haastateltavista vanhimmat, Antti ja Rape kuitenkin toteavat, että vankien kohtelu on monella tavalla muuttunut 1960-luvun jälkeen inhimillisemmäksi ja vaikka 'me ja he -jako' vankien ja vartijoiden väliltä ei ole kadonnut, huomio on siirtynyt yhä enemmän vankien keskinäisten suhteiden ongelmallisuuteen.

Haastateltavieni kokemusten pohjalta vankeja ei kohdeltu asenteellisesti kovin oikeudenmukaisella tavalla. Yksilöllistä kohtelua ei juuri saanut. Henkilökohtaiset suunnitelmat kyllä monella laadittiin, mutta niiden käytännön toteutumisesta ei kukaan vaikuttanut piittaavan. Pete totesi vain, että ”*Ei mulla ollu mitään rangaistusajan suunnitelmaa. Mul vaan sanottiin, että mee tonne ja rupeet moppaan noit lattioita [irvailen]. Siin on sulle suunnitelma.*” Suunnitelmat paperilla jäivät helposti pelkäksi 'sanahelinäksi'. Viranomaisten toiminnassa korostui kasvottomuus, mikä ei herättänyt juurikaan luottamusta.

Luottamus vartijoihin olisi vähentänyt vankien välistä keskinäistä luottamusta, kuten Peten kertomus osoittaa:

No tottakai vankilassa niinku se, ett vanki ja henkilökunta ei kuulu mitenkään niinku siihe [hymähtäen] samaan juttuun. -- En mä todellakaan olis voinu näyttää siä osastolla mitenkään, ett mä luotan johonkin vartijoihin tai johonkin nii. Olis saakeli saman tien surmattu johonki vessanpönttöön. [naurahtaa] Tai sillee niinku ett sitte se luottamus olis menny taas vankeihin ja... Ei olis ollu yhtään kivaa olla siä. Kai se jotain sellasta niinku oli. En mä siä oikeestaan vartijoitakaan sillee pelänny mitenkään. Jotain selasii ajatuksia muistan, ett mul oli niinku- ett ne saattaa tulla ja vetää turpaan niinku ihan syystä: ei mitään. Ku heittää rundii. Mitään ei tapahtunu niinku ikinä.

Ajan myötä persoonallisuuden piirteet tulivat esiin molemmin puolin. Petellä oli kertomansa mukaan henkilökuntaan ihan hyvät välit, koska hän ei ”häslännyt siellä mitään” ja oli rauhallinen.

Kaikilla paitsi Reijolla oli ainakin yhdeltä vankilatuomiolta positiivisia kokemuksia siitä, kuinka joku henkilökunnasta oikeasti välitti ja yritti saada vangin asioita sujumaan. Huumorintaju oli yksi yhdistävä tekijä, joka mahdollisti kommunikaation. Peteä ihmetytti vartijoiden hyvä muisti:

Se vartija muisti edellisen kerran lähtökerran, ku mä huusin sille, ett mä en ikinä tuu takasi. [naurahtaa] Niin sitte ku mä menin sinne uudestaan niin se osotti jo kaukaa, että äijä puhu paskaa. [hymähtää] Niil on hyvä muisti.

Tuula kertoi kuinka vanhempi naisvartija osoitti luottamusta pitämällä ovia auki, mutta muistutti välillä asemastaan symbolisesti peilin kanssa kulkien. Sama vartija antoi myös joulupaketin Tuulalle joka joulu. Tuula korostikin vartijoiden yksilöllisyyttä:

Tuula: Ne [vartijat] on niinku eri[laisia]. Monesti oli silleekin, että mää ajattelin, että jaa tää on illassa, en mää tän kaa viitti ottaa tätä asiaa esille. Mä saatoin kysyä, että milloin se ja se tulee töihin. Et oli niinku ihan selkeesti semmosia. -- Ja sitten oli yks oli semmonen vanhempi vartija, niin aina jouluna se toi pienen paketin. En mä tiä oliko sillä jotai muitakin, mut siltä mä sain joka joulu sellasen pienen paketin. Siellä saatto olla valmiit tupakoita pari askia ja ehkä joku suklaalevy tai joku tämmönen..

Haastattelija: Miltä se tuntu?

Tuula: Aivan älyttömän ihanalle. Kauankohan se oli ollu. Se oli semmonen poikkeustapaus, että se oli varmaan 40 vuotta ollu vanginvartijana. Vanhempi nainen. Mut se oli myös semmonen, että se peilin kans katteli kalte-

reita, ettei kukaan viilailu. mut se ei ollu mikään silleensä tiukkapipo, vaikka se kulki sen peilinsä kanssa.

Haastattelija: Mitä se symboloi – hän on kuitenkin valveilla vai?

Tuula: Niin-niin. Mut kyllähän sen näki siitä, että vaikka se tuli sen peilinsä kanssa ja sillee niin monesti se anto olla oven auki ja oli tosi kiva.

Yleinen kokemus oli kuitenkin myös välinpitämätön kohtelu ja asenteet, jotka ilmenivät haastateltaville välillä henkilökunnan ylemmyudentuntona. Suurimmat ongelmat liittyivät sosiaalityöntekijöihin, koska heidän vastuullaan on vangin yhteydet ulkomaailmaan:

Siel oli myös semmosii sosiaalityöntekijöit, jotka oikeesti tekee kaikkensa auttaakseen. Mut sit on myös semmosii henkilöit, jotka tekee ainoastaan sen, mikä on pakko. Ett niit ei oikeesti kiinnosta se henkilö pätääkään. Niit kiinnostaa vaan se niitten oma ura ja se, kun niitä tarkastetaan siä vankilas, ett kuluttaa mahdollisimman vähän rahaa ja kaikkee tämmöstä näin. On taloon niin paljo kallellaan, ettei niit kiinnosta se ihminen, vaan se vankila, enemmänki. Se on aika semmonen kavala kohta. (Joni)

Negatiiviset asenteet korostuivat etenkin, kun haastateltavani halusivat alkaa muuttamaan asioitaan. Jonin vastoinkäymiset liittyivät myös oman kotipaikkakunnan sosiaalityöntekijään. Kun hän yritti vankilasta järjestää uutta elämää toiselle paikkakunnalle, kuntoutuksen rahoitusongelmat ja byrokratia tulivat vastaan.

Kallen kokemukset olivat kaikista turhauttavimmat. Kun hän yritti suunnitella tulevaisuuttaan vapaudessa, prosessien käynnistäminen oli hankalaa ja hidasta. Milloin viesti ei mennyt perille, milloin asiaa hoitava henkilö ei ollut paikalla, milloin asia ei kuulunut tavoitettavissa olevan henkilön vastuualueelle, milloin viranomaisten yhteistyö ei pelannut:

Se oli semmosta pallottelua. Lopputulos oli sama, ett kun se tuomio oli loppu, niin sä et ollu päässy yhtään asioissa eteenpäin, ett oli ihan samassa tilanteessa edelleen ku silloin sinne tultaessa. (Kalle)

Vankien kokemukset olivat samankaltaisia Hartonevan (2002) normaalisuusperiaatteen toteutumista koskevien tutkimustulosten kanssa (ks. luku 4.2). Vankien kokemat ongelmat koskien oikeuksien toteutumista liittyivät hänenkin tutkimuksessaan viranomaisten asenteisiin ja vangin vireille panemien asioiden käsittelyn hitauteen. Tällainen ei varmasti herätä suurta luottamusta vangeissa. Jos heihin ei luoteta, miten he voivat vastavasti luottaa asioiden järjestymiseen?

Viranomaisten käyttäytymisessä voidaan nähdä erinäisiä vallankäytön muotoja, kuten vastuun siirtämistä toisaalle, byrokratian rattaiden hitauteen vetoamista ja informaation hallinnointia. Ne saattavat olla myös yksilön puolustautumiskeinoja mahdollista hyväksikäyttöä vastaan.

Kun mä vein anomuksen sille, --, niin se oli ensimmäisenä, että et sää kuitenkaan tuu sinne pääseen. Ja se, että sillä oli vartijan virkapuku päällä, sosiaalityöntekijällä, niin ei perkele herättäny mitään luottamusta. (Kalle)

Voidaan kysyä, onko tällainen käytös ammattitaitoista? Vaikka esimerkki on varmasti yksilötapaus, siinä korostuvat juuri sellaiset seikat, jotka ovat omiaan herättämään epäluottamusta; palveluhaluttomuus, alistaminen ja viranomaisen kasvojen taakse piiloutuminen, tässä tapauksessa vielä poikkeuksellisella tavalla. Annetun luottamuksen sijaan kyseinen viranomainen sai käytöksellään aikaan ansaittua epäluottamusta, koska hän ei toiminut asemaansa liittyvien odotusten mukaisesti ja teki näin asiakkaansa tulevaisuudesta päinvastoin epävarmempaa (ks. Ilmonen ym. 2002, 14). Luottamusta herättävä käyttäytyminen olisi päinvastoin ollut palvelevaa, toiveita antavaa ja henkilökohtaista. Ammattitaidon ja avarakatseisuuden puute olivatkin haastateltavieni suurimpia kritisoinnin kohteita.

Sellaisia työntekijöitä, jotka eivät sympatisoineet millään tavalla vankeja ja jotka vastustivat kaikenlaisia muutoksia, niin vankilassa kuin vangissakin, Reijo kutsui *vanhan koulukunnan*, Kalle *vanhan liiton ukoiksi*. Heille *vanki on aina vanki*, joka on itse aiheuttanut ongelmansa, ja kuuluu laitokseen ja eristykseen. Vanki ei heidän mielestään ansaitse palvelua saati yksilöllistä huomiointia. Taustalla on ajatus rankaisemisesta, eikä näin ollen muuttumiselle anneta mahdollisuutta. Tällaista asennetta saattoi aiheuttaa ajankohdalle tyypilliset asenteet, vartijoiden ammattitaidon puute tai pitkä työura, mikä tuli esille monissa haastateltavien kertomuksissa:

Joissain taloissa jotkut vartijat ei vaan mun mielestä pidä vankia minään hirveen inhimillisenä otuksena, ett kyl ne vaan aikalailla, ett se on vaan joku rikoksentekijä, ett lyödään se sinne koppiin. -- Eikä siä niin ainakaan ekoil kerroil, niin osattu oikeen auttaa, ett se oli enemmänki sitä, että pidettiin pois yhteiskunnasta sen aikaa, mitä oli määrätty. (Joni)

No se on tietysti vähä muuttunu [hymähtäen], muuttunu täs vuosien varrella. -- Siä on osaksi hirveen hyviä ihmisiä töissä, siä on todella niinku hyvää ammattitaitoo ja tota, löytyy sitä mielenkiintoo kohdata niinku vankeja

ja auttaa niitä elämässä eteenpäin. On niinku laajaa avointa sydäntä ja tota keinoja ja välineitä niinku tukee ja auttaa. Että nään, nään niinku sen, sen puolen oon nähny. Ja tota. Öm. Nään myös tänä päivänä sen asenteellisen toisen puolen, ett sitte kuitenkin osa, osa vartijoista on, on kuitenkin niinku sitä vanhaa koulukuntaa, vanhaa koulukuntaa niinku siinä mielessä, että, ett ne vankeinhoidon tavoitteet on ollu sillon erilaisia. Ett se on enemmän, enemmänki ollu sitä, ett vankien kanssa myöskään ei veljeillä eikä puhuta niinku kauheesti, muutaku ne välttämättömämmät asiat ja niinku näin. (Reijo)

Tästä voidaan päätellä, ettei vankilassa vallitseva epäluottamuksen ilmapiiri ja minän suojele koske vain vankeja, vaan ulottuu myös laitoksen henkilökuntaan ja vaikuttaa näin ollen myös heihin. Negatiivisten asenteiden voi katsoa johtuvan joko instituution poikkeuksellisesta rakenteesta itsessään, koulutuksen ja keinojen riittämättömyydestä tai viranomaisten persoonallisuuden piirteistä. Tuula arvioi, että yli puolet vankilan työntekijöistä ovat epäsoivia ammattiinsa. Haastateltavani kyllä ymmärsivät, mitä kaikkea vartijat joutuvat kestäämään, mutta korostivat kuitenkin sitä, että he ovat itse valinneet ammattinsa.

Valvonta ja ohjaus ovat vankilassa keskeisiä asioita (Hypén 2004, 110). Ohjaajan työhön vaaditaan muodollisen pätevyyden lisäksi yleensä tiettyjä henkilökohtaisia ominaisuuksia (mt., 111), joilla haastateltavieni mielestä olikin suurin merkitys. Vastoin institutionaalisen luottamuksen periaatteita, haastateltavani eivät juuri yleistäneet kokemuksiaan yhdestä henkilöstä koskemaan koko ammattikuntaa. Vaikka yksi sosiaalityöntekijä oli ”taloon päin kallellaan”, toinen saattoi ajaa yksilön asiaa. Myös vartijoista löytyi poikkeuksia. Voisiko tähän yleistymättömyyteen olla syynä se, että vankilahenkilökunnan vaihtuvuus on pienempää kuin esimerkiksi sosiaalityöntekijöiden siviilissä ja toimijat oppivat siksi tuntemaan toisensa paremmin?

Haastateltavien kertomusten perusteella muihin kuin vartijoihin oli helpompi luottaa. Pete kertoo kuinka hän sai vinkkejä ja pystyi keskustelemaan vankilapastorin ja sosiaalityöntekijän kanssa:

Pääosin oikeestaan pastorin kaa kävin jutteleen siinä... Sosiaalityöntekijän kans kävin jutteleen kyllä. Sille mä jonkin verran pystyin avautuun asioista, niinku hyvin vähä. Sen mitä oli pakko. Sitte toisella tuomiolla, sitte meni jo niinku ihan erilailla... Sillon mä olin kokoajan siellä pölisemäs jotain;)... Useimmiten mul ei ollu mitään asiaa, vaan halus päästä puhumaan päätään tyhjäksi. -- Kyl mä tosi hyviä vinkkejä sain ja sellasii juttuja,

ett pystyttiin puhumaan. Just tulevaisuudesta niinku, ett mitä, ett se niinku jotenki yritti saada kans ajattelemaan, ett mitä tulevaisuudelt haluaa.

Vartijalle saati vangille on harvemmin mahdollista avautua olosuhteiden takia, ja siksi suhteet vartijoihin jäävät usein pinnallisiksi.

Joka tapauksessa on todennäköistä, että vankilakulttuurissa ensin epäillään kaikkia ja vasta sitten luotetaan. Esimerkiksi Tuula testasi tarkkaan myös psykiatrinnsa:

Ku mä olin siinä terapias, en mä luottanu siihen psykiatriinkaan, mä testasin sen. Mä puhuin sille sellasta asiaa, ne ei ollu totta, mut siel olis tullu kauhee kuhina siellä talossa, jos se olis siitä asiasta. Mä olisin nähny sen. Niin mä niinku testasin sitä hyvän aikaa.

Tuula ei kuitenkaan pitänyt epäilyjään vankilasta johtuvina, vaan yleensäkin hänen silloisesta elämäntyylistään. Epäluottamus ja pelko leimasivat jo arkielämässä, eikä vankilayhteisöön joutuminen auttanut asiaa. Tämä osoittaa sen, millaisia rakenteellisia heikkouksia vankila sisältää, myös luottamuksen rakentumisen kannalta ajateltuna.

Viranomaiset toimivat haastateltavien tarinoissa paljon myös vain ulkoisina tarkkailijoina ja 'välikäsinä', jotka auttoivat asioissa eteenpäin, kun siihen oli itse valmis. Pete kertoo esimerkiksi näin:

Mä olin aluks sossulle sitä mieltä, ett mä saan oman asunnon, ett mä pääsen niist luukuist eroon, ku mulla ei ollu asuntoo, niin mä asuin muiden nurkissa, joissa vedetään niinku kamaa ja. Rappukäytävässä ja tiämissä tuli pyörityy. Niin sit mä sain sen asunnon ja sen kuukauden mä kestin ja sit oli niinku, ett taas lähtee. Mut sit mä menin sossuun, joku ohjas mut sinne sossuun kerton, ett mä lähen vetään kamaa tai sit mä voin lähtee ihan minne vaan niinku hoitoon.-- Sit mä pääsin hoitoon.

Hoitoon pääseminen oli monelle haastateltavista itsestänselvyys, koska he hakeutuivat sinne usein niin viime tipassa. Suunnitelmallisempi hoitoon pääseminen olikin sitten haasteellisempaa ja vaati enemmän yhteistyötä.

6.2.5 Vankilarutiinien hyödyt ja haitat

Vankilaa on luonnehdittu laitokseksi, jossa vankien vaikutusmahdollisuudet ovat heikot, ja jonka pääasiallisena tehtävänä on rikollisen poissulkeminen yhteiskunnasta. Fysiologisista tarpeista huolehditaan, mutta yhteiskuntaan uudelleensopeutumista ei juurikaan

mietitä tuomion aikana. Vankilan rutiineilla on jopa passivoivia vaikutuksia. (ks. Kaupila 1999, 59.) Myös haastateltavani olivat tätä mieltä. Vankeinhoitolaitoksella ei nähty olevan juurikaan hoitavia tavoitteita, vaan päätehtävänä haastateltavat näkivät rikollisen eristämisen pois tavallisten kansalaisten keskuudesta tietyksi aikaa. Vankilan päivärytmi koettiin toisaalta järjestystä ja turvallisuutta tuottavana, mutta myös passivoivana osatekijänä. Säilytys ja päivärytmi ovat haastateltavieni mukaan ainoita asioita, joihin vanki pystyy luottamaan. Avaimien kilinät ja ratsiat olivat valvonnan ja kontrollin symboleita. Kun niihin tottui, sosiaalisten normien lisäksi, vankilan arjesta tuli helppoa ja sujuvaa. Myös turvallisuuden tunne liittyi vankilarutiineihin: ”*Mun mielestä se oli aika luksusta, kun sai olla ovet niinku kiinni. Se oli turvallinen olo siä omas kolossa*”, kertoi usein asunnotta ja muiden nurkissa oleillut Pete.

Vankilassa rutiinit tekivät toiminnasta vaivatonta, mikä oli toisaalta helpottavaa ja turvallista, toisaalta päivien samankaltaisuus oli ahdistavaa:

Mä niinku tein mitä mulle sanottiin. Ett sen mä niinku osasin. Ja niin sairaalta se kuulostaaki, se tuntu hyvälle, ettei mun tarvi ajatella mitään. Se ett jos nimi tai numero kuuluu niinku sielt kovaäänisestä, ett tänne näin, niin sit mä menin sinne niin, ja olin, ett mitäs nyt tapahtuu, niin sanottiin, ett mee tonne noin, niin mä menin tonne noin [naurahtuen]. -- No kyllähän se tuntu ahdistavalta, mut sit toisaalta niinku tosi hyvältä. -- Se minkä sen ahdistavaks teki oli se, ett kaikki päivät oli samanlaisii. (Pete)

Osallistumiseen vaikutti aiemmin tutut ihmiset ja toisaalta oma kunto. Pete oli kiinteästi muiden vankien kanssa tekemisissä, kun taas Jouko eristäytyi entisestään. Pete tunsi vankilassa ennestään paljon ihmisiä ja oli päihteettä, kun taas Jouko ei tuntenut ennestään juuri ketään ja käytti vankilassa päihteitä.

Vankila tarjosi rutiineillaan toisaalta myös eväitä siviilissä elämiseen. Näitä olivat päivärytmin lisäksi esimerkiksi ruokailutottumukset ja siisteys. Toisaalta, esimerkiksi Kallen teki mieli siviilissä kapinoida vankilassa opittuja rutiineja vastaan, koska ne toivat mieleen myös vankilan epämiellyttävän arjen valvontoiheen, kurinpitoiheen ja suljettuihin oviin. Joillekin vangeille vankila sopi kuitenkin niin hyvin, että siitä tuli se tavallisin elämäntapa, jopa siinä määrin, että vankilaan hankkiuduttiin kerta toisensa jälkeen vapaaehtoisesti takaisin. Siviiliin sopeutuminen ja arjessa pärjääminen vankilan jälkeen oli haastateltavillanikin vaikeaa ilman rahaa, asuntoa ja elämänhallintataitoja.

Valvonta koettiin järjestelmään kuuluvaksi, tarpeelliseksikin, mutta kollektiiviset rangaistukset eivät tuntuneet järkeviltä. Jos joku karkasi, seuraukset näkyivät koko vankilassa valvonnan tiukentumisena ja lomille pääsyn hankaloitumisena.

Se ei todellakaan toimi, ett sillä just luodaan sitä katkeruutta ja semmosta niin. -- Ett jolleki ääliölle annetaan mahdollisuus, mikä on pitkään, ett just ennen siviiliä, päästetään vapaaks ja se menee ryssimään sen, niin se koskettaa etenkin kaikkia ek-[elinkautis]vankeja, ett ne oli tosi kiukkusii. Ja sit tietysti ne oli kiukkusii sille vankilalle, ett miks kollektiivisesti se rangaistus laitettiin. Ett eiks se riitä ett se pelkästään laitetaan eristyksiin takasi ja siviili pidätetään, ett miks se kaikkia koskettaa, ett he ei oo tehny mitää virhettä. -- Mä en oo koskaan ymmärtäny kollektiivista rangaistusta... Ett joku tekee, toisista riippumaton henkilö, niin kaikkia sit rangaistaan. (Joni)

Olisi mielenkiintoista selvittää, miksi vankila käyttää tällaista rangaistusmallia. Hyödynnetäänkö siinä kenties vankilayhteisöön kuuluvaa väkivallan pelkoa ja sitä myötä kollegoiden rankaisemisuhkaa? Ainakaan vertaukseen pienoisyhteiskunnasta tällainen toimintamalli ei sovi. Toimintamalli on ristiriidassa myös luottamuksen rakentamisen kanssa. Päinvastoin, se lisää epäluottamusta toisiin toimijoihin ja myös itse järjestelmään.

Vankilassa tehtävä työ on nykyään tuotannollista, valmentavaa tai kuntouttavaa (Hypén 2004, 110). Haastateltavistani kahdella oli ammatti. Tuulalla ja Jonilla ammattikoulu oli jäänyt kesken ja kouluttautuminen onkin tapahtunut pääosin vankilassa, joka on tarjonnut hyvin kouluttautumismahdollisuuksia. Rapelle työtoiminta vankilassa on ollut hyvin tärkeää, ei ainoastaan rahan vuoksi, vaan yleensä tekemisen vaihtelun ja mukavan työmestarin ansiosta. Hän harmittelee nykyistä tilannetta, kun työtä ei ole ja muitakin vankilassa toteutettavia toimintoja on jouduttu supistamaan resurssien, rahan ja henkilökunnan riittämättömyyden takana. Liittyykö tämä suunta juuri hyvinvointivaltion rappeutumiseen?

6.2.6 Jos siviilistä tulee vankila ja vankilasta koti

Rikoksellisuus etäännytti niin sanotuista tavallisista kansalaisista, mikä aiheutti ihmis-suhteiden yhä korostuneemman rikollisen luonteen ja näin ollen edesauttoi rikoskierrettä:

Se että tietyt ihmiset ja viranomaiset ja yleensä niin sanotut normitavikset tai semmoset rupes karttaan ja mää rupesin karttaan niitä. Ja se supisti kuitenkin aika paljo elämää...-- Ett kaikki oli rikollisia, alkoholisteja, narkkareita tai linnanvenkuloita. Se ystäväpiiri oli todella...Ett mä en osannu tavallisten ihmisten kans puhua. Se eristi tavallaan mut, se vankila. (Kalle)

Vankilasta katsottuna ulkomaailma vaikutti epätodelliselta paikalta, jossa kaikki toiveet ja suunnitelmat toteutuvat, kuten Joni toteaa: ”*Ulkopuolinen maailma on sellanen haave maailma, mahdollisuuksien paikka, ett se elämä alkaa vasta sitten, ku portit aukee.*” Suhteet vankilan ulkopuolelle niin sanottuihin tavallisiin ihmisiin olivat tästä syystä erityisen tärkeitä.

Siviiliin paluuta odotti ja viimeisellä vankeustuomiolla yritti suunnitellakin. Toisaalta siviiliin paluu herätti myös pelkoja. Yksi suurimmista peloista oli se, mistä saada asunto, kuten Rape kertoo:

Silloin ku lyödään kassit käteen ja joku euro rahaa, -- joku markka tasakuun, ja sanoo 'siin on, ala paahtaan', ei oo asuntoo eikä mitään, kyl se aika kurjalt tuntu. Eikä ollu siis yhtään tietoo minne ois menny.

Myös pelko omista teoista ja niiden seurauksista ulkomaailmassa arvelutti, kuten Tuula kuvaa: ”*Mää pelkäsin hirveesti lomille lähtöön, että mä ratkeen siellä juomaan tai hakkaan jonku tai jotai, että miten mä selviän.*”. Toisille ulkomaailma oli jotain, miltä piti suojautua, kun taas toisille se oli haave jostakin paremmasta. Joukolla kävi vankilaa aikana vain tiettyjä perheenjäseniä vierailijoina: ”*En mä ottanu vastaan muita vieraita. En halunnu kuunnella siviilijuttuja. Ett se oli semmonen puolustus...keino.*” Reijolla siviilissä tulevien (ihmissuhde)ongelmien välttely meni niin pitkälle, että hänelle ”*siviilistä tuli vankila ja vankilasta koti*”.

Reijo pärjäsi vankilassa hyvin ilman päihteitä ja tuli hyvään kuntoon. Hänellä kuitenkin päihteet alkoivat ottaa niin suuren vallan siviilissä, että vankilassa tehdyt hienot suunnitelmat eivät toimineet. Reijo kertoi hitaasta alamäestään pohjalle, jossa päihteet määräsivät elämää:

Tavallaan ne haaveet siitä, että rahaa, päihteitä, valtaa ja vaikutusta ja kaikkee niinku tätä ja. Mut sit niinku pikkuhiljaa ne päihteet vei vaan enemmän ja enemmän osaa. Ja pikkuhiljaa se alko rapistumaan se ajatus siitä, että, se haave siitä, että, ett jonain päivänä tekis oikeen ison tilin ja vois niinku jäädä eläkkeelle tyyltiin ja muuttaa jonneki kauas. Ett huo-

mas sen, että päihteet vei niinku kaiken, meni niinku edellä ja ei niinku enää pystyny, ett pikkuhiljaa alko vaan se alamäki menemään. Ett se huumeiden käyttö, niinku amfetamiinin käyttö ja lääkkeiden käyttö, se alko vaan oleen päivittäistä. Mä en ollu enää töissäkään. -- Oikeestaan niinkun mä yritin, mä menin naimisiin ja synty, ja synty [lapsi]. Ja tota. Mä olin katkasussa ja vierotuksessa varmaan semmonen parikymmentä kertaa. Ett tota. Mä saatoin olla monta kertaa vuoden sisäänkin. Ja näin. Ett mul väliin oli niit yrityksiä päästä irti. Mut että ei sitte kuitenkaan. -- Ett jotenki sit vaan niinku huomasi, huomasi sit loppujen lopuksi, että se elämä oli muodostunu vaan siihen, että mieleton niinku vainoharha ja pelko niinku kaikesta. Ei pystyny enää luottamaan niinku ihmisiin ja mihkään. Ett se oli vaan niinku sitä, että yöllä, yöllä liikuttiin ja. Ja tota. Päivällä ei minnekään ja. Ja tota. Jotenki vaan sitä että pääasia, pääasia oli, että oli niinku amfetamiinia koko aika. Ja ihmissuhteilla, öö, ett tavallaan se romanttinen kuva, että verivalat vannotaan jätkien kanssa ja ollaan yhtä toveria niinku, vankilassa ja vankilan jälkeen ja näin, niin niin, tavallaan kaikki ne niinkun, ne niinkun, ne mielikuvat musertu sen oman päihde- ja vankilakierteen aikana. Ett huomasi ja tajusi niinku sen, ett mitä se elämä niinku oikeesti on. Ett se on sitä raadollista, raadollista meininkiä, missä ihmisillä ei oo mitään arvoa toisilleen ja kaikki käyttää toisiaan hyväks sen minkä kerkee.

Reijo jäi omin sanoin ”jumiin itsensä kanssa”, eikä pystynyt keskustelemaan kenenkään kanssa, vaikka toisaalta halusikin irti. Tämä johti hänet siviilissä eristäytymiseen ja itse-tuhon partaalle. Vasta kun Reijon tuttu sai hänet lähtemään hoitoon hakemaan lääkkeitä, Reijo törmäsi ”lääkäriin, jolla oli selkärankaa” olla taipumatta potilaan tahtoon, jolloin pillereiden syönti loppui ja alkoi tie päihteettömyyteen.

Haastateltavat kuvaavat runsaasti päihteidenkäyttöään ja vankila-aikaa, mutta samalla käy ilmi, että kaikesta tästä huolimatta osa heistä oli seurustellut, mennyt naimisiin ja saanut ensimmäisen lapsensa. Suhteet saattoivat kestää vuosiakin, mutta kaatua sitten liiallisen päihteidenkäytön seurauksiin, kuten Pete kuvaa:

*Ne oli sellasia onnettomia räpellyksiä yrittää hallita sitä omaa, ett se niinku, ett mä tulisin järkiini. Mutta eihän se auttanu niinku mitään, ett vetäminen vaan niinku kiihty ja kiihty. Se sama rumba jatku, mitä siihen aika-
semminki jo kuulu, se väkivalta ja kaikki. Niin, sit niinku jossain kohtaa se homma meni siihen pisteeseen loppujen lopuksi, ett lapset huostaanotettiin ja tuli avioerot. Ja taas mä olin aika huonona, niinku asioista, tosi huonona. Ett mä olin taas asunnoton. Mä oon monesti kuvannutki jolleki, ett mä olin sellanen jukkapalmu, joka kävelee tua ja kokoajan vetää kamaa, ett en mä niinku ajatellu mitään muuta. Se oli vaan se, ett mä saan pääni niin sekasi, ettei mun tarte ajatella yhtään mitään. Kyl mä siinä aika hyvin onnistuinki hetken aikaa.*

Useammalla haastateltavalla oli taustalla useampi ero ja ainakin yksi lapsi. Nämä olivat ehkä asioita, jotka haastateltavat halusivat pitää omana tietonaan, eivätkä siksi kertoneet yksityiselämästään kuin suurin piirtein. Lasten lukumäärä ja muut yksityiskohdat jäivät epäselviksi. Sen sijaan päihde- ja vankilatausta liittyivät selkeämmin heidän ”ammatti-identiteettiinsä” vertaistukihenkilöinä ja niistä he kertoivatkin tarkemmin.

Haastateltavien äidin antama tuki ja turva, lähes katkeamattoman yhteydenpidon muodossa myös vankila-aikana näytti olevan haastateltavilla yhteistä. Haastateltavieni taustan kannalta äidin yhteydenpito onkin ollut ratkaisevaa. Sekä Tuulalla että Jonilla isät ovat olleet alkoholisteja ja väkivaltaisia ja sekä Kallella että Jonilla taustalla on vanhempien avioero. Harvoin kyseenalaistettua annettua luottamusta edustanut positiivinen äitisuhde on näin ollen tuonut epäluottamussuhteille vastapainoa. Pete kertoi, kuinka yhteydenpito äitiin kirjeitse vankila-aikana lähensi heitä ja muutenkin perheeseen säilyi suhteet, mutta lapsuudenystävät eivät pitäneet yhteyttä:

Kyllä mä mutsille kirjottelin sieltä niinku viikottain. -- Kyl mä sit tiesin siit mun kaveriporukasta sillon kun mä ensimmäiselle tuomiolle lähdin, ettei niistä kukaan pääse kattoon mua, vaikka ne kaikki niin lupaili [naurahtaa]. Juu tullaan ja kirjojetaan, ei tullu kirjettäkään, eikä korttiikaan, eikä ketään näkyny. Mikä oli ihan hyvä. -- Sai mutsilta niinku kirjeenki niin kyl se merkitsi tosi paljon. Se oli jotenki sellanen niinku... Pääs niinku pois tavallaan ku luki niit kirjeitä, nii en mä niinku enää ollu siä vankilas, vaan pääsin jotenki poies siält siks aikaa aina ett... Säily kuitenkin sellanen joku yhteys ulkomaailmaan. Siihen niinku ett mitä täällä tapahtuu ja sillee, ett mä oon siellä ja ne on täällä ja... Jotenki se ehkä niinku lähens, esimerkiks perhesuhteissa niinku mua ja mutsia niinku tosi paljo.

Muut perhesuhteet ovat olleet haasteellisempia, suhteet sisaruksiin ja sukulaisiin ovat kärsineet rikosten aiheuttamasta luottamuspulasta: ”Ei [sisarukset] sillä lailla oikeestaan... Kaikki luottamus oli niinku menny.”, Tuula totesi.

Haastateltavistani Rapella säilyivät yhteydet sukulaisiin vankilatuomioidenkin aikana ja he kävivät häntä vankilassakin katsomassa. Vierailuilla oli positiivinen, mutta myös ristiriitainen vaikutus vangin arkeen. Rape olisi kaivannut yksityisempiä olosuhteita:

Toisen kautta se oli mukavaa, toisen kautta se taas otti päähän ku ne lähti pois. Kuitenki joutu aina valvotus jutteleen, niin ei se oikeesti kauheesti innostanu kuitenkaan...

Viimeisen vankilatuomion aikana Rapea kävi tapaamassa myös vapaaehtoistyöntekijä kerran kuussa. Sosiaalisten verkostojen olemassaolo olikin Rapen mielestä tärkeää: ”Kyllä ny jonkun näköstä täytyy olla ulkopuolella, aika paljoki.”. Haastateltavat kokivat ulkopuolisten, aiemmin tuntemattomienkin kontaktien olemassaolon merkittäväksi.

Kallelle ulkopuoliseen vertaistukiryhmään kuulumisen oli tärkeää ja helpotti myös vapautteen siirtymistä. Ryhmän jäsenistä tuli tuttuja, joiden seuraan oli helppo mennä:

Kun olin tutustunu toisiin toipuviin, niin mun oli helppo tulla ryhmiin, koska täällä oli tuttuja...Ja ne tiesi mun. Jonkin verran niinku musta ja mä niistä, ett oli niinku tuttuja naamoja, ett helvetti se oli se mun henkireikä millä mä oikeestaan jaksoin. (Kalle)

Tällaista humanistisen luottamuksen syntymistä auttoi todennäköisesti juuri samaistumisen ja salassapidon kokemukset. Luottamuksen edellytyksiähän ovat ennakoitavuus ja tätä myötä tulevaisuuden riskien minimointi. Samaistuminen ja usko toisen samankaltaisuuteen, kokemuksiin, tavoitteisiin ja moraaliin auttavat tätä prosessia. (ks. Ilmonen ym. 2002, 14-15.)

Yksi asia, mitä haastateltavani vankilalaitoksessa kritisoivat, olikin positiivisen mallin puuttuminen. Tarve ulkopuoliselle esikuville, tuelle ja kannustukselle olisi jo vankilassa suuri. Joni tiivistä asian näin:

Sitä täytys pystyy näyttämään väelle jotenki sitä toista vaihtoehtoa. -- Esi-merkiks päästämällä meitä [yhdistystä] vankiloihin. Kaikkee tämmöstä näin, ett semmosii tyypei, jotka on päässy pois sieltä. Ehkä se olis yks semmonen, ett ne [vangit] näkis, ett täältä pääsee pois, ett saa elämänsä kuntoon, ei kytät rasita enää vuoden jälkeen. Ett pystyy hoitaan kauheitaki velkasaneerauksia tai tommosii noi...

Ulkopuolisen tuen tarve olisi myös viranomaisten ja päättäjien etenkin muutosvaiheessa ymmärrettävä:

Ne ei vaan luota, ett se [vanki] ikinä muuttuu. Sitä tarttis sitä muuttumista tuoda jotenki niitten silmien eteen, ett oikeesti sitä muuttumista tapahtuu ja henkilöt halua poies siitä elämäntyylit...Iso homma. (Joni)

Suljettu vankila on siis liian sisäänpäinkääntynyt, mikä aiheuttaa ongelmia niin vangin jo ennestään kärsineille sosiaalisille suhteille kuin vangin mahdolliselle muutoshalukkuudellekin. Opitut roolit on vaikea karistaa pois, ellei uudenlaisia samaistumiskohteita ja kannustusta ole tarjolla. Nämä vaikuttavat myös luottamuksen ja luottavaisuuden

kokemiseen. Haastateltavani toivovat uusien asenteiden lisäksi viranomaisten yhteistyötä ja vastuunkantoa. Suurin vastuu muutoksien edistämisessä on ylimmän tason päättäjillä.

6.3 Rikoksettomaan elämään - ”Kuinka käännotemppu tehdään”

Haastateltavat ovat kulkeneet pitkän matkan lapsuuden ja nuoruuden pikkurikoksista aikuisten vakavampien rikosten maailmaan ja sieltä suurin vaivoin pois kohti niin sanottua normaalia elämää. He tiedostavat etteivät he ole vankeusrangaistuksen suorittaneenakaan hyvittäneet tekojaan, ainakaan rikosten uhrien kannalta katsottuna. Vankilaan joutuminen on yhtäältä edesauttanut yhteyksien luomisen muihin rikollisiin ja rikolliseen elämäntyyliin, mutta toisaalta myös viimeisellä kerralla lähes kaikilla ainakin jossain määrin auttanut katkaisemaan kierteen. Koska muuttumishalun syntyminen kesti kauan, on harhauttavaa nimetä vain yksi kuhunkin henkilöön vaikuttanut tekijä. Muutos alkoi jokaisella haastateltavistani yksilöllisellä tavalla, oli sitten syynä terapia, uskonnutulo, vakava rikos tai toistuvat epäonnistumiset päihteiden takia.

Alkoi muutosvaihe sitten ennen viimeistä vankilatuomiota, vankilassa tai viimeisen tuomion jälkeen, jokaisen haastateltavan muutosvaiheessa olennaista oli päihteettömyyteen sitoutuminen. Tämä ratkaisu sopii myös KRIS-yhdistyksen hypoteesiin, jonka mukaan päihteettömyys on useimmille reitti rikoksettomuuteen. Kyllästyminen toistuvaan rikos- ja vankilakierteeseen, jonka perimmäisenä syynä oli ennen kaikkea päihderiippuvuus ja tiedonpuute paremmasta, oli yhteisenä piirteenä kaikilla kahdeksalla haastateltavalla. Yhdistyksessä toimimista he kuvaavat etenkin terapeuttisesta näkökulmasta, jolloin omien kokemusten peilaaminen autettavan kanssa antaa samalla vahvistusta omalle päätökselle päihteettömään ja rikoksettomaan elämään siirtymisestä.

6.3.1 Vastavirtaan vankilassa

Joni kuvaili, kuinka muutos vaati paljon tahtoa, uskoa ja sopivan hetken:

Mä en tiedä mikä mut muutti. Tai mikä sai sen muutoksen aikaan...Ehkä siihen väsy siihen, ett kuseti itteensä. Ei saanu mitään aikaseks. Hyvistä ideoista ja halusta huolimatta, ennen ku oli valmis tekemään kaikkensa

*sen eteen. Ett tarpeeks piti potkii itteensä päähän ja vahingoittaa ittee ja muita. Ett vasta se **henkirikos sai mut ehkä- sen viimeisen sysäyksen aikaan**. -- Mut sitte ne keinot ja sit se, ett mä en ollu valmis ottaan sitä apua vastaan kuitenkaan. Niin paljo, mitä olis tarvinnu. Mä en luottanu siihen apuun, mä en tienny paremmasta... Ett ei ollu ympärillä semmosii ihmisii, jotka olis päässy irti jostain bentsoist tai jostain, joihin mä olin ihan jäätäväs koukus. -- En mä tienny, ett se on mahdollista, enkä mä en uskonu, ett se on mahdollista. Mul oli vaan jotenki se, ett niitä vaan joutuu syömään ja joutuu elämään semmosta elämäntyylää, ett mut on tehty siihen tai mää oon syntyny semmoseks... Sit vasta ku jotenki **meni niin rikki** joka suhtees, joka suunnast hajos jotain, oli **valmis nöyrytmään**. Ja sit ku sai sitä apua oikeesti vastaan siin kohtaa. Jos en ois saanu, mä en sit tiä, mikä se mun toinen vaihtoehto olis ollu...*

Haluun muuttua liittyi kaikilla haastateltavilla halu päästä eroon päihderiippuvuudesta. Vankilan resursseista ja luottamuspulasta johtuen päihdehuoltoon ei kuitenkaan niin vain menty.

Vartijoiden suhtautuminen muutoshaluisiin vaikutti olevan korkeintaan varautuneen kannustavaa. Heiltä odotettiin enemmän. Pete kertoo, että päihdeetöntä osastoa kutsuttiin ”sääliosastoksi” kun taas tavallista osastoa ”viidakoksi”. Peten mielestä vartijat voisivat olla heti innokkaampia ottamaan kontaktia ja tehdä osansa tiedon levittämisessä:

Ku esimerkiks, jos vartija näkee, ett kaveri on ihan luuranko ku se tulee sinne taloon ja tietää, ett se vetää niinku kamaa, niin kyl se vois niinku ohjata sitä jo sillee siinä, ett kannattas varmaan tehä jotain elämälleen [naurahtaa]. Ja niinku kertoo niist vaihtoehtoista.

Henkilökunnan asenteet, etenkin epäluuloisuus, tuntui säätelevän kaikkea. Pete meni tavoistaan poiketen verstaalle tekemään lapselleen puutyön, joka takavarikoitiin saman tien arveluttavana. Uskoon tullut Tuula herätti tyytyväisyydellään niin paljon epäilyjä, että hänet laitettiin huumetestiin. Ne, joiden muuttumishaluun lopulta uskottiin, saivat hieman parempaa kohtelua. Kannustuspalkkiot sisälsivät muihin vankeihin nähden eriarvoista kohtelua ja etuja, mikä oli toisaalta kannustavaa, mutta herätti haastateltavissani myös ristiriitaisia tunteita. Ehkä tämä johtui osittain siitä, että luottamuksen saamiseksi vangilta vaadittiin aikaa ja näyttöä halukkuudesta siirtyä rikoksettomaan elämään.

Jotta vankilassa sai apua, piti todistella vilpittömyyttään. Tästä on esimerkki Kallelta, joka oli aloittanut päihdehoitoon osallistumisen jo ennen viimeisen vankilarangaistuksensa julistamista:

Kyl se onnistu loppujen lopuks, mut pitkä ja hidas, hermoja raastava prosessi se oli kuitenkin, ett tällä kertaa se onnistu. Mut se vaati just sitä, ett se luottamus siellä, ett ne vaatii näyttöä siellä. Ett sä oot oikeesti siinä, ettei se kaikki perustu vaan extemporee mun juttuun, ett ois kiva tehdä sitä ja tätä.

Oman päättäväisyyden ja sinnikkyuden näyttäminen osoittautuikin kuntoutukseen pääsemisessä erityisen tärkeäksi.

Henkilökunnalla oli vaikutusta toki myös muutoksen onnistumiseen. Pääosin muutokseen kannustavimpia vankilassa olivat päihdetyöntekijät, mutta mukaan mahtui myös pappeja ja vartijoita. Yksi vartija kannusti Tuulaa: ”Yritä jo muualle täältä. Eks sun oo aika lähtee avotaloon tai johki.”.

Haastateltavien kertomusten perusteella elämäntapamuutosta pohtivien tarve puhua kasvaa, ja tällöin myös luottamuksen merkitys kommunikaation mahdollistajana nousee erityisen tärkeäksi. Keskusteluosapuolen on hyvä olla etenkin alkuun sellainen, joka tuntee vankilan ja rikollisen elämäntavan, mutta on itse siitä jollain tavalla irrallaan, ja jaksaa kuunnella. Kriittisimmän muutosvaiheen jälkeen kuuntelija voi olla myös kokemattomampi, kunhan luotettavuus on jollain muulla tavalla taattua.

Vangin kuntouttamiseen pitäisi osallistua kaikkien, koko instituution. Rape mielestä suurin ongelma tässä on resurssit, toisin sanoen raha ja henkilökuntavaje:

Kyllähän ne varmasti saisivat sen toimiin jos niil ois aikaa ja rahaa nii kyl siä sellasia ihmisiä ois jol haluu ois, mut eihän pelkkä halu riitä. -- Eiköhän se [vastuu] tässä valtiolla oo jotka nää raha-asiat päättää. Nii kyllähän niitten täytys antaa vähän niille enemmän rahaa, jotta ne pystyis palkkaan tarpeeks henkilökuntaa ja pitään noita laitoksia sillai kunnossa. Kyllähän se vastuu lähtee sieltä kellä se rahakirstun avain on. Sieltähän se lähtee. -- Sitten tietyst seuraavaks on vankilanjohtajat ja muut...

Luottamuksestakin tulee näin ollen taloudellisesta tilanteesta riippuvainen resurssi. Kun ei ole mistä antaa, säännöt ja ehdot kovenevat. Tämä taas aiheuttaa yhä suuremman todistelujen vaatimisen kierteen, jolloin resursseja annetaan niille, joihin uskotaan ja luotetaan eniten. Tämä voi prosessina olla liian raskas päihdeettömyyteen ja muutokseen pyrkivälle vangille.

Ulkopuolinen apu on vangille tärkeää, niin papereiden täytössä, kuin odottelussakin. Tärkeää on saada nimenomaan pitkäjänteistä apua, koska vangit ovat aiemmasta elämäntavastaan johtuen usein kärsimättömiä. Haastateltavat korostivat, kuinka yhdistyksen vertaistukitoiminnan kautta vankilan resurssi- ja luottamuspulaan pystyttäisiin osaltaan auttamaan:

*Kyl must tuntu jonneki, sinne sossulleki piti päästä, niin kyl siin sai vääntää sellasten lappujen kanssa, ett sinne pääs. Mut sillee, siä on niinku monta sataa vankia niinku, muitaki ketkä haluu päästä sinne. **Ettei oo niinku vissiin ku kaks sosiaalityöntekijää nii ei se mikään ihme ollukkaa ettei sinne päässy...** Kyl sinne aika vaikee oli aina päästä.-- Kyl se aika vaikeeta on edelleen, että vankilasta niinku pääsis hoitoon. Se on oma prosessinsa ja rumbansa siinä. Jotenki ett, **siinä meitä** [yhdistystä] **tarvitaan**, meiän sitä pitkäjänteisyyttä, niinku se, ett vangilla menee hermot hyvin nopeesti sit, ettei tässä kannata yrittää. -- Sit se **luottamus joiltain var-tijoilta voi olla sitä niinku, ettei tosta tuu mitään, ett noloa** [hymyillen]. Niin, niin, me [yhdistys] sitte ollaan siinä vääntämässä sitä kättä enemmän ja potkimassa sitä kaveria takapuoleen, ettei tässä kannata heittää hanskoja tiskiin, jatketaan vaan, kyl ne väsyy [myhäillen]. (Pete)*

Joni painottaa, kuinka tärkeää ammattitaitoisen avun nopea saaminen olisi:

Sit kun se halu tulee irtautuu siit elämäntyulist ja on valmis siihen, niin sit sitä apuu kyl pitäs olla siinä lähellä, tai tietää ainaki mistä sitä hankkii. Tai jos oot vankilas, niin ne tietää ett millai sitä, ett mihin ohjata se jät-kä... Se saattaa kestää kuukauden-kaks, ett on valmis muuttumaan, jos ei sitä apuu saa tai tulee huonoo apuu, niin saattaa olla, ett se oli siinä sit-te. Ett se on- kyl mä luotan siihen, ett jos se henkilö oikeesti haluu, niin kyl se sitä apuu saa jostain. Jos se oikeesti haluu... Päteviä päihdetyöntekijöitä vankilaan... Pätevii sossuja...Avointa mieltä...

Luottamus järjestelmän toimivuuteen saattaa horjua, jos apu on hidasta tai sen saaminen tuntuu mahdottomalta. Tämän vuoksi henkilökohtainen periksiantamattomuus ja päättäväisyys korostuvat omien päämäärien tavoittamisessa.

Vankila voi tukea vangin muutoshalua esimerkiksi erilaisten toimintojen saatavilla olol-la; antamalla vangeille valinnanvapautta ja enemmän vastuuta omasta hyvinvoinnistaan. Tärkeintä vankilan eri toimintoihin osallistumisessa on juuri vapaaehtoisuus ja mielekkyden etsiminen. Vankia ei saa pakottaa osallistumaan, vaan halu on saatava synty-mään hänessä itsessään. Vankilan haastavin tehtävä onkin se, miten saada rikollisen mieli omasta tahdostaan muuttumaan yhteiskuntakelpoiseksi. Haastateltavieni mielestä olisi pyrittävä ottamaan kontaktia yksilöön. Tällaiseen vankila ei vielä tarpeeksi toimin-

nallaan pyri. Sillä ei ole merkitystä, mitä ammattia henkilö edustaisi, kunhan hän pystyisi luomaan vankiin toimivan yhteyden, ansaitun luottamussuhteen.

Onhan se hyvä, että siellä on opiskelupaikkoja ja mahkuja opiskella ja tälleen näin, mut että kyllä niinku enemmän pitäis tarjota näille rikkinäisille ihmisille just jotai terapiajuttuja ja sillee, että siihen nyt ei voi ketään pakottaa mihkään tollaseen, mut tarjota sitä mahdollisuutta, koska kyllä mä niinku, must tuntuu, että joku opiskelupaikka tai kurssi tai joku niin okei, sä kulutat siellä sitä aikaas, mut sun pitää selvitä myös täällä siviilis, kusää pääset pois, sen oman saman pääs kans. Ett tuettas sitä semmosta niinku, ett okei mä oon tällai näin heikko ja näi. -- Keskusteluja sen vangin kans. Se voi olla joku pappi, psykologi, vartija... Kuka vaan. -- Ett vähän lähestys sitä jollain tapaa. Enemmän sitä. (Tuula)

Vankilajärjestelmän on hyvin vaikea puuttua sosiaalisten suhteiden syntyyn, mutta toisaalta erilaisten ryhmätoimintojen tarjolla olo voidaan nähdä mahdollisuutena samanhenkisten ryhmien muodostumiselle. Ongelmaksi voivat silti muodostua roolit. Joni kertoi esimerkin pähteettömällä osastolla olleesta henkilöstä, jonka oli vaikea yrittää muuttua, koska kaveriporukka oli eri kannalla:

*Sen oli tosi vaikee olla siä pähteettömällä, koska sen **kaikki kaverit painosti, tulemaan pois sieltä ja 'lakkaa se pelleily'**. Ei se voinu olla se toipuva tai se poies haluava siit piiristä, koska sen kaverit painosti sitä. jotenki sen ego oli tosi kovas vaaras. - - **Sit ku se oli pelkästään päihde-ryhmässä se oli ihan ok, mut sit ku siihen rupes tuleen niit sen niin sanottuja kavereita, niin se muuttu ihan täysin taas...** Ett kyl se vaikuttaa niitten muitten suhtautuminen aika paljo siä, jos on sellanen aika epävarma viä. Ett jos on vielä jotain suhteit sinne rikollis- ja siihen porukkaan, niin kyllä se on aika vaikeeta. kyllä ne pitää vaan raakasti katkasta, ettei niist joudu välittämään.*

Ehkä tämä toisten tuomitsevuuden uhka, kasvojensa menettäminen ja siteiden katkaisun vaikeus on yksi suurimmista syistä, miksi vangin on vaikea tehdä vankilassa muutosratkaisua. Jonin mielestä muutos kuitenkin pitäisi pystyä aloittamaan jo vankilassa, muuten siviilissä ”on taas ne kaikki herkut edessä ja taas lähdetään sitä samaa rataa”.

Eri yhteistoiminnoista puhuttaessa ryhmässä olo sinänsä ei saa haastateltaviltani juuri-kaan huomiota, ainoastaan erinäiset toiminnot ja niiden merkitykset korostuvat. Ryhmätoimintaan osallistumiseen vaikuttaa Hypénin (2004, 113) mukaan vankilassa yleinen epäluottamus, mikä näkyy uteliaina kysymyksinä muista osallistujista sekä ohjaajasta. Hypén korostaakin ryhmien rakentamisen ja luottamuksen kehittämisen olevan vaikeaa

ja hidasta. Ryhmien toimimiseen vaikuttavat esimerkiksi jaetun informaation laatu ja kanava sekä osallistujien keskinäiset riidat ja stereotypiat. (mt.) Toisin sanoen, juuri epäluottamuksen ilmapiiri toimii yleisen luottamuksen syntymistä estävänä noidankehänä. Joihinkin tiettyihin aktiviteetteihin osallistuminen saattaa toimia eräänlaisena symbolisena eleenä, joka rikkoo 'me vangit' ja 'he työntekijät' -normistoa.

Haastateltavieni kokemusten perusteella ylipäättään jonkinlaiseen yhteistoimintaan lähteminen osoittikin tietynlaista asenteellista muutosta omassa ajattelussa ja itsenäistä päätöksentekokykyä. Osallistuminen saattoi alkaa aluksi kunnon ylläpitämiseksi ja vaihtelun vuoksi, mutta laajeni viimeisellä vankeustuomiolla käsittämään myös erinäisiä kursseja, projekteja sekä tilaisuuksia.

Kyllähän niil iso merkitys siihen aikaan oli. Ovet oli aika paljo kiinni silloin ku ei töis ollu... Pääs oleen toisten kaa ja aika kulu sit paremmin. Viikonloputkin oli ovet kiinni, mitä ny ulkoiltiin, niin kyl se aina vähä muutti. (Rape)

Tekemisen kauttahan se tulee se ajatus muuttuu, se asenne muuttuu, vasta sen kokemuksen ja tekemisen kautta. -- oli tyytyväinen, kun sai ittestään aikaan jotakin, ett lähti tekeen... Sitte mitä siä tapahtu, ett tuli jotain vierailijoita, oli ne uskovaisia, kirkon ja seurakunnan tai jotai - ei siä oikeestaan paljoo mitään muuta ollukaan tai muuta tapahtumii käyntykään niin - ett niihin osallistu aina. Tuli ne kertoon omaa kokemustaan tai kirkon sanomaa tai jotain, vaikkei se sillai kiinnostanutkaan, mut se oli parempaa kuin siä sellissään olla, ett se oli vaihtelua... (Kalle)

Joni korostikin aktiviteettien tärkeyttä sekä fyysisen että psyykkisen kunnon säilyttävinä. Toisaalta oli myös vankiloita, joissa aktiviteetteja ei ollut juurikaan tarjolla: ”Tosi kapinen vankila, missä ei oo mitään, siel on hankala muuttua.” (Joni). Toimintojen järjestäminen vankilassa on siis yksi keino, jolla osoitetaan luottamusta siihen, että yksilö voi muuttua, mikä taas voi lisätä yksilön luottamusta sekä instituutioon että tulevaisuuteen.

6.3.2 Luottamuksen arvoiseksi siviilissä

Antti kuvaa kuinka toisaalta tuntui, että oli kehitystasoltaan myöhässä ja monet asiat tuntuivat täysin uusilta:

Musta tuntuu- mä oon jopa joilleki psyk- kahdelle psykiatrille, mä oon niiltä kysyny, ett kannattaisko niinku sellasta myöhäisen puberteetin kehittymistä tutkia enemmän, ett voisko olla niinkun ikäänku sillä tavalla, ett jos on vakava laitoskierre, mikä nyt tarkoittaa tollasta parikyt, mullaki koulukodit mukaan luettuna, niin yli 20 vuotta laitoksessa, ett voisko se niinku pysäyttää sen ihmisen yhteiskunnallisen arvomaailman kehittymisen jotenki. Ja se olis 20 vuoden lusimisen jälkeen vasta 18-vuotias niinku jotenki valmiuksiltaan osallistua sosiaalisesti tapahtumiin ympärillä.
(Antti)

Samaa totesivat muutkin haastateltavat, etenkin päihteettömyyteen totuttelun yhteydessä. Päihheet ja laitoskierre ovatkin erottava tekijä myös luottamuksen kokemisen suhteen, kun suhteisiin on liittynyt niin päihteiden kuin vahvojen roolienkin tuomat epävarmuustekijät.

Etenkin vankila-ajan epärealistiset unelmat äkkirikastumisista ja ulkomaille muuttamisista vaihtuivat päihteettömään elämään totuteltaessa arkisempiin toiveisiin elämän kuntoon saamisesta. Kalle pohtii asiaa näin:

*Ett sitte ku jossain kohtaa uskalsi alkaa unelmoimaan edes vähä jotain pientä. Siitä ku lähti liikkeelle, niin sitte oikeestaan kaikki haaveet on toteutunu. Mun haaveena oli oikeestaan yksinkertasimmillaan alkuun se, ett **tulis toimeen itensä kanssa ja tulis toimeen muiden ihmisten kanssa**. Se riitti mulle siinä alussa. No, mä oon tullu toimeen ihmisten ja itteni kanssa pitkän aikaa. Mut sitte kaikki ne tavalliset haaveet, mistä tietyllä tavalla kaikki ihmiset haaveilee, että **olis, työtä ja olis harrastuksia ja olis perhetä** ja olis tän tyyppisiä asioita, mitä kaikkee, niin ne on ollu elämässä jo pitkän aikaa, ne on mahtava juttu. Ett itse asias ei puutu niinku mitään. Mitään niinku tällä hetkellä. Että ainahan sitä haasteita on ja ainahan pitää ollaki joku suunta ja jotain tämmöstä, jotain niinku tämmöstä tavoittelavaa. En mä edelleenkään osaa niinku kauheesti olla paikallani, kovin pitkään. Mut sen niinku enemmänki hyväksyy myös osana luontoo. Sitä vaan tykkää touhuta.*

Päihteettömään ja rikoksettomaan arkeen siirtyminen onkin ollut monelle etenkin itsensä kanssa pärjäämisen opettelua. Tässä yhteydessä voitaneen puhua erilaisten tunne- ja vuorovaikutustaitojen opettelusta.

Siviilissä niin sanottuun normaaliin elämään, arjen rutiineihin ja selviytymiseen totutteluun vei aikaa. Päihdekuntoutuksen alettua suhteet entisiin ryyppykavereihin ja rikollisiin kontakteihin oli katkaistava, jotta omat päämäärät saisi saavutettua. Tämä oli aluksi vaikea hyväksyä, koska suhteita muihin ulkopuolisiin ei juuri ollut. Kuitenkin luottamus omaan tulevaisuuteen ja toisiin ihmisiin toi uuteen elämäntyyliin turvallisuut-

ta. Haastateltavieni luottamus on rakentunut pitkän kaavan kautta; ensin itseen, sitten lähimpiin, saman kokeneisiin ja edelleen yleistyen muihin ihmisiin. Olennainen osa muutosta oli kaveripiirin uudistaminen ja esimerkiksi Joukolla myös ystäväpiirin tiivistäminen useasta kaverista muutama ystävään, joiden kanssa voi keskustella. Oma puoliso, toiset vertaistukihenkilöt ja uudet ystävät ovat nykyään entistä läheisempiä.

Yhteydenpito läheisiin oli luotava uudelleen, kuten Tuula kertoo omista sisaruksistaan:

Ett mulla ei ollu näihin normaaleihin ihmisiin minkään näköstä- ei muhun ne niinku luottanu eikä... Ett sehän oliki justiin, ku mä pääsin pois sieltä, se oli aika karmee paikka tajuta. Kun mä ite tajusin, että mä oon muuttunu, mut nää näki mut täällä näin ihan samanlaisena kun sillon vuosia taaksepäin.

Tuula myöntää, ettei syntynyt epäluottamus ollut mikään ihme. Luottamus oli ansaittava uudestaan, mikä oli pitkällinen prosessi. Sen sijaan vähäiset yhteydet sukulaisiin ja sukulaisten oletukset eivät harmita haastateltavia: ”*Ei meidän suvussa hirveesti pidetä ku niitä ryyppyjuhli.*”, totesi Jouko. Kokemus oli auttanut tunnistamaan ”*oikeat ystävät*”.

Anteeksi pyytäminen oli yksi keino kohti mielenrauhaa, mikä myös pakotti kohtaamaan menneisyytensä:

AA:ssa puhutaa 9:nneen askeleen kohdalla ihan tällasesta hyvittämisestä ja anteekspyyttämisestä. Sen tekeminen niinku on ollu mun kohdalla semmonen vapauden avain niistä menneisyydestä. (Jouko)

Oli sitte mitä ihmisiä, mitä on jollekin tehny, niin käyny selittää, hyvittää sen jälkeen, pyytämässä anteeks sun muuta... Ne asiat ei o enää vauvanu mua. (Pete)

Toisaalta esimerkiksi henkirikoksen tehneet haastateltavat totesivat joidenkin tekojen olevan niin peruuttamattomia, etteivät kaikkien rikosten uhrit tai heidän läheisensä tule koskaan antamaan niitä anteeksi, ja tämän kanssa täytyy vain oppia elämään. Luottamus heidän näkökulmastaan on toisin sanoen menetetty. Itsetuntemuksen ja -luottamuksen kehittäminen sekä itselleen edes jossain määrin anteeksiantaminen ovat olleet isoimpina apukeinona kohti uutta elämäntapaa. Haastateltavien kertomuksissa näkyi myös ’pahan maksaminen hyvällä’ -periaate, etenkin yhdistystoiminnan kautta toteutuvana.

Mahdollisuuksien antaminen on haastateltavieni mielestä ensiarvoisen tärkeää. Se kietoutuu yhteen niin yhteiskuntaan suhtautumisen kuin rikosten sovittamisenkin kanssa:

Mulla on aika paljo jääny hyvittämistä henkilökohtasis ihmissuhteis, ett millä tavalla mää oon vahingoittanu niitä tai jollain tavalla aiheuttanu huonoo oloo tai jotai niinku semmosta, niin se tulee varmaan jatkuun aika pitkään... Ett tavallaan nyt on pikku hiljaa tullu niinku sillai kiitollisuutta tai jotai yhteiskuntaa kohtaan, ett se ett on kuitenkin ollu tää mahollisuus niinku lähtee muuttuun...Niin sillai mää haluun jotenki omalla tavalla, omalla panoksella, antaa sitä niinku takasinki päin... Ett sillai haluun niinku osottaa kiitollisuutta... Ja niitä muita kohtaan, en oikeestaan tiekään ketään muita ku muut vangit, jotka haluaa lähtee muuttuun. Ja sitä että olla esimerkkinä vangeille ylipäätään...Vähän niinku sanomaa, ett se on mahdollista...(Kalle)

Saamalla lisää vastuuta myös luottamuksen kokeminen molemmin puolin kasvaa. Tämän haastateltavani ovat huomanneet niin työelämässä kuin yhdistyksessä toimiessaankin.

Menneisyys kuitenkin seuraa entisiä vankeja myös siviilissä, haastateltavien mukaan enemmän vapaalla kuin työelämässä. Ihmissuhteita luodessa ja huoltajuuskysymyksissä menneisyys ei pääse unohtumaan. Pete oli esimerkiksi yrittänyt aloittaa uutta ihmissuhdetta ja kertonut avoimesti vankilassa olost, mutta nainen oli säikähtänyt tätä. Toisaalta ennakkoluulot ovat myös oman pään sisällä, mistä esimerkkinä on Reijon positiivinen kauppakokemus:

Ett se oli oikeestaan aika jännä sitten ensimmäistä kertaa jossain kohtaa kun mä muistan kun mä menin kesällä kauppaan t-paita päällä. Ja tota. Sit mä tuln pois sieltä. Tuln kotiin. Ja sit mä tajusin, että määhän kävin äsken kaupassa t-paita päällä ja mulla kaikki tatuoinnit näky. Ja se oli varmaan ensimmäinen kerta, etten mä miettiny siellä kauppareissulla sitä, että koska joku ottaa niskasta kiinni, että mennäis takahuoneeseen tai koska hälyttimet soi tai joku ihminen ois kattonu, ett toi on narkomaani, toi, ett ett, toi on varas ja toi on rikollinen ja toi on ties mitä. Ett mä en niinkun. Se oli ensimmäinen kerta, ku mä en kiinnittäny mihkään semmosiin asioihin huomiota. Ja tota. Oli aivan mahtava fiilis [hymyillen]. (Reijo)

Päihteistä ja niihin liittyvästä elämäntyylistä eroon pääseminen oli haastateltavilleni uuden ja vieraan, ”tavallisen” elämän alku. Heille kaikille päihteet olivat olleet keino selviytyä siviilissä, ja siksi siviiliin sopeutuminen päihteettömänä oli iso askel. Jonilla tässä auttoi ystäväpariskunta, joka takasi hänelle päihteettömät lomat. Tuulalla selviy-

tymiskeinona oli entisten toiminta- ja ajattelumallien tietoinen kyseenalaistaminen. Rabe sai työtä päihdehoitoyksiköstä auttaen vertaisiaan ja Kalle koki saavansa apua eniten vertaistukiryhmästä. Uusi elämäntyö toi luottamusta myös omaan tulevaisuuteen osana yhteiskuntaa:

*Yleensä se arjen hallinta. Ett ku on opetellu sietään ihan normeja pikkuasioita, **päivärytmin** ja tämmöstä näin. Nähny yleensä, ett mitä ihmiset tekee päivät, käy töissä tai mitä yleensä päivään sisältyy, niin se oli oikeestaan aika outoo mulle... -- Se arjen sietäminen. Se, ett ne on samanlaisia rutiineja...Ja kuitenkin niinku sisäinen minä taisteli vastaan sitä vankilarutiinia, ett aamuherätystä, ruokailu, töihinmeno. Siittä halus ottaa irti niinku aina ennen, mutta nytten oli tultava niinku sopeuduttava siihen yhteiskuntaan, koska kaikki muutkin tekee niin...Ett sitä joutu niinku oppiin kaikki alusta alkaen. -- Ja se, että me puhutaan eri kieltä niinku linnan venkuloitten ja nistien kanssa kuin tavallisten ihmisten kanssa. Mut on se aaltopituus lyhentyny nyt, eli se, ett tulee toisten ihmisten kans toimeen sillai ymmärrettävästi, niin siinä on opettelua... Ja yleensä ihmiset sitten niinku luottaa, tää luottamusjuttu, niin kaiken a ja o on se, että itte uskaa ja luottaa siihen tulevaisuuteen, että sitä apua saa sitten kun on tarvetta...-- Ett ku sen tietää, ett ne on olemassa, ja ett ne auttaa puhtaasta sydäimestä ja siitä auttamisen halusta. Niin se on hieno tunne. Ett sen pysyy niinkö- **Ku aikasemmin ei ollu tollasii kontakteja ollenkaan, eikä luottamusta omaan itteensä eikä tulevaisuuteen, ei ollu oikeestaan tulevaisuutta**...(Kalle)*

6.3.3 Vertaistuen terapeutin merkitys

Haastatelluille vertaistuki antoi toivoa muutoksesta ja auttoi myös jaksamaan valitulla tiellä. Pete kuvaili ensimmäistä hoitoon lähtöä jännittävänä, jossa tärkeää oli vankilan tarjoamat mahdollisuudet keskustelun ja vierailijoiden muodossa:

*Niinku olis hypänny pimeeseen kaivoon pää edellä. -- Kaikkee niitä me siä [vankilan työntekijän kanssa] keskusteltiin. -- Mul oli niinku selkee kuvio jotenki siinä, ett mitä mä haluan ja puhuin siitä sosiaalityöntekijän kanssa. Niin kyl vankila tuli siin sillee niinku vastaan, ett täältä lähti, esimerkiks niin, sielt [-]hoidosta, niin se porukka tuli sinne vankilaan **keskellä päivää tapaamaan, niinku ihan tapaamisajan ulkopuolella** ja kertomaan siit hoidosta ja tehtiin ne sopimukset siinä ja sillee niinku. Ett kyl ne siinä jee-sas, jee-sas sillee eteenpäin. Ett **olishan ne voinu olla sellasii, ett ei tosta mitään tuu, ett ei täs tarvi mitään** [myhäillen].*

Kun muilta sai uskoa ja luottamusta oman tilanteen paranemiseen, siihen alkoi myös itse uskoa.

Moni haastateltavista vaihtoi muutosvaiheessa myös asuinpaikkakuntaa, jolloin vertaistuki oli erityisessä asemassa ainoana kontaktina. Vertaisena koettu henkilö toi tulevaisuuden haaveisiin uutta toivoa ja realistisuutta, kun itsestä tuntui että on kaikesta jäljessä. Samanlainen tausta auttoi luottamaan muutokseen, kuten Reijo kuvailee:

*Mä valitsin [-] asumispaikkakunnaksi sit vaan sen takia, ett mä kuulin ett tääl on yks NA-ryhmä. Ja tota. Ett tääl on yks -- avohoitopaikka. Missä on **entinen käyttäjä töissä**. Ett ku mä tiesin, ett jos mä palaan sinne [paikkakunta], niin niin, öö, siit ei tuu mitään, mä en pysy päivääkään käyttämättä. -- Mut ett se oli niinku hyvä, hyvä, ett se vertaistuki, ett oli niinku jotain. Ehkä niinku se semmonen, ett äöö... Ku mä ajattelin, ett se ei oo mahdollista päästä irti näistä jutuista, mut ett sitte ku mä tapasin, öö, sen [nimi]. [Nimi] oli vanhempi ja se oli töissä, töissä siellä, siellä tota niin hoitomestassa ja sillä oli sitä **vankilataustaa** ja sillä oli sitä **koulukotitaustaa** ja sillä oli niinku hyvin paljon samanlainen elämä niinku kaiken kaikkiaan oli menny, menny aika lailla saman kautta. Ja se oli, se oli tota niin niin, se oli **parisuhteessa ja sil oli lapsia ja, ja tota, sillä oli asiat hyvin ja siitä niinku näki, että se on jollain tavalla tyytyväinen elämäänsä ja. Ja se niinku alko kiinnostaan mua, ett miten tempu tehdään... --Ja sitte sen vertaistuen kautta, sitä kautta mä imin sitä tietoo tavallaan, ett miten ne on ratkassu näit juttuja. Ja opetellu. Hakemaan. Ett se oli iso juttu... (Reijo)***

Vertaistuki tarjosi eräänlaisia mallitarinoita, joiden avulla pystyi alkaa rakentamaan omaan tarinaansa ja tulevaisuudenuskoansa, eli luottamusta asioiden järjestymiseen, ja luottamusta toisiin ihmisiin. Vertaistuki toimi monelle myös reittinä terapiaan.

Luottamus vertaistukihenkilöihin ei syntynyt välittömästi, vaan sekin otti oman aikansa. Etenkin Reijo ja Pete kertovat, kuinka aluksi vertaistukiryhmissäkin olevia oli vaikea ottaa todesta. Sitten kun ryhmän aitouteen ja muutoksen mahdollisuuteen alkoi uskomaan, myös itsestä kertominen alkoi helpottua:

*Se niinku jotenki muhun loi sitä uskoo, ett jos noi niinku pystyy, niin miksen mäki niinku pysty. **Mulle oli jotenki täyttä utopiaa se, että vois lopettaa sen kamojen vetämisen.** Eihän mitään elämää voi olla ilman. Mä olin kasvanu siihen niin, ett mä halveksin niinku normaaleja ihmisiä, ketkä aamulla lähti töihin. -- Siihenki meni oma aikansa. Kyl mä niitäki kyseenalaistin. (Pete)*

Ja mä muistan, ett mä kävin siellä [vertaistukiryhmässä aikaisemminkin], mut että mä en oikeen tuntenu kuuluvani joukkoon enkä tota, en uskonu yksinkertaisesti siihen, että kukaan ihminen on, ett jos on narkomaani, ett se on käyttämättä aineita, koska en mäkään siihen pystyny. -- Ja mä aloin [tällä kertaa] pikkuhiljaa puhumaan ittestäni, enemmän ja enemmän.

*Ja tota. Se niinku, mä huomasin, ku mä olin kolkyt vuotta pitäny melkein, kröhöh, tai kakskyt vuotta asioita sisälläni, niin niin mä aloin puhumaan. Ja tota. Mul oli helpottavaa puhua niiden ihmisten kanssa, joilla oli niitä-ne samanlaiset taustat ja ne samanlaiset kokemukset. **Ett mä en luottanu niihin niinku edelleenkään, kröhöm, päihdehuollon henkilökuntaan, enkä tota mihkään viranomaisiin, ett mä olin kauheen vastaan aina. Mä olin niinku aina ollu ja se oli vaan niinku jatkunu. Kröhöm. Jatkunu. Ett en mä niinku pitäny niitä minään, minään niinku koskaan. Mut ett se vertais-, vertaistuki, niin se niinku toimi mulla. Ja tota. No sen varaan mä oikeestaan rakensin sen oman elämäni.** (Reijo)*

Irtautuminen vanhoista piireistä, niin henkisesti kuin fyysisestikin, oli monelle uuden elämäntavan aloittamisen perusta. Käytännössä vankilasta vapautuminen niin, että joku hoito- tai vertaistukipuolelta oli vastassa, oli yksi olennaisimpia hetkiä kohti muutosta.

Luottamus toimii reittinä kommunikaation mahdollistumiselle. Vertaisten tuki ei ollut ainoa luottamusta herättävä asia. Jouko ja Tuula löysivät tiensä 'selville vesille' ja rikoksettomaan elämään uskoontulon avulla. Joukolle vasta omista ongelmista puhuminen vankilapastorille sekä molemminpuolinen vertaistuki auttoi löytämään omat elämänarvot ja "avaimet vapauteen".

Jokainen haastateltavistani korostaa kokevansa työnsä yhdistyksessä mielekkäänä ja antoisana. Yhdistyksen kautta he ovat saaneet kokea vastuuta, luottamusta sekä mahdollisuuden vaikuttaa asioihin. Vaikka minkäänlainen kansalaisuusaktiivisuus ei ole ollut haastateltavilleni ennen tyypillistä, he uskovat toiminnan jatkuvan myös tulevaisuudessa, saa siitä sitten palkkaa tai ei.

Se kuuluu varmaan lopun iän tähän elämään jollain muotoa. Ja sit ku ne on niin orpoja ne ihmiset, vois in sanoa urpoja [naurahtaen]. Siis ne on niinku, ku otetaan se ihminen oikeesti. Ei se mitä siitä näkyy päältä, vaan se, että sä pääset siihen ihmiseen kiinni oikeesti, mitä se on sieltä sisältä. Nehän on ihan repsukoita, voin sanoo, että kaikki. (Tuula)

Tutkija: Miltä se tuntuu, että saa tehdä tollasta työtä?

Antti: No. Mä osaan sen. Kaiken sen mihin mä rupeen. Se on tietysti hirveen helppoo, -- se on antoisaa. Se auttaa omaa, se lisää hirveesti omaa. Itsekkyys on ominaisuus ihmisessä, joka ei lähde kulumallakaan. Ja itsekkyyttä on se, että haluaa tehdä sellasta työtä, joka edesauttaa jonkin tavoitteen täyttymisessä ja jokainen joka on Krississä [=yhdistyksessä] vakavissaan töissä, niin sen tavoitteena on raittiina pysyminen. Se tarvii sitä. Raittius on salakavalampia- tai siis päihdeongelma on salakavalampia, -kavalimpia vastustajia nyrkkeilykehässä, elämän nyrkkeilykehässä. -- Nyt vihdoin käyttä omia lahjakkuuksiaan johonki hyödylliseen, sanotaan

näin.-- Mut se revanssi, se tarkoittaa semmosta vuorovaikutus-revanssi, siis kakspuolista, kaikki työ mitä mä teen antaa myös mulle jotain. Pääasia on se, että se antaa myös sille toiselle jotain, ettei se oo niin itsestä. Ja se ei saa jäädä vaan konkreettiseksi avuksi, että mä kuljetan jonkun autolla ja imen siltä koko ajan viimeisetkin voimat rippeet, vaan kyllä mun täytyy pystyä antamaan sille jotain. Ja sitä parhaiten antaa oman kokemukseksiänsä voimalla.

Suurin syy yhdistystyöhön lähtemiseen oli heidän omat henkilökohtaiset kokemuksensa siitä, kuinka tärkeä tukihenkilö itselle oli tai olisi ollut. Yleensäkin se, että joku vankilassa olisi käynyt ihmisiä, jotka ovat selvinneet, eli muuttaneet elämäntyyliään, olisi ollut heidän mielestään hyvin tarpeellista ja rohkaisevaa. He kokevat samaistumisen olevan suurin syy siihen miksi juuri heitä ja yhdistyksen harjoittamaa toimintaa tarvitaan. He pystyvät samaistumaan vankeihin ja vangit vastaavasti heihin.

Samaistumisen takia luottaminen koetaan helpommaksi. Tieto siitä, että toisella on ollut edes jossain määrin samankaltaisia kokemuksia, auttaa uskomaan toisen vilpittömyyteen ja ymmärrykseen. Rape on työssään kuntouttamisyksikössä todennut saman:

Ei ne niille kuntouttajaporukalle sillee juttele, kyllä ne [vangit] pitää mua sillee niinku vertasenaan, vaikka mä oon samanlainen työntekijä ku neki [kuntouttajat]. mutta kuitenkin ku ne tietää mun taustan, nii ne juttelee paljo sellasia asioita mitä niitten pitäis jutella niitten omalle hoitajalle tai sille kuntoutuksen... Mut ei ne niitä kerro. Mä tiedän paljo sellasia asioita, joita kukaan siinä talossa ei- ehkä pitäis jonkun tietääki. (Rape)

Vaikka auttaminen on osittain raskasta, se tarjoaa paljon kokemuksia, jotka tekevät työstä antoisaa.

Oli syynä sitten pahojen tekojen sovittaminen tai kutsumustyön löytäminen, haastateltavat ovat päässeet yhdistyksen kautta auttamaan ihmisiä, joihin he itse pystyvät samaistumaan. Samalla kokee itsensä luottamuksenarvoiseksi, mitä ennen ei ole ollut:

Onhan se tosi suuri merkitys, niinku se, että voi auttaa muita niinku. Että jos saa edes yhdelle kymmenestä niinku järkee päähän siinä, että kannattaa lopettaa se vetäminen tai muuttaa sitä elämäänsä. Puhut jotain omasta elämästä sellasii tai annat jotain neuvoja niinku, mitkä jeesaa sitte niitä, niin kyllä se niinku on tosi tärkeä juttu... Että kyllä mä sillai niinku, mä tos yks päivä mietin niinku aamubussissa, olin menos töihin, että kyllä mä oon niinku tänä päivänä aika ylpee tästä, että mä oon niinku Krisis [yhdistyksessä] töissä ja mä oon tehny tällasta hommaa ja sillee, että muhun luotetaan ja, mikä ennen on ollu ihan sula mahdottomuus;). Ja sillee, mul on oikeita ys-

*täviä, ja näin, silloin hyvä olo tulee itestään... Ett niinku oikee suunta--
(Pete)*

Tämä tulee esille myös muiden haastateltavien kertomuksissa. ”Tää on mulle samal terapialla”, toteaa Joni.

Vankilaan meneminen vertaistukihenkilönä oli ensimmäisellä kerralla jännittävä kokemus, kuten Peten kuvaa. Ennen pitkää siitä tuli kuitenkin rutiini, ja nykyisin vankilaan meneminen tuntuu mielekkäämmältä kuin esimerkiksi toimistotyö yhdistyksen tiloissa:

*No jotenki niinku, se on niinku uus asia, ett mä meen vankilaan tapamaan jotain toista vankia ketä mä niinku ees tunne. Me ruvetaan puhumaan elämästä niinku toisillemme ja silleen kun mä rupeen tukemaan sitä, koitan saada sille sitä järkee päähän, että se kaman käyttö on syynä siihen, että oot täällä näin. Tarjota sitä toistaki vaihtoehtoo, ett niinku ei oo mikään pakko olla täällä, ett muuttaa vaan sitä elämäänsä. Kaikki tällaset asiat, ett ne oli jotenki itelleki niin uusia. Mut niin hyvä porukka tässä on ollu ja kaikki on neuvonu ja... Potkinu minua takapuolelle, että meeppäs ny, vaikka kuinka jännittää. Sillee ni. Tänä päivänä se on ihan niinku arki-rutiinia. Et emmää niinku- Kyl mä tänä päivänä paljon mielummin sinne vankilaan meen, kun että olisin täällä toimistolla istumas esimerkiks. Semmosii kirjallisii juttui- mielummin istun [naurahtaan vankilan nimi].
(Pete)*

Haastateltavat pääsevät hyödyntämään kokemusasiantuntijuuttaan monella tavalla, joista tärkeimmiksi he nostavat kontaktin saamisen ja esikuvana toimimisen.

Haastateltavani ovat tehneet valinnan, jonka seurauksena he ovat yhä yhteydessä vankilainstituutioon, ja tätä myötä myös osittain kehittämässä sitä. Luottamussuhteita rakentaen he antavat omalla toiminnallaan esimerkin niin vangeille kuin vankilan työntekijöillekin:

Niitten tyyppien kans sielt sitä pikkuhiljaa tulee, millai ne onnistuu jossain jutus, millai ne kykenee tekeen jotain, sielt saa koko ajan jotain. Ett pystyy omia ongelmiaan purkamaan semmosille ihmisille, jotka ymmärtää niitä... Hienoo oli mennä kyl vankilaan niinku vapaana miehenä ja vartijat morjesti, ett kato [sukunimi] täällä, ett tervetuloo ja meettekö pitäään infoo. Sil-lai vähän eri asenteella kuitenkin ku silloin. Ja sit seki, ett ne näkee, että muutos on tapahtunu. Ne rupee jo pikkuhiljaa luottaan ja tämmöst näin. Se ei oo sillee helppo juttu. Se on aika palkitsevaa, kun se tapahtuu...Sitten on ihan hyvä fiilis. (Joni)

Omalla toiminnallaan entiset vangit ansaitsevat toisten luottamuksen ja samalla he ottavat vastuuta sekä kantaa siihen, miten asiat tulisi yhteiskunnassa hoitaa. Näin he myös haastavat muut ihmiset, etenkin vankilan henkilökunnan, luottamaan heihin, kuten Joni toteaa; ”*Hankalahan on luottaa entisiin vankeihin, joilla on hirveä tausta, ettei ne oo tekemäs jotain omaa jekkua siä, vaan ne on oikeesti auttamas.*”. Reijo esimerkiksi kertoo kuinka sitkeässä vangin leima vankilan henkilökunnan silmissä on yhä nykyisessäkin roolissa:

Mut ett kyl sitä niinku asenteellista puolta; Se huvitti ku ollaan käyty tos lähivankilassaki monta vuotta pitäään infoja, niin sit ku meil oli semmonen yhteistyöpäivä, yhteistyöpäivä sitte vankilan niinku johtajien, ja apulaisjohtajien ja vankeinhoidon esimiehen kans, niin se vankeinhoidon esimies sano, että no niin, että nyt hän alkaa vasta tajuaan, ett te ette oo niinku vankeja. [hymyillen] Niinku mä ajattelin, että joo, että noin pitkään se vie. Niinku tavallaan se, että kyl sen asenteellisen puolen niinku ett sen niinku näkee, sen näkee jokasesta vartijasta, mm, niinku samantien, ett mitä se ajattelee, mikä sen asenne on vankeihin, ja tota, tavallaan niinku Krissiin [=yhdistykseen], ett sen vaan niinku näkee, vaistoaa, ett edelleen ne samat niinku tuntoaistit on tallella, hyvin herkkänä. (Reijo)

Toisen tarkkailu ja arviointi kuuluu näin ollen vankilan ja sen kanssa yhteistyössä olevien perusluonteeseen.

6.3.4 Ammattiin kouluttautumisesta

Myös ammattiin kouluttautuminen tuo uskoa tulevaisuuteen. Nuorempana, ammatillisen koulutuksen hankkimisen vaiheessa, haastateltavista lähes jokainen oli jo niin pitkällä päihteissä, rikoskierteissä ja ihmissuhdesotkuissa että kouluttautuminen siinä ohella ei ollut helppoa. Haastatelluista Kalle, Reijo, Rape onnistuivat saamaan itselleen ammatin perus-/kansakoulun jälkeen. Kalle sai kasattua itsensä, vaikka ammatti meinasi jäädä saamatta erinäisten ongelmien takia:

Melkein pääsin loppuun asti. Mä kävin ammattikoulua puoltoistavuotta sitä, mut olin poikakodissa sillon ja siinä tuli yks- mut siirrettiin -- koulukotiin ja se ammattikoulu jäi vaata puolta vuotta vajaaks. Mut siellä mä sitten suoritin [ammattitutkinnon] ja sitten jälkeenpäin viä täydennyskoulutuksen 1 ja 2 kurssin. [M]ä en oo kuitenkaan tehny niitä töitä siviilis ikinä, ett joitakin viikkoja vaan.

Reijolla ammatinvalinta oli määrätietoinen teko ja johti haluttuun lopputulokseen, vaikkakin mutkien kautta:

Mulla oli se haaveena, ett pakko päästä pois.-- Sit mä tein sen, että ammatinvalinnassa sitte kysyin, että mistä ei koskaan työt lopu ja mistä saa suht koht hyvää palkkaa ja opinto-ohjaaja sano, että kirvesmies, ja mä aattelin, että selvä, sinne vaan paperit. Ja lähdin -- opiskelija-asuntolaan, mut sit sieltä päihteenkäytön ja muiden huumeiden takia mä lensin sitten jo heti pois. Ett sitte mä asustelin [paikkakunta] parin muun kaverin kanssa. -- Ett kyllä mä niinku yritin sisulla sitä ammattikoulun käydäkki. Todennäkösesti en olis päässy läpikään koko koulua, mutta siinä sattu käymään hyvä tuuri. Siinä oli jotain mun sukua. -- Se justuinsa se mun opettaja. Ett ehkä vähä niinku sormien läpi katto sen mun touhun ja mä kuitenkin sain kirvesmiehen paperit. (Reijo)

Kaikilla ei ollut näin hyvä tuuri ja ammattikoulu johtikin keskeyttämiseen niin Tuulalla, Jonilla kuin Petelläkin, lähinnä juuri päihteen ja/tai rikosten takia.

Kouluttautumisyriksiä ja -onnistumisia tuli myös vankilassa. Antin ensimmäisten tuomioiden aikaan kouluttautumismahdollisuudet olivat vankilassa vielä harvinaisia:

Mun ensimmäisellä tuomiolla, niin ne huomas sieltä papereista, koulupohjaa oli, eli semmonen vanhanaikanen keskikoulu oli kuitenkin saatua läpi ja ne pani mut ammattioppilaskouluu, joka oli tämmönen poikkeuksellisen tervetullu, ihan hyvä instituutio vankeinhoitojärjestelmässä. -- Mä kävin sen koulun läpi, se sopi juur tähän tuomioon, ja ja, sain sieltä [-] paperit. Sillonhan ei ollu mitään tällästä, ett se oli ainoa. Koko maassa. Mut ei se auttanu mua millään tavalla, koska päihteenkäyttö jatkui.

Jonilla kouluttautumisyritys jäi kesken nimenomaan päihteenkäytön takia. Hän kävi vankilassa kuitenkin erilaisia lyhyempiä kursseja. Rape oli lisäkouluttautumiseensa tyytyväinen: ”Olihan tämä viime reissu [vankilaan] ihan hyvä, tein siäl itteni [tutkinto].”. Monilla vankila-aika oli kuitenkin enemmän pään selvittelyä tai sekaisin oloa, eikä osallistuminen koulutuksiin eikä välttämättä muihinkaan aktiviteetteihin ollut ensimmäisenä mielessä.

Rikoksettomaan ja päihteettömään elämään siirryttyään kaikki nekin, joilla ei ollut ammattia olivat hankkineet tai aikovat hankkia itselleen ammatin. Kouluttautumista tärkeämpää on kuitenkin itsensä pitäminen kunnossa. Työtä tekevän tai opiskelevan arkeen on siirryttävä askel kerrallaan:

Joskus vois olla mahdollista palkkatyö. Mä aattelen ett mä meen opiskeleen.—Mä en oo hylänny sitä ajatusta, mutta sanotaan, ett mä oon siirtäny. Ett nyt kun mä oon ollu täs työkoikeikus, niin mä oon huomannu, ett mä nippa nappa pystyn niinku tähän, ett jaksan sitten hoitaa myös pojat, pyörittää sen arjen. (Tuula)

Mä tuun käymään töissä ja nyt oon ammattiin ajatellu lukemaan, ett se on nyt tossa ollu harkinnassa. -- Ehkä sitä päihdetyötä voi tehdä jonkin aikaa ja saa niitä puhtaita vuosia alle, niin sit jotain muuta. Saa niinku sellasen rytmin elämään, mikä nyttekki on. (Pete)

Kouluttautumisesta puhuttaessa, kyse ei näytä olevan kiinnostuksen vaan ennemminkin voimavarojen ja rytmin puutteesta.

Kaikki haastateltavista ovat aloittaneet vertaistukea antavassa yhdistyksessä vapaaehtoistyöntekijöinä tai työelämävalmennettavina ja osa on saanut sitä kautta varsinaista työtä. Osa heistä on ollut perustamassa paikallisyhdistystä, jossa he haastatteluhetkellä toimivat. Motivaationa on kokemus vertaistuesta tai sen puutteesta omassa elämässä. Olennaisena vertaistukihenkilöinä toimivien haastateltavien työ- ja koulutusnäkymissä on oman kokemustaustan hyödyntäminen ja sitä kautta toimivan ja mielekkään työn löytäminen:

Se, mikä mua on kiinnostanutki, mitä mä nyt teen, eli jonkinnäkönen auttamistyö ja just se päihde- ja vankilataustasten jelppaamist poies sieltä. Se jatkuis niin, ett menis amkiin ja opiskelisin päihdetyöntekijäks. – Ehkä pysyis siä rikollisjutus, koska mulla on aika kova kokemus sieltä ja mulla on paljon annettavaa, -- Tää antaa uusia juttuja, mä pystyn niinku toimiin paremmin, kiinnittään enemmän huomioo just siihen muutostyöskentelyyn. (Joni)

Yhdistyksessä toimimisen kuvaukset vaikuttavat täyttävän niin behavioristisen, emotionaalisen kuin kognitiivisenkin kiinnittymisen piirteet ja lienee näin olevan tulevaisuuden riskejä minivoiva osatekijä haastateltavien nykyisessä elämänvaiheessa, vaikka tulevaisuus veisikin toisaalle.

7 KESKUSTELU JA JOHTOPÄÄTÖKSET

7.1 Luottamuksen rakentumisesta

Tämän pro gradu-tutkimuksen perusteella rikoksettomaan elämään siirtyneiden entisten vankien luottamus on rakentunut spiraalimaisesti avautuen pakotetusta luottamuksesta annettuun äitisuhteeseen, vertaisiin, itseen, vertaisten ja työn kautta tuttuihin sekä lopulta yleistyneeseen, yhteiskuntaa koskevaan luottamukseen. Pakotettua luottamusta on esiintynyt lähinnä itsesuojelun takia. Luottamuksen rikkoutuminen tapahtui haastateltavilla jo lapsuudessa erilaisten käsittelemättömien ongelmien kautta, jolloin oma rooli ja muiden vastuu suhteessa itseen jäi hämäräksi. Myös kouluttautumiskokemuksista löytyi paljon pettymyksiä, kuten kiusaamista ja leimautumista, jotka vaikuttivat elämäntulkun. Pääteet ja käänteisen yhteiskunnan sääntöihin, normeihin ja odotuksiin totuttaminen vei yhä kauemmaksi niin luottamuksesta itseen, kuin myös muihin ihmisiin.

Uskoa ja luottamusta muutokseen syntyi lopulta vertaistuellalla, mutta myös ihmisläheisten yksittäisten viranomaisten kautta. Tuki on ollut ennen kaikkea kohtaamista ja arkeen liittyvää tietoa. Luottamus on tarkoittanut uusia mahdollisuuksia, resursseja, vastuuta sekä inhimillistä kohtelua. Vaikka sosiaaliset suhteet muutosvaiheessa piti laittaa uusiksi, tilalle tuli syvempiä ja aidompia ihmissuhteita, aluksi etenkin saman kokeneita. Vasta kun itseluottamuksensa ja asiansa on saanut kuntoon, on itsensä kehittäminen ja kouluttautumisen suunnitteleminen tullut ajankohtaiseksi. Itsensä kehittäminen ja oman kokemuksen hyödyntäminen kokemusasiantuntijuuden muodossa onkin vertaistukihenkilöille tärkeää. Vertaistukitoiminnan kautta tuleva esikuvan rooli antaa vahvistusta omalle valinnalle sekä vastuuta ja vahvuutta pysyä päihteettömänä. Vankilan kanssa yhteistyössä toimiminen korostaa entisten vankien halua olla vaikuttamassa vankilan sulkeutuneisuuteen ja tiedonsaantiin vankilassa.

Vaikka tutkimukseni pääkohteena ei ollut yhdistystoiminnan synnyttämä luottamus, vankilan kanssa toimivien entisten vankien (vapaaehtois)työn merkitystä luottamuksen synnylle ei voi ohittaa. Vertaistukea antavat yhdistykset ovat sekä yhteiskunnalle että tuettaville erittäin tärkeä resurssi ja samalla väylä kohti yleistyneempää luottamusta. Tässä samaistumismallien ja tätä kautta toivon antamisen merkitys on suuri. Edellytyksenä toki on, että toiminta on ulospäin suuntautunutta, informatiivista ja avointa. Tällöin

taataan vangeille paremmat integroitumisen edellytykset ja mahdollistetaan myös toimiva tiedonjako muiden verkostojen kesken. Pysyviin luottamussuhteisiin pyrkimisellä ja yksilöllisellä aktiivisuudella taataan yhteiskunnan toimivuus sekä henkilökohtainen hyvinvointi sosiaalisen pääoman, ja etenkin luottamuksen, muodossa.

7.2 Koulukiinnittyminen ja luottamus

Forsmanin ja Vinnerljangin (2012) kartoittamissa tutkimuksissa toimivimpina interventioina koulupärrjäämiseen ovat olleet lisätuen antaminen, pelkästään nuorten tukemiseen perustetut toimenkuvat ja tiimit (esimerkiksi koulukoordinaattorit, tutorit, koulupsykologi- ja erityisopettajatiimit) sekä kognitiivisten taitojen ja työmuistin kehittäminen. Tärkeintä olisi tehdä standardisoituja testejä ongelmien selvittämiseksi, ei amatööri-diagnooseja, jotta yksilön kanssa päästään eteenpäin. Myös kouluttautumista aikuisuudessa pitää kannustaa. (Forsman & Vinnerljung 2012.) Luottamuksen näkökulmasta koulukiinnittymisen peruslähtökohtia näyttäisikin olevan yksilön luottamuksen saavuttaminen ja ylläpitäminen koulutusinstituutioon, etenkin henkilökohtaisten ja kasvokkaisten kohtaamisten keinoin. Erilaiset tukihenkilöt, ammattilaiset ja samassa tilanteessa olleet vertaiset näyttäisivät olevan avainhenkilöitä 'kiinnittymiseen'. Yhden merkittävän aikuisen tai luottohenkilön olemassaolo olisi tärkeää, oli hän sitten sukulainen, kasvattaja, ammattiauttaja tai vertaistukihenkilö. Tärkeintä on läsnäolo.

Peruskoulusta nipin napin läpipääseminen tai -päästäminen ei ole, nuoren tulevaisuuden kannalta järkevää. Se voi olla pikemminkin tulevaisuuden riskitekijä, joka kostautuu seuraavassa elämänvaiheessa. Parasta olisikin tukea nuoren opiskelua kaikin tarvittavin keinoin, jotta peruskoulu saataisiin läpi kunnolla, ja miettiä vasta sitten jatkoa. Käytännössä tämä tarkoittaisi perustason asioiden kertausta ja mahdollisten tietoaukkojen kartoittamista, pienempiä ryhmäkokoja yksilöllisen huomion takaamiseksi, tunne- ja vuorovaikutustaitojen tukemista ja monipuolisia opetusmenetelmiä sekä erityisesti laitoksissa tai sijaishuollossa opiskelevien nuorten tukimuotojen tarkastelua. Haastateltavien kokemusten perusteella voi myös todeta, että on kiinnitettävä erityistä huomiota lapsen ja nuoren mahdolliseen päihteidenkäyttöön ja siihen johtaneisiin syihin. Lisäksi on pohdittava, miten hänelle saadaan keinoja käsitellä jo syntyneitä negatiivisia kokemuksia, ja toisaalta luotua positiivisia kokemuksia päihteettömyyteen kannustavasta ympäristöstä.

Erilaiset vertaistukimuodot, jotka toteutettaisiin yhteistyössä ammattilaisten kanssa monipuolistaisivat tuen muotoja ja toisivat yhteistyöhön erilaisia luottamusta ja toivoa.

Koulukiinnittymisessä ja etenkin instituutiota kohtaan rakentuvassa luottavaisuudessa on paljon samaa: molemmat liittyvät toiminnan energiaan ja voivat olla tiedostettua tai tiedostamatonta. Koulukiinnittymisteoria on muutakin kuin koulussa näkyviä asioita. Vaikka ainoastaan peruskoulun päättötodistuksen arvosanat, riippumatta oppilaan taustatekijöistä, riittäisivät ennustamaan oppilaan tulevaisuuden riskejä (Forsman & Vinnerljung 2012), se ei tarkoita sitä, että oppilaiden sukupuolta, sosioekonomista tai etnistä taustaa ei saisi lainkaan huomioida. Olennaista on se, millä keinoilla numeroita saadaan ylöspäin ja usein taustatekijöiden tiedostaminen ja jopa puuttuminen on olennaisessa osassa. Opettajan rooli oppilaan kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin asiantuntijana, on tullut aiemmin esille muun muassa Elonheimon väitöskirjatutkimuksessa (2010), jossa seurattiin vuonna 1981 syntyneiden rikoksellisuutta.

Tuskin on sattumaa, että kaikilla paitsi Rapella juuri teini-iän kynnykselle sijoittuu isompia kriisejä, kuten pitkään jatkunutta kiusaamista, vanhempien avioero, hyväksikäyttöä, vanhempien alkoholismien pahenemista, muuttoja. Näitä kriisejä näyttää yhdistävän lapsen kanssa asian selvittämättä jääminen. Kommunikoimattomuuden, sekä perheen että muiden tahojen näkökulmasta, näyttäisi olevan luottamusta estävä tekijä, jolla on kauaskantoisia seuraamuksia niin koulukiinnittymisen kuin myös elämänhallintataitojen oppimisen suhteen?

7.3 Luottamuksesta ja resursseista vankilassa

Rikollisiin suhtautumisessa on tapahtunut muutoksia viimeisen vuosikymmenen aikana, mikä on näkynyt muun muassa lisääntyneinä kuntoutumismahdollisuuksina ja virallisina julkilausumina, kuten normaalisuusperiaate, oikeudenmukaisen kohtelun periaate ja kuulemisperiaate. Vaarana kuitenkin on, että hyvinvointivaltion palvelujen heikentyminen vähentää jo nykyiselläänkin vain paikallisesti saatavilla olevien palvelujen järjestämismahdollisuuksia. Mielestäni on oleellista huomioida, kuinka tärkeä osa palveluiden ja harrastusmahdollisuuksien saatavuudella on lainrikkokkia kohtaan osoitetun luotta-

muksen ja toisaalta heidän itse kokemansa luottamuksen ja luottavaisuuden kasvattamisessa.

Kuten haastateltavieni kokemuksista kävi ilmi, tärkeintä muutoksenhaluiselle vangille on tuki ja luottamus, joka osoitetaan asioiden eteenpäin viemisenä ja ennustettavuutena. Paljon kokenut ihminen ei saa siinä tilanteessa jäädä oman onnensa varaan, se käy kalliiksi myös yhteiskunnalle. Jos ihmisille annetaan toivoa, he uskovat sitä myös itse saavansa. Negatiivisten yksittäistapausten, kuten vankilapakojen, rikoksen uusijoiden ja erityisen raakojen rikosten näkyminen mediassa tuo usein esille rangaistustenkoventamis- sekä vankilan olojen tiukentamistoiveet. Asenneongelmien, resurssipulan ja henkilökuntavajeen huomioiminen ja positiiviset elämäntarinat ovat harvemmin käsittelyssä.

Kuten aiemmin on tullut esille (ks. luku 4.2), vankila on instituutio, johon valikoituu tietynlainen asiakaskunta, köyhempiä, kouluttamattomampia, päihderiippuvaisia. Tämä luo ennakoasetelman, jolla on odotettavissa olevia ominaisuuksia. Perinteisesti vankilassa vallitsee jyrkkä vangit- ja vartijat- vastakkainasettelu ja tätä kautta myös vahvat epäluottamussuhteet. Vankien välistä lojaaliutta on vaikea lähteä määrittelemään luottamukseksi. Toisaalta on kyse toimimisesta ennako-odotusten mukaisesti, säännöt ja seuraukset niiden rikkomisesta ovat selkeät. Olennaista toiminnassa on kuitenkin vapaan tahdon puute. Toisin sanoen toiminta vankilassa perustuu pelkoon ja jännitteisiin, jotka eivät kuulu luottamuksen määritelmään.

Vankeinhoitolaitoksen tehtäviin katsotaan vankeuslakiehdotuksen mukaan turvallisuudesta huolehtiminen sekä toimiminen vangin kanssa niin, että hänen valmiutensa rikoksettomaan elämään paranevat (Vankeinhoidon rakenneuudistuksen loppuraportti 2004:8, Vankeinhoidon rakennehankkeen toisen vaiheen yhteenvetoasiakirja, 1). Viimeksi mainittu on kuitenkin helpommin sanottu kuin tehty. Kuten institutionaalisen luottamuksen aiemmissa tutkimuksissa on havaittu (ks. johdanto), palvelujen laiminlyönnit ja sopimusten rikkomiset horjuttavat luottamusta instituution toimimiseen. Näin on myös vankilassa. Kun usko omiin vaikuttamismahdollisuuksiin horjuu, saattaa tilalle nousta katkeruutta ja tulevaisuudenkuva hämärtyä entisestään. Haastateltavieni kohdalla oma sitkeys ja muutama rohkaiseva henkilö autoivat pääsemään eteenpäin muutosprosessissa vastoinkäymisistä huolimatta. Luottamus toisiin ihmisiin ja sitä kautta myös asioihin kasvoi vähitellen.

Kallen vastaus kysymykseen, millaisena näet vankilalaitoksen tulevaisuuden, tiivistää mainiosti haastateltavieni kokemukset:

*Mun mielestä se on menossa aika hyvään suuntaan- mikäli vaan siä **joh-**
toportaas tua jossain rupee tajuaan kuinka suuri osuus **päihhteet** siinä ju-
tussa on, ett ne rupee antaa niitä **mahollisuuksia** ettei se vankila ja se
selli oo se paikka missä ihminen kasvaa vaan se, ett se **eristäminen ei kas-**
vata, vaan se ett se on täällä yhteiskunnassa...-- Ja se, että siä rupee
oleen ammattimaista henkilökuntaa työntekijöinä, niin päihdetyöntekijänä,
niin sosiaalityöntekijänä, kuin psykiatreja, psykologeja tai tämmösiä... Et-
tä niillä alkaa oleen sitä **ammattitaitoo**, ett ne ei oo mitään vartijoita, jot-
ka on käyny vaan sen peruskoulun ja kel on se **asenne**, ett jotain vankeja
kohtaan, ett se on ihan oikeen ett pistetään ne rundiin, järjestykseen, ja
sitte potkastaan pellolle kun ne on tehtävänsä tehny tai aikansa ollu... Ja
se ett on se **jälkihoito**... Ett vankeinhoito ei oo millään tavalla tähän men-
nessä **hoitanu**... Nykyään alkaa oleen jo jotain... [lihavoinnit haastatteli-
jan]*

Päätäjien vastuu, päihdehuolto, mahdollisuuksien antaminen, yhteydet vankilan ulko-
puolelle, ammattitaitoinen henkilökunta, asenteet, jälkihoito ja yleensäkin vankien hoi-
taminen ovat haastateltavieni kokemat tärkeimmät kehityskohteet, jotka lisäisivät niin
vankilajärjestelmän toimivuutta kuin myös luottamusta kyseiseen instituutioon.

Kriittinen vaihe vankien tulevaisuuden kannalta on vapautuminen vankilasta. Vaikka
vankilassa olisikin osallistunut monenlaiseen yhteistoimintaan ja osoittanut muutoshal-
lukkuutta, tietyn toiminnan jatkuvuuden ja tukiverkon puuttuminen vapautumisvaihees-
sa voivat aiheuttaa ongelmia. Vapautumisen jälkeen moni harhautuukin jälleen rikolli-
sille urille. Todennäköisyys palata vankilaan kasvaa jokaisen vankilatuomion jälkeen
huimasti. Kaksi kertaa vankilassa olleella palaamisen todennäköisyys seuraavan kolmen
vuoden aikana on jo lähes 50 prosenttia. (Hypén 2004, 40, kuva 5.) Voidaan arvioida,
että erilaisten projektien hyödyntäminen siviilissä ja mahdollisesti syntynyt yleinen
luottamus voivat jäädä elämäntapojen muuttumisen kannalta liian pieniksi. Lisäksi voi-
daan kysyä, miten hyvinvointivaltion heikkeneminen vaikuttaa vankiloiden resursseihin
tarjota palveluita ja siirtykö vastuu tulevaisuudessa yhä enemmän kolmannelle sekto-
rille, eli yhdistyksille? Yhteistyörakenteiden toimiminen vaikuttaa olevan vankeinhoito-
järjestelmässä jo ennestäänkin haastavaa, saati sitten kun mukaan otetaan lisää toimijoi-
ta.

Mikä on siis vastaus pääkysymykseni, luottavatko entiset vangit vankilajärjestelmän toimivuuteen omien kokemustensa perusteella? Vastaus ei ole yksioikoinen. He näkevät kyllä vankilan toiminnoissa mahdollisuuden kohti parempaa toimivuutta, mutta samalla he näkevät muutosten hitaan juurtumisen. Henkilökunnan jämähtäneet asenteet johtuvat joko ammattitaidottomuudesta tai resurssipulasta, ja ne heijastuvat paineena vangin vilpittömyyttä. Etenkin kuntoutukseen pääsemisen vaikeus ja jälkihoidon vähäisyys tuntuivat haastateltavistani ristiriitaisilta, kun tavoitteena on tukea vankia rikoksettoomaan elämään. Vankilasta vapautuessa saattoi olla yhtä kurjassa tilanteessa, ellei huommassakin, mikä on täysin vankilan julkilausumien periaatteiden vastaista. Jos järjestelmä ei toimi sille oletetulla tavalla ja sopimuksia, jos niitä ensinnäkään saadaan aikaiseksi, rikotaan, luottamus väistämättä horjuu. Usko parempaan tulevaisuuteen saa ihmiset pysymään toiminnoissa mukana ja kehittämään uusia toimintamalleja.

Rikollisen muuttuminen 'kunnan kansalaiseksi' ei tapahdu vain henkilön omasta tahdosta. Se on vasta alkua pitkälle prosessille, johon vaikuttavat yhteiskunnan normit ja arvot. Jos päätetään, että rikoksentekeijä ansaitsee uuden mahdollisuuden, sen tulee näkyä myös resursseissa ja tätä myötä ammattilaisten toiminnassa. Luottamus sanelee menettelyn ehdot:

Ilman luottamusta ei saa mitään aikaseks. Ett jos ei se henkilö luota siihen vankiin, kekä haluu muuttua, niin ei oo intressii maksaa siit hirveit hoitomaksuja tai muuta -- Tai sit vanki ei luota niihin avunantajiin, niin eihän siit sillon mitään tuu. Ett se luottamus pitäs pystyy rakentaan, sen takia tarvitaan sitä aikaa, ehkä jo puol vuotta ennen vapautumista sielt siviilist pitäis jonku kans alkaa oleen tekemisis, ett se luottamus kerkee kasvaan ennen sitä vapautumispäivää. (Joni)

Luottamuksen näkee näin ollen asenteista, toimintatavoista ja vallalla olevista ideologisista ratkaisuista. Hartonevan (2002) mukaan, vangin ihmisoikeudet ja normaalisuusperiaate toteutuvat pohjoismaisissa vankiloissa melko hyvin, mutta vielä on parantamisen varaa. Kuten haastateltavani totesivat, muutokset vankilassa toteutuvat hitaasti ja resursseja on rajallisesti.

7.4 Loppupohdintaa

Erik Allardt totesi (1971, 42), että ”*Mitä enemmän yksilö kokee toisen henkilön, jonka kanssa hän on vuorovaikutuksessa, saavan enemmän voittoa kuin hän itse, sitä enemmän hän käyttäytyy tavalla, jota sanomme vihaisuudeksi.*”. Millaisessa vaiheessa ja millä tavalla instituutio tai sen edustajat alkavat ärsyttämään enemmän kuin olemaan avuksi? Esimerkiksi peruskoulun suorittaminen on sopimus, joka voi näyttäytyä lapsille ja nuorille monella tavalla. He eivät ole olleet suunnittelemassa sitä, ja siksi onkin tärkeää, että sopimus käydään läpi jo peruskoulun ensimmäisillä luokilla keskustelemalla ja yksityiskohdista neuvottelemalla, lapsen osallisuus huomioiden. Jos sopimus näyttäytyy lapselle tai nuorelle vain vaatimuksina ja epäoikeudenmukaisena järjestelmänä, on selvää että sopimukseen sitoutuminen tuntuu epäreilulta ja kohtuuttomalta. Tästä syystä koulukiinnittyminen olisi nähtävä laajempaan kuin yksilön asiana. YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuskin antaa aikuisille vastuun huolehtia lapsista, mutta myös vastuun osallistaa heitä ottamalla lasten mielipiteitä huomioon päätöksenteossa (ks. artikkelit 3, 5, 12, 18⁵).

Kun kyse on aikuisista ihmisistä, kuten vangeista, kysymys osallisuudesta muuttuu heti monimutkaisemmaksi. Vapauden rajoittamista lukuun ottamatta vangille kuuluvat samat ihmisoikeudet kuin muillekin kansalaisille. Mutta missä vaiheessa yhteiskunta uskalttaa antaa vastuuta ja mahdollisuuden vaikuttaa, kun yksilö on jo ainakin kerran rikkonut yhteiskunnan sääntöjä? Jos kyseessä on ”perinteinen vanki”, hän on rikkonut sääntöjä jo pienestä pitäen. Mikä tällaisen yksilön saa kiinnostumaan rikoksettomasta elämästä ja sääntöjen noudattamisesta? Tähän tutkimukseen osallistuneita päihteiden käyttö ja rikos- ja vankilakierre ja niistä johtunut jatkuva elämän epätasapaino alkoi lopulta kyllästyttämään. Kyllästyminen kumpusi ennen kaikkea itsestä ja samanhenkisten, aiemmin kyllästyneiden kanssa tekemisissä olemalla. Usko muutoksen mahdollisuuden syntyä vähitellen, ja mitä enemmän uskoi, sen saavutettavammalta tavoite alkoi tuntua.

Niin koulun kuin vankilankin etu olisi, ettei ’asiakas’ joutuisi palaamaan enää takaisin samassa roolissa. Yhteiskuntatieteiden puolella puhutaan sukupolvisopimuksesta, joka

⁵ ks. esim. http://www.lapsiasia.fi/lapsen_oikeudet [Viitattu 20.5.2013]

asettaa paineen saada kaikki kansalaiset osallistumaan yhtäläillä yhteiskunnan koossa pitämiseen (ks. esim. Pärnänen 2011). Koulutuksella on monella tavalla tilastollinen merkitys elämässä ”pärjäämiselle” kuten tässä tutkimuksessa on tuotu esiin. Tästä syystä olisi ensisijaista investoida kouluttamiseen ja kuntouttamiseen keskittymällä yksilöön ajoissa. Varhainen puuttuminen ja vastuunottaminen on erityisen tärkeää. ”Jospa se vaihtaisi kuntaa”-ajattelusta olisi päästävä eroon. Luottamus, vastuuttaminen ja motiivointi näyttävät kiinnittyvän hyvin toisiinsa. Tämän tutkimuksen myötä itsestäni on tullut yhä enemmän tunne- ja vuorovaikutustaitojen opettamisen ja vertaistuen tuoman asiantuntijuuden ehdoton kannattaja ja puolestapuhuja.

Olisi mielenkiintoista tutkia muiden tahojen suhtautumista yhdistyksen harjoittamaan politiikkaan. Miten esimerkiksi vankilan henkilökunta tai muut viranomaiset kokevat entisten vankien toiminnan? Entä mitä sanovat tavalliset kansalaiset, rikosten uhrin tai heidän omaisensa entisen rikosentekijän nykyisestä elämäntavasta? Suhtautuminen olisi varmasti yhtä ristiriitaista kuin suhtautumisemme rikollisuuteen ja anteeksiantoon on yleensäkin. Miten voidaan yksinkertaisesti määritellä, keneen luotamme ja keneen emme? Se onkin varmasti mahdoton tehtävä. Tarvitaan laajempaa analyysia.

Olisi mielenkiintoista tutkia muutaman vuoden kuluttua, vuoden 2001 vankeinhoidon rakenneuudistuksen niin sanotusti asetuttua, onko hallinnointitavan uudistus (ks. 2.1.) vaikuttanut järjestelmän toimivuuteen ja sitä myötä vankien kokemaan ja heitä kohtaan osoitettuun luottamukseen. Määrällisellä tutkimuksella voitaisiin tutkia myös millainen vaikutus erinäisillä muuttujilla, kuten iällä ja sukupuolella, on kokemuksiin. Haastateltavani nimesivät yhdeksi vankilajärjestelmän heikkoudeksi vastuun siirtämisen toisaalle. Uudistuksen myötä hallinnollinen vastuu on yhä alempana, mutta vähentääkö se silti järjestelmän byrokraattisuutta? Siirtyykö vastuu järjestelmältä yksilölle, vai joko se kuuluu yksilölle? Miten vankeinhoitolaitoksen henkilökunta kokee luottamuskysymyksen? Muuttuvatko asenteet ja toimintastrategiat? Kysymyksiä on monia ja tutkimuskehikseksi sopii muukin kuin luottamus.

LÄHTEET

Alasuutari, P. 1999. *Laadullinen tutkimus*. 3.uudistettu painos. Jyväskylä: Vastapaino.

Anttila, I. 2001. *Ad ius criminale humanius : essays in criminology, criminal justice and criminal policy*. Toim. R. Lahti & P. Törnudd. Finnish Lawyer's Association. Helsinki: Gummerus.

Appleton, J.J., Christenson, S.L., Kim, D. & Reschly, A.L. 2006. *Measuring cognitive and psychological engagement: Validation of the Student Engagement Instrument*. *Journal of School Psychology* 44, 427–445.

Berger, P. L. & Luckmann, T. 1995. *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. (Alkuteos *The Social Construction of Reality* vuodelta 1966.) 2.painos. Helsinki: Gaudeamus.

Carter, M., McGee, R., Taylor, B., & Williams, S. 2007. *Health outcomes in adolescence: Associations with family, friends, and school engagement*. *Journal of Adolescence* 30, 51–62.

Cobuild English Dictionary for Advanced Learners. 2001. 3th edition. Glasgow: Harper Collins.

Connell, J.P. 1990. Context, self and action: A motivational analysis of self-system processes across the life span. Teoksessa Cicchetti, D. & Beeghly, M. 1990. *Self in transition*. London: The University of Chicago Press.

Cook, K.S. & Hardin, R. & Levi, M. 2005. *Cooperation without trust*. New York: Russell Sage.

Covell, K. & McNeil, J.K. & Howe, R.B. 2009. *Reducing teacher burnout by increasing student engagement*. *School Psychology International* 30 (3), 282–290.

Elonheimo, H. 2010. Nuorisorikollisuuden esiintyvyys, taustatekijät ja sovittelu. 2010. Turun yliopiston julkaisuja. Turku: Painosalama Oy. Saatavilla www-muodossa [Viitattu 4.5.2013]: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-4242-8>

Eskola, J. & Suoranta, J. 2003. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. 6.painos. Jyväskylä: Vastapaino.

Ett annat hemma. Om samhällets ansvar för placerade barn. 2011. Red. A. Fredriksson & A. Kakuli. Stockholm: Gothia förlag.

Finn, J.D. 1989. *Withdrawing from school*. Review of Educational Research 59 (2), 117–142.

Field, J. 2003. *Social Capital*. London: Routledge.

Forsman H. & Vinnerljung B. 2012. *Interventions aiming to improve school achievements of children in out-of-home care: a scoping review*. Children and Youth Services Review. 34, 1084-1091.

Foucault, M. 1980. *Tarkkailla ja rangaista*. (Alunperin *Surveiller et punir. Naissance de la prison*, 1975.) Helsinki: Otava.

Fredricks, J.A., Blumenfeld, P.C. & Paris, A.H. 2004. *School engagement: potential of the concept, state of the evidence*. Review of Educational Research 74 (1), 59-109.

Freire, P. 2005. *Sorrettujen pedagogiikka*. (Alunperin *Pedagogia do oprimido*, 1970.) Jyväskylä: Vastapaino.

Granfelt, R. 1998. *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Suomalaisen kirjallisuuden toimituksia 701. Pieksämäki: SKS.

Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. 2005. Toim. J. Ruusuvuori & L. Tiit-tula. Jyväskylä: Vastapaino.

Hartoneva, A. 2002. *Normaalisuusperiaate Suomen vankeinhoidossa*. Rikosseuraamusviraston julkaisu 3/2002. Vammala.

Hirsjärvi, S. & Hurme, H. 2001. *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Yliopistopaino.

Hirsjärvi, S. & Remes, P. & Sajavaara, P. 2001. *Tutki ja kirjoita*. 6.-7.painos. Vantaa: Tammi.

Hirsjärvi, S. & Remes, P. & Sajavaara, P. 2004. *Tutki ja kirjoita*. 10., osin uudistettu painos. Jyväskylä: Tammi.

Hurme, R. & Pesonen, M. & Syväoja, O. 2000. *Englanti-suomi-suursanakirja*. 12.painos. Juva: WSOY.

Hypén, K. 2004. *Vankilasta vuosina 1993-2001 vapautuneet ja vankilaan uudestaan palanneet*. Rikosseuraamusviraston julkaisu 1/2004. Vammala.

Hytönen, M. 2001. *"Maukka" Vankilasta vaikuttajaksi*. Vankeinhoidon koulutuskeskus. Helsinki: Tietosanoma.

Hyväri, S. 2001. *Vallattomuudesta vastuuseen: kokemuksen politiikan sankaritarinoita*. Helsinki: Tietosanoma.

Hänninen, V. 2000. *Sisäinen tarina elämä ja muutos*. Tampere: Tampereen yliopisto.

Iivari, J. 1996. *Osattomuudesta rangaistavaksi. Nuorista rikoksentekijöistä nuoruuden alakulttuuriteorian valossa*. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 2/1996. Helsinki: Edita.

Ilmonen, K. 2002a. Luottamus paikallisiin instituutioihin ja sosiaalisiin verkostoihin. Teoksessa *Sosiaalinen pääoma ja hyvinvointi. Näkökulmia sosiaali- ja terveysaloille*. Toim. P. Ruuskanen, Keuruu: PS-kustannus, s.136-160.

Ilmonen, K. 2005. Luottamuksen operationalisoinnista. Teoksessa *Sosiaalisen pääoman kentät*. Toim. P. Jokivuori. Jyväskylä: Minerva.

Ilmonen, K. & Jokinen, K. 2002. *Luottamus modernissa maailmassa*. Jyväskylä: SoPhi.

Jimerson, S.R., Campos, E., & Greif, J.L. 2003. *Toward an understanding of definitions and measures of school engagement and related terms*. The California School Psychologist 8, 7–23.

Julkunen, R. & Niemi, R. 2002. Mihin luotamme kun luotamme hyvinvointivaltioon? teoksessa *Sosiaalinen pääoma ja hyvinvointi. Näkökulmia sosiaali- ja terveystalouteen*, s.161-180. Toim. P. Ruuskanen. Keuruu: PS-kustannus.

Järvelä, S. & Kääriäinen, J. & Valokivi, H. 2002. *Lainrikkajien projektit 1996-2002. Projektiselvitys Yhteistyössä rikoksettomaan elämään- hankkeelle*. Rikosseuraamusviraston julkaisu 2/2002, Vammala.

Kalalahti, M. 2007. *Opiskeluympäristöstä kouluyönteisyyttä?* Kasvatus 38 (5), 417–431. Saatavilla [www-muodossa](http://www.muodossa) [Viitattu 4.5.2013]: <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1400497>

Kalalahti, M. 2010. *Perhetaustan ja sukupuolen yhteys koulunkäyntiin*. Helsingin yliopisto. Käyttäytymistieteiden pro gradu -tutkielma. Saatavilla [www-muodossa](http://www.muodossa) [Viitattu 4.5.2013]: <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201010182601>

Kauppila, T. 1999. *Vankeudesta vapauteen. Suomalaisten miesvankien turvattomuus ja elämäntilanteiden hallinta*. Väitöskirja. Vantaa: Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 2/99.

Kekkonen, H. 1993. *Rauhan siltaa rakentamassa*. Helsinki: Kirjapaja.

Kivelä, S. 2004. *Kris-Suomi ry – asiakastyön arviointiraportti*. Helsinki?: Diakoniammattikorkeakoulu.

Kuorelahti, M. 2000. *Sopeutumattomien luokkamuotoisen erityisopetuksen tuloksellisuus*. Jyväskylä studies in education, psychology and social research 169. Doctoral thesis. Department of special education. University of Jyväskylä.

Kuronen, I. 2010. *Peruskoulusta elämäkouluun – Ammatillisesta koulutuksesta syrjäytymisvaarassa olevien nuorten tarinoita peruskoulusuhteesta ja elämäkulusta peruskoulun jälkeen*. Jyväskylän yliopisto. Koulutuksen tutkimuslaitos. Tutkimuksia 26. Saatavilla www-muodossa [Viitattu 4.5.2013]:

https://ktl.jyu.fi/img/portal/17787/Tutkimuksia_26_netti.pdf

Kvale, S. 1996. *InterViews. An introduction to Qualitative Research Interviewing*. London: Sage Publications.

Kämppe, K. & Välimaa, R. & Ojala, K. & Tynjälä, J. & Haapasalo, I. & Villberg, J. & Kannas, L. 2012. *Koulukokemusten kansainvälistä vertailua 2010 sekä muutokset Suomessa ja Pohjoismaissa 1994-2010*. WHO-koululaistutkimus (HBSC- Study). Koulutuksen seurantaraportit 2012:8. Saatavilla www-muodossa [Viitattu 4.5.2013]:

http://www.oph.fi/download/142520_Koulukokemusten_kansainvalista_vertailua_2010_seka_muutokset_Suomessa_ja_Pohjoismaissa_1994-2010_WHO-Koululaistutkimus_HBSC-Study_.pdf

Labov, W. 1972. *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Laine, M. 2002a. Kuntoutus vankilan tehtävänä teoksessa *Vankeinhoidon perusteet*. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 4/2002. Helsinki: Tietosanoma. s.132-136.

Laine, M. 2002b. Vankilayhteisö sosiaalisena ilmiönä teoksessa *Vankeinhoidon perusteet*. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 4/2002. Helsinki: Tietosanoma. s. 137-144.

Lappi-Seppälä, T. 2006. *Rikollisuus ja kriminaalipolitiikka*. Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Helsinki: Yliopistopaino.

Lewis, J.D. & Weigert, A.. 1985. Trust as a Social Reality. *Social Forces*, Volume 63:4, June 1985, 967-985. Saatavilla [www-muodossa](#) [Viitattu 4.5.2013]:

<http://sf.oxfordjournals.org/content/63/4/967.full.pdf+html>

Lipsonen, L. 1997. *Vangittu kulttuuri*. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 1/97, Helsinki.

Metsämuuronen, J. 2003. *Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä*. 2.painos. Jyväskylä: International Methelp KY.

Monipolvinen hyvinvointi. Nuorisobarometri 2012. Toim. S. Myllyniemi. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 127, verkkojulkaisuja 53. Helsinki: Hakapaino. Saatavilla [www-muodossa](#) [Viitattu 4.5.2013]:

http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Nuoriso/nuorisoasiain_neuvottelukunta/julkaisut/barometrit/liitteet/Nuorisobarometri_2012_Verkkojulkaisu.pdf

Myhrberg, P. 2002. Rangaistusten täytäntöönpano teoksessa *Vankeinhoidon perusteet*. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 4/2002. Helsinki: Tietosanoma. s. 49-78.

Mäki, J. 2012. Rikoskierteestä irtautuminen ja vertaistuki -Vapautuvien vankien ongelmat yhteiskuntaan sopeutumisessa. Poliisiammattikorkeakoulu. Päätötyö (julkaisematon).

Niiniluoto, I. 2002. *Johdatus tieteenfilosofiaan. Käsitteen- ja teorianmuodostus*. Keuruu: Otava,.

Nolvi, S. 2011. *OKI – oppilaiden kouluun kiinnittyminen yläkoulussa*. Erityispedagogiikan pro gradu -tutkielma. Kasvatustieteiden laitos, Jyväskylän yliopisto. Saatavilla [www-muodossa](#) [Viitattu 4.5.2013]: <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201103021841>

Nolvi, S. 2012. *Individual, family and teacher level correlates of behavioral and cognitive school engagement*. Psykologian pro gradu -tutkielma. Psykologian laitos, Jyväskylän yliopisto. Saatavilla [www-muodossa](#) [Viitattu 4.5.2013]:

<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201206241941>

Nuorten syrjäytymisen ehkäisy 2007. Valtiontalouden tarkastusviraston toiminnantarkastuskertomus 146/2007. Saatavilla www-muodossa [Viitattu 4.5.2013]:

http://www.vtv.fi/files/113/1462007_Nuorten_syrjaytymisen_ehkaisy_NETTI.pdf

OECD 2010. *Strong Performers and Successful reformers in education: lessons from PiSa for the united States*. Saatavilla www-muodossa [Viitattu 4.5.2013]:

<http://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/46581035.pdf>

Paju, P. 2011. *Koulua on käytävä. Etnografinen tutkimus koululuokasta sosiaalisena tilana*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura, Julkaisuja 115.

Putnam, R. 2000. *Bowling Alone: the collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.

Pärnänen, A. 2011. *Organisaatioiden ikäpolitiikat: strategiat, instituutiot ja moraalit*. Helsinki: Tilastokeskus.

Raatikainen, Erja. 2011. *Luottamus koulussa. Tutkimus yhdeksännen luokan oppilaiden luottamus- ja epäluottamuskertomuksista ja niiden merkityksestä oppilaiden kouluarjessa*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, Käyttäytymistieteiden laitos, Kasvatustieteellisiä tutkimuksia 236.

Reschly, A.L., Huebner, E.S., Appleton, J.J., & Antaramian, S. 2008. *Engagement as flourishing: The contribution of affect and coping to adolescents' engagement at school and with learning*. *Psychology in the Schools* 45 (5), 419–431.

Russell, V.J., Ainley, M. & Frydenberg, E. 2005. *Schooling issues digest: Student motivation and engagement*. Australian Government: Department of Education, Science and Thinking.

Rothstein, B. 2003. *Sociala fällor och tillitens problem*. Kristianstad: SNS Förlag.

Ruckenstein, M. & Teppo, A. 2005. *Vankien väliset valtasuhteet ja väkivallan pelko suljetussa vankilassa*. Vammala: Rikosseuraamusviraston julkaisu 1/2005.

Siekinen, A. 2008. Elämän hallintaa ja selviytymiskeinoja vertais-tuen avulla. Kris-järjestö vapautuvien ja vapautuneiden vankien tukena. Sosiaalityön pro gradu - tutkielma. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos, Tampereen yliopisto. Saatavilla www-muodossa [Viitattu 4.5.2013]: <http://tutkielmat.uta.fi/pdf/gradu02890.pdf>

Simons-Morton, B. & Chen, R. 2009. *Peer and parent influences on school engagement among early adolescents*. Youth Society 41 (3) 3–25.

Sosiaalinen pääoma ja hyvinvointi. Näkökulmia sosiaali- ja terveysaloille. 2002. Toim. P. Ruuskanen. Keuruu: PS-kustannus.

Sosiaalinen pääoma ja luottamus. 2000. Toim. K. Ilmonen. Jyväskylä: SoPhi.

Sosiaalisen pääoman kentät. 2005. Toim. P. Jokivuori. Jyväskylä: Minerva.

Sztompka, P. 1999. *Trust. A Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University.

Tiittula, L. & Ruusuvoori, J. 2005. Johdanto teoksessa *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Toim. J. Ruusuvoori & L. Tiittula. Jyväskylä: Vastapaino. s.9-21.

Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2013. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.

Töttö, P. 2000. *Pirullisen positivismin paluu. Laadullisen ja määrällisen tarkastelua*. Jyväskylä: Vastapaino.

Vankeinhoidon perusteet. 2002. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 4/2002. Helsinki: Tietosanoma.

Vankeinhoidon rakenneuudistuksen loppuraportti. 2004. Työryhmämietintö 2004:8. Helsinki: Oikeusministeriö.

Vankilat, päihteet ja haittojen vähentäminen. 2005. Tilannekatsaus. Helsinki: Kriminaalihuollon tukisäätiö. Monisteita 1/2005.

Vinnerljung, B. 2011. Hjälp fosterbarn att klara sig bättre i skolan. Teoksessa *Ett annat hemma. Om samhällets ansvar för placerade barn.* Red. A. Fredriksson & A. Kakuli. Stockholm: Gothia förlag. s 51-68.

Muut lähteet:

Chapman, E. 2003. Assessing student engagement rates. Eric Digest. Saatavilla www-muodossa [Viitattu 4.5.2013]: <http://www.ericdigests.org/2005-2/engagement.html>

KRIS-Suomi ry:n edustajat (vierailuluento 22.02.2006). SOSA400/490 *Sosiologian erikoisaloja II, luento: Sosiologia näkökulmia rikoksiin.* M. Ylönen, Jyväskylän yliopisto.

KRIS-Suomi ry:n kotisivut: <http://www.kris.fi/> [Viitattu 4.5.2013]

Rikosseuraamuslaitoksen kotisivut: <http://www.rikosseuraamus.fi> [Viitattu 4.5.2013]

LIITE 1: PELKISTETTY HAASTATTELURUNKO

1. TAUSTATIEDOT

- perhe
- koulu
- työ
- luonne

2. VANKEINHOITOLAITOKSEN TEHTÄVÄT

- instituution tavoitteet ja tarkoitus
- omat kokemukset ja mielikuvat: odotukset ja asenteet ennen ja nyt

3. ARKI JA SOSIAALISET SUHTEET VANKILASSA

- suhteet sisällä ja ulos
- rutiinit ja niiden merkitys
- osallistuminen
- vankilan ulkopuolinen maailma muurien sisältäpäin katsottuna
- oma toiminta, moraali ja luottamus vankilassa

4. KUNTOUTUMINEN, HYVINVOINTI JA YHTEISKUNTAKELPOISUUS

- mikä auttoi, mikä ei
- vangin hyvinvointi
- rangaistuksen sovittaminen
- vapautuminen ja luottamus järjestelmiin
- yhteiskuntakelpoisuus

5. TULEVAISUUS JA YHTEISKUNNALLINEN OSALLISTUMINEN

- sosiaaliset suhteet ja oma tulevaisuus
- vankilalaitos
- oma rooli yhteiskunnassa
- yhdistystoiminnan merkitys

LIITE 2: HAASTATTELUPYYNTÖ

Hei!

Olen yhteiskuntapolitiikan (ja erityispedagogiikan) *opiskelija* Jyväskylän yliopistosta ja teen tänä vuonna (2008) **pro gradu- tutkielmaa**, joka liittyy suljetussa vankilassa olleiden ihmisten institutionaalisen luottamuksen ja voimavaraistumisen kokemiseen. Tavoitteenani on selvittää, miten vertaistukea vankilasta vapautuville antava **luottaa suljettuun vankilaan**, sen tehtäviin ja toimivuuteen omien **kokemustensa** pohjalta. Millaiset asiat ja miten ne ovat **vaikuttaneet** luottamuksen syntymiseen ja **voimavaraistumiseen**? Miten kokemukset näkyvät tämän hetken elämäntilanteessa?

Tarkoitukseni on **haastatella yksittäin noin neljää yhdistyksenne jäsentä, vertaistuen antajaa** kahdella tai kolmella eri paikkakunnalla. Iällä tai sukupuolella ei ole merkitystä. Haastattelut olisivat ehdottoman **luottamuksellisia** ja niitä käytetään vain tutkimuksellisiin tarkoituksiin. Haastateltavan henkilöllisyys ei paljastu missään vaiheessa. Tarvittaessa voidaan toimia pelkällä etunimellä/nimimerkillä, iällä ja sukupuolella. Palkkiota haastateltaville en ikävä kyllä pysty tarjoamaan, mutta osallistujille takaisin rennon haastattelun ja asiantuntija-aseman.

Tutkimus on **tärkeää ja tarpeellista**, koska vankilassaoloajan vaikutusta yhteiskunnan aktiivisiksi jäseniksi kuntoutumiseen on **tutkittu hyvin vähän**. *Luottamuksen kokemisen ja voimavaraistumisen* katsotaan olevan merkittäviä yhteisössä toimimisen kannalta.

Haastattelut käytäisiin **tammikuun viimeisellä viikolla**. Ajassa joustan tarpeen mukaan.

Antoisaa alkanutta vuotta!

Ystävällisin terveisin, yhteydenottoa ja haastatteluja odotellen,

Mirkka Jalonen-Alava

mieljalo@cc.jyu.fi

Opiskelija

Yhteiskuntatieteiden yo